ANKARA ÜNİVERSİTESİ
OSMANLI TARİHİ ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ
YAYIN NO: 6

OSMANLI VAKIFLARININ KURULMASI ve YAŞATILMASINDA DEVLET KURUMLARININ İŞLEYİŞİ

Rifat ÖZDEMİR

2005

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
OSMANLI TARİHİ ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ
YAYIN NO: 6

OSMANLI VAKIFLARININ KURULMASI VE YAŞATILMASINDA DEVLET KURUMLARININ İŞLEYİŞİ

Rifat ÖZDEMİR

2005

ISBN: 975-482-679-X

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ • 2005
www.ankara.edu.tr

İÇİNDEKİLER

İçindekiler..... I-II
Önsöz..... III
I- Osmanlı Devlet Örgütünde Kadılık Kurumu ve Mahkemenin Yeri..... 1-3
II- İslâm Hukukunda Vakfın Yeri ve Hükümleri..... 3-6
1- Vâkıfta Bulunması Gereken Şartlar..... 6
a- Vâkıfın İrâde Beyânı..... 6
b- Akil Olma Şartı..... 6
c- Bâliğ Olma Şartı..... 6
d- Hür Olma Şartı..... 6
e- Mahcur Olmama Şartı. 6
2- Mevkufta (Vakıf Edilecek Mal) Aranan Şartlar..... 7
a- Mülkiyet Şartı..... 7
b- Malûmiyet Şartı..... 7
c- Mütevakkim Şartı..... 7
3- Kurulacak Vakıfta Yerine Getirilmesi Gereken Şartlar.. 7
a- Lüzum Şartı..... 7
b- Sıhhat Şartı..... 8
III- Osmanlı Vakıflarının Kurulmasında İzlenen Bürokratik Yollar..... 8
1- Vakfiyelerin Düzenlenmesi ve Kullanılan Malzemeler..... 9
a- Vakfiyelerde Kullanılan Kâğıt Çeşitleri..... 9
b- Vakfiye Yazımında Kullanılan Başka Malzemeler.... 10
c- Kullanılan Mürekkep Çeşit ve Renkleri..... 10-11
d- Vakfiyelerin Ebatları..... 11-13
e- Vakfiyelerde Kullanılan Yazı Çeşitleri..... 13-15
f- Vakfiyelerde Kullanılan Dil..... 15
g- Vakfiyelerin Düzenlenmeye ve Yazımında Kabul Edilen Yöntemler..... 16
gaa- Hutbe ve Hüküm İfade Eden Vakfiyeler 16
gab- Hüccet Usulünde Tanzim Edilen Vakfiyeler..... 17-18
gba- Mahkemenin Tanzim Ettiği Vakfiyeler..... 18-20
gbb- Mahkeme Dışında Tanzim Edilen Vakfiyeler..... 20-21
h- Vakfiyelerde Şuhudü'l-Hal Listeleri..... 21-23
ha- Ehl-i Örf Mensuplarına Ait Olan Vakfiye ve Dava Kayıtlarında Şuhudü'l-Hal İsimlerinin Tertip Şekli..... 23-37

hb- İlmiye Mensuplarına Ait Olan Vakfiye ve Dava Kayıtlarında Şuhudü'l-Hal İsimlerinin Düzenleme..... 37-43
hc- Ümera ve Ulema Sınıfına Bağlı Olmayan Kişilerin Vakfiye ve Dava Kayıtlarında Şuhudü'l-Hal Adlarının Düzenlenme Şekli..... 43-49
ı-Vakfiyelerde Tasdik ve Tescil Yöntemleri..... 49-54
k- Vakfiyelere Yapılan İlaveler ve Vakfiyelerin Çoğaltılması..... 54-57
l- Vakıf Hukukunda Berat, İlâm ve Hüccetler'in Rolü... 57-59
2- Menkûl ve Gayri Menkûl Mallarının Vakfında İzlenen Bürokratik Yollar..... 60
a- Vâkıf veya Vâkıf'ın Vekili Tarafından Mahkemede Kurulup Tescil Ettirilen Vakıflar..... 60-63
b- Vâkıf veya Vâkıf'ın Vekili Tarafından Evde Kurulup Tescil Ettirilen Vakıflar..... 63-65
c- Vâkıf'ın Vasiyeti Üzerine Ölümünden Sonra Kurulup Tescil Ettirilen Vakıflar..... 65-66
d- Kurulan Vakıflara Yeni Eklerin Yapılması ve Bu Konuda İzlenen Bürokratik Yollar..... 67-68
3- Nakit Paraların Vakfında İzlenen Bürokratik Yollar..... 69-73
4- Kurulan Vakıflardan Rücu ve Osmanlı Mahkemelerinin Tutumu..... 73-75
5- Vakıfların Tağyir ve Tebdilinde Takip Edilen Bürokratik Yollar..... 75-77
IV- Kurulan Vakıfların Yaşatılmasında Devlet Bürokrasisinin İşleyiş Tarzı..... 77-81
V- Vakıf Hukukunu Koruyan Vakfiye, Berat, İlâm ve Hüccetlerin Korunma Şekilleri..... 81
1- Kitâbe Şeklinde Düzenlenip Korunan Vakfiyeler..... 81
2- Ahşap Malzemeye Yazılıp Korunan Vakfiyeler..... 82
3- Levha Halinde Düzenlenip Korunan Vakfiyeler..... 82
4- Kitap Halinde Düzenlenip Korunan Edilen Vakfiyeler..... 82
5- Muhafaza İçinde Korunan Vakfiyeler..... 83
6- Katlanmış Halde Saklanmış Vakfiyeler..... 83
Sonuç..... 83-86
Kısaltmalar..... 87-89
Bibliyografya..... 90-96

ÖNSÖZ

Vakıfların Türk ve İslâm uygarlığına ne denli katkıda bulundukları bilinen bir gerçektir. Bütünüyle Hayır ve Sadaka-i Cariye (devamlı hayır) prensibi ile kurulan vakıfların, insana hizmet etmek, insan denilen yüce varlığın yaşama, özgür olma, beslenme-barınma, neslini devam ettirme, sağlık, okuma, düşünme, inanma, eğitim, mal-mülk edinme vb. temel ihtiyaçları ile devletlerin idârî, malî, askerî, beledî ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere çok çeşitli vakıfların kurulduğu da bilinmektedir.

Çeşitli amaçlara yönelen Osmanlı vakıflarının kurulması ve yaşatılmasında devlet kurumları nasıl çalışıyordu? Bir müslümanın (veya Zimmî'nin) malını vakf etmek istediği zamandan "*bu gün vakfımı kurdum, vakfiyemi tanzim ve tescil ettirip aldım, artık bundan sonra bu vakfiye geregince insanlara hizmet etmeye başladım*" dediği ana kadar vâkıf ile devletin ne yapması gerekiyordu? gibi sorular akla gelmektedir. Uzun süre *Başbakalık Osmanlı Arşivi*, *Vakıflar Arşivi* ve *Şer'iyye Sicilleri*'nde bulunan "*Vakfiye, Berat, İlâm, Hüccet ve Mürasele*" ler üzerinde yaptığımız çalışmalarda bu sorulara yanıt verebilecek bir çok belge bulduk. Yaptığımız plan gereğince, bu belgeleri kullanarak ilmî bir çalışma yapmayı uygun gördük. Bu çalışma sonucunda, bu konuyla ilgili olarak akla gelebilen bir çok soruya cevâp bulma imkânımız olduğu gibi, konu hakkında bilinmeyen veya pek az bilinen çeşitli konuların aydınlatılmasına gayret ettik. Umarız başarılı olmuştur.

Arşivlerdeki çalışmalarım sırasında gerekli bürokratik kolaylığı sağlayan görevliler ile bilgisayarda yazılmasına yardım eden dostlara ayrı ayrı teşekkür ederim.

Elazığ- 15.12. 1994 Yrd. Doç. Rifat ÖZDEMİR

OSMANLI VAKIFLARININ KURULMASI VE YAŞATILMASINDA DEVLET KURUMLARININ İŞLEYİŞİ

Yrd. Doç. Dr. Rifat ÖZDEMİR [1]

1- Osmanlı Devlet Teşkilatında Kadılık Kurumu ve Mahkemenin Yeri:

Selçuklu devletinin yıkılmasından sonra kurulan Osmanlı devleti, Türk-İslâm devletlerinde var olan *"Kadılık Kurumu"* ile *"Mahkeme Teşkilâtını"* alarak, zamanın icaplarına göre geliştirmiş ve *"Haklaştırma"* (Yargı) hizmetlerinde vazgeçilmez bir organ durumuna getirmiştir.

Devlet, "*İdârî*" ve "*örfî*" yönden "*eyâlet*" ve "*sancak*" (Liva) esasına göre taksim edilirken, "*şer'i*" ve *"adli"* yönden ise *"kaza"* birimi üzerine taksim edilmişti. *"Eyâlet"* ve *"sancaklar"*da *"beylerbeyi, vali, sancakbeyi, mutasarrıf, mütesellim ve voyvodalar"* geniş yetki ve sorumluluklara sahip olurken, *"kaza"* sisteminde ise *"kadı"* veya*"nâib"*ler geniş yetkilere sahip idiler.

Osmanlı devlet yapısı içinde *"ilmiye"* sınıfını yetiştiren kurum *"medreseler"* idi. Medreseden mezun olan bir kimse, *"kaza"* (yargı) görevine (kadılık görevine) talip olur ise, bağımsız olarak haklaştırma hizmetlerini yürütmek, doğrudan merkeze *"arz"* da bulunabilmek yetkisi ile donatılmış olarak *"sultan"* tarafından atanırdı. Bu şekilde değişik payelerle atanan *"kadı"* lar (veya nâibler) *"Haklaştırma"* (yargı) hizmetlerini yürütürken idarî, askerî, mâli, beledi ve bürokratik vb. gibi hizmetleri de tam yetki ile yürütüyorlardı. Kadıların bu yetki ve sarsılmaz otoriteleri 1558 *"Şehzâde Beyâzid"* isyanına kadar sürdü. Bu tarihten sonra kadıların nüfuzları epeyce kırılmakla beraber, yürüttükleri bir çok görev hemen hemen aynen devem etti[2]

Belirli bir paye ile *"kaza dairesi"* ne atanan *"kadı"*lar, önce aileleri ve *"mahkeme halkı"* na yetecek miktarda bir *"konak"* kiralayıp, bunun bir bölümünü kendi eş ve çocukları için tanzim ederken, diğer bir bölümünü de *"mahkeme-i şer'iyye"* olarak tanzim ediyorlardı. Bu şekilde oluşturulan *"mahkeme"*'de bir *"kadı"* (veya nâib), bir *"başkâtip"* iki veya üç *"kâtip"*,

---

[1] Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. Elazığ-Türkiye.

Bu çalışmamı, Eşim Aysel'e, Kızım Ayşe Tuğba'ya ve Oğlum Mehmet Selçuk'a Armağan Ediyorum.

[2] Mustafa Akdağ: **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, C. II, İstanbul, 1974, s.73, 82-102; Rifat Özdemir; **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, Ankara, 1986, s.177-202; İsmail Hakkı Uzunçarşılı; **Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı**, Ankara, 1985, s. 83-133.

bir *"mukayyid"*, bir *"fetihân"*, bir *"mahkeme imamı"*, bir *"kethüdâ"*, bir *"çukadar"*, bir *"muhzırbaşı"*, sayıları dört veya beş (mahkemenin hacmine göre on-onbeş te olabilir) kişi arasında değişen *"muhzır"* bulunmakta idi. Bu şekilde oluşan *"mahkeme halkı"* na duruşmaların yapıldığı oturumlarda, *"mahkeme jürisi"* diyebileceğimiz *"şuhudü'l-hâl"* denilen ve sayıları oturum konularına göre değişen (konuya göre 5, 10, 15, 20, 30, 40, 50, 100 kişi veya daha az, daha çok olabilir), dava sonunda tutanakların altına imzalarını atan bir topluluk daha dahil olmakta idi.

Bu şekilde teşkil edilen *"Osmanlı Mahkemeleri"*, merkezden gelen *"ferman"*, *"berat"* ve *"mektup"* lar (resmi yazılar) ile mahalli yönetici olan *"ehl-i örf"* mensuplarına (beylerbeyi, vali, mutasarrıf, mütesellim, voyvoda vb. gibi) ait *"buyuruldu"* ve *"pusula"* gibi resmi yazıların muhafaza edilmesi, ilgili kişi ve yerlere ulaştırılması, *"sancak"*, *"şehir"* ve kişilerin problemlerini halletmek üzere *"ilâm"*, *"hüccet"* ve *"murâsele-i şer'iyyeler"* in yazılması, şehirlere ait mahalle listelerinin tutulması, dinî ve sosyal yapıların inşa ve tamiratlarının yapılması, şehir halkını tehdit eden kıtlık, kuraklık, yangın, sel ve salgın hastalık gibi tabii afetlerde tedbir almak, şehirdeki evlenme, boşanma, *"mehir"* bağlama, *"vasi"* ve *"nâzır"* tayin etme, esnaf guruplarının listelerini tutmak, çarşı ve pazarları denetleyip mevsimine göre *"narh"* vermek, altun ve para meselelerini kontrol etmek, sancak ve şehir için isabet eden vergileri *"tevcih ve tevzi"* etmek, ölen kişilerin *"tereke"* lerini yazmak, hayır sahiplerinin vakfiyelerini tescil etmek, mevcut vakıfların değişik problemlerini çözmek, görevlisi olmayan dinî ve sosyal yapılar ile ihtiyaç duyulan *"ehl-i örf"* ve *"ehl-i ilim"* mensuplarının atamalarını yaptırmak vb. gibi çok çeşitli hukukî, idarî, askerî, malî ve beledi gibi konulara bakmaktaydı.

Bu kadar çeşitli görevi yürüten mahkeme, önce çeşitli konulara ait zabıtları merkezden gelenler ile mahalli konuların hükümleri şeklinde ikiye ayırarak bir deftere yazmaktaydı. Osmanlı mahkemelerinde bu şekilde oluşturulan defterlere *"Şer'iyye Sicili"*, *"Kadı Sicili"*, *"Kadı Defteri"* *"Sicil-i Mahfûz"* veya sadece *"Sicil"* de denilmektedir.

Mahkemede toplanan zabıtlar yazılırken, "*merkezî hükümet*" (İstanbul), mahalli "*ehl-i örf*" mensuplarından gelenler, şehirde ölenlerin "*terekeleri*" ile "*narh*" kayıtları "*siciller*"in bir tarafına yazılır ve bu tarafa "*Sicil-i Mahfuz Defterlû*", mahalli konuları kapsayan vesikaların yazıldığı diğer tarafına da sadece "*Sicil-i Mahfuz*" denirdi. Bazı şehirlerde bu tasnife dikkat edilmeden, "*tereke*" kayıtları, "*narh*" kayıtları ve diğer kayıtlar ayrı ayrı defterlere yazılabildiği gibi, hepsi bir arada sağdan başlayıp defter sonunda bitecek şekilde karışık olarak da yazılabilirdi.

Mahkemelerde toplanan tutanaklar, ya hemen ya da en kısa sürede "*Mukayyid*" (yazıcı) denilen görevliler veya "*kâtipler*" tarafından usûlüne

uygun olarak "*Siciller*"e kayıt ediliyordu. Şu anda Türkiye kütüphâne, müze ve arşivlerinde on bin civârında sicil olup, bunların sosyo-ekonomik tarihçilik açısından önemleri de bilinmektedir[3]

2- İslâm Hukukunda Vakfın Yeri ve Hükümleri

İnsanlara karşılıksız hizmet veren vakıfların kuruluş ve tarihi seyrinin, milâttan önceki dönem ve kavimlere kadar gittiği bilinmektedir. Arap yarımadasında Cahiliye Çağı Araplarının, Mezopotamya uygarlıklarından Babil halkının, Türkistan'da Budist Uygur Türklerinin, Asya'da Budist dinine inananların, Anadolu'da Hititlerin, Doğu Avrupa ve Anadolu'da Roma ve Bizans idâresinde yaşayan halkların vakıf imkânlarından yararlandıkları görülmektedir[4]

---

[3] R.Özdemir; **age.**, s. 15, 177-202; Ankara Sicillerinde *"Sicil-i Mahfuz Defterlü ve Sicil-i Mahfuz"* kurallarına dikkat edilerek kayıt tutulduğu halde, Antakya, Afyon, Antalya, Mânisa, Uşak, Kırşehir, Kayseri, Trabzon, Tokat, Amasya, Çemişkezek, Eğin, Harput ve Diyarbekir sicillerinde buna pek uyulmadan vesikaların karışık yazıldığı, Bursa ve İstanbul sicillerinde yer yer uyulduğu görülmektedir.

[4] Fuat Köprülü; *"Vakıf Müessesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü"*, **Vakıflar Dergisi**, C. 2, İstanbul, 1974, s. 1-32; Fuat Köprülü; *"Tanıtma Yazısı"*, **Vakıflar Dergisi**, C. II; İstanbul, 1974, s. 457-472; F. Köprülü; *"Sultan Baybars'a İsnâd Edilen Bir Vakfiye"*, **Vakıflar Dergisi**, C.V, Ankara, 1962, s. 1-8; Walter Ruben; *"Buddihst Vakıfları Hakkında"*, **Vakıflar Dergisi**, C.II, s. 173-185. Bu makalede Uygur vakıf örneği vardır; Ahmet Caferoğlu; *"Türk Teamül Hukukuna Göre İçtimâi Muavenet Müessesesi"*, **Vakıflar Dergisi**, C. II, s. 185-195. Bu makalede Azerîlerde "damızlık" (yardım) Yakut Türklerindeki "felâketzedeye yardım etme" geleneği, Kırgızlardaki "Çila ve Yurtçilik" (Felâket-zedeye yardım), "Gedayçilik" (yardım için halktan para toplama), yine Azerîlerdeki "Şabaş" (toplanıp düğün sahibine verilen para), Yakut Kazan, Kırgız ve diğer Türklerde görülen "İmece, Ömece, Öme, Emece, Meç" (acil işe topluca yardım), Kara Kırgızlar Taşkentte "İmece, Haşar" (birine topluca yardım etme), Soyot, Yakut ve Altay Türklerinde "Uca, Yuca" (bu kelimeyi söyleyene avcının ganimetin yarısını verme) vb. Türk boy ve soyları arasındaki yardım gelenek ve kurumları üzerinde durulmaktadır; Ömer Lütfi Barkan; *"Osmanlı İmparatorluğunda Birİskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, İstilâ Devirlerinde Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler"*, **Vakıflar Dergisi**, C. II, s. 279-386; Halim Baki Kunter; *"Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi"*, **Vakıflar Dergisi**, C. III, Ankara, 1956, s. 1-11; Ali Himmet Berki; *"İslâm'da Vakıf, Zağanos Paşa ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyesi"*, **Vakıflar Dergisi**, C. IV, Ankara, 1958, s.19-39; Ali Himmet Berki; *"Hukukî ve İçtimai Bakımdan Vakıflar"*, **Vakıflar Dergisi**, C. V, Ankara, 1982, s. 9-13; Şakir Berki; *"Vakfın Lüzumu, Faydaları ve Vakıfları Teşvik"*, **Vakıflar Dergisi**, C. V, s. 19-21; İsmet Kayaoğlu; *"Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler"*, **Vakıflar Dergisi**, C. XI, Ankara, 1973, s. 49-55; Neşet Çağalay; *"İslâmda Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi"*, **Vakıflar Dergisi**, C. XI, s. 1-6; Ahmet Akgündüz; **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, Ankara, 1988, s. 22-24; Bahaeddin Yediyıldız; *"Vakıf Müessesesinin XVII. Asır Türk Toplumundaki Rolü"*, **Vakıflar Dergisi**, C. XIV, Ankara, 1982, s. 1-27; B. Yediyıldız; *"Müessese-Toplum Münasebetleri, Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi"*, **Vakıflar Dergisi**, C. XV, Ankara, 1982, s. 23-53; İbrâhim Ateş; *"Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar"*, **Vakıflar Dergisi**, C. XV, s. 55-88; B. Yediyıldız; *"XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisâdi Boyutu"*, **Vakıflar Dergisi**, C. XVIII, Ankara, 1984, s.

Vakıf (.....), Arapça bir kelime olup, "*tutmak*", "*durdurmak*", "*bağlamak*", "*hapsetmek*" manalarına gelmektedir. Istılahda ise, Hanefi Mezhebinin kurucusu olan İmâm-ı Azam'a göre: "*bir mülkün aynı (kendisi) sahibinin mülkü hükmünde kalmak üzere, menfaatinin bir cihete tasadduk edilmesi*" şeklinde tarif edilirken onun talebeleri olan İmam Muhammed ve İmâm Ebu Yusuf'a (İmameyn) göre ise: "*bir mülkün menfaatlerinin halka tahsis edip, aynını (mülkün kendisini) Allah Teâla'nın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten ebediyyen men etmektir*" şeklinde tarif edilmektedir[5]

Kur'an-ı Kerim'de, "*vakıf*" hakkında bir hüküm olmamakla beraber, bunun eş anlamı olan "*birr*" "*sadaka*", "*ihsan*" kelimeleri geçmektedir. İslâm hukukçuları "*vakıf*" uygulamasını, Kur'an-ı Kerim'deki "*Sevdiğiniz şeylerden sarf etmedikçe iyiliğe erişemezsiniz. Her ne sarf ederseniz şüphesiz Allah onu bilir*"[6], "*...iyilikte ve fenalıktan sakınmakta yardımlaşın...*"[7], ayetleri ile Hz. Peygamberin (a.s.) hadislerine dayanmaktadırlar. Hz. Peygamber (a.s.); "*Ademoğlu ölünce yapmakta olduğu hayır işleri durur. Ancak üçü müstesnadır. Faydalı ilim bırakan, arkasından dua eden bir evlâdı olan, bir de sadaka-i câriye yani kesilmeden devâm eden hayır yapanların sevâbı kesilmez*". Buyurmaktadır. Hz. Ömer (r.a.) sağlığında öz malı olan hurmalığı vakfetmek isteyerek Hz. Peygâmbere başvurur. "*Ya Resullulah, bana göre en güzel ve kıymetli hurmalığa mâlik bulunuyorum. Halis kazancımı vakfetmek istiyorum*" diye Hz. Peygâmbere sorar. O; "*Bu hurmalığın aslını, rakabesini vakfet. Artık o satılmaz, hibe*

1-41; Rifat Özdemir; "*Osmanlı Dönemi Vakıf Kurumlarının Sosyo-Ekonomik Cephesi Üzerine Bazı Bilgiler*", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sayı 2, Elâzığ, 1987, s. 207-220; R. Özdemir; "*Ankara Hatunî Mahallesi Nakit Avârız Vakfının Kredi Kaynağı Açısından Önemi (1785-1802)*", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri**, İstanbul, 21-25 Ağustos 1989, Ankara, 1990, s. 733-754; M. Zeki Pakalın; **Osmanlı Tarih Deyim ve Terimler Sözlüğü**, C. III, İstanbul, 1971, s. 578; Oktay Aslanapa; **Türk Sanatı**, C. I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.14-16, resim, 21-25.

[5] Ömer Nasuhi Bilmen; **Hukuku İslâmiyye ve Islahatı Fıkhiyye Kamusu**, C.4, İstanbul, s.284-296; Neşet Çağatay; "*Osmanlı İmparatorluğunda Ribâ-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık*", **Vakıflar Dergisi**, sayı IX, Ankara, 1972, s.46; M. Zeki Pakalın; **age.**, C.3, s.576-577; B. Yediyıldız; "*Müessese-Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi*", **Vakıflar Dergisi**, C.XV, s.25-26; Ahmet Akgündüz; **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikâtında Vakıf Müessesesi**, Ankara, 1988, s.7-13; Ali Himmet Berki; "*İslâmda Vakıf Zağanos Paşa ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyesi*", **Vakıflar Dergisi**, C.IV, s.19-24; İsmet Kayaoğlu; "*Vakfın Menşei Hakkında Görüşler*", **Vakıflar Dergisi**, C.XI, s.50-55; Neşet Çağatay; "*İslâmda Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi*", **Vakıflar Dergisi**, C.XI. s.1-6.

[6] **Âl-i İmrân Sûresi**, *Ayet*, 92.

[7] **Mâide Sûresi**, *Ayet*, 2.

edilmez, vâris olunmaz, yalnız onun mahsulü (ihtiyacı olana) infak edilir, yedirilir" buyurmuştur[8]

İslâmın ana kaynaklarına bu şekilde dayandırılan vakıf kurumların kuruluşu, "*Lüzum ve Sıhhati*" hakkında bütün İslâm hukukçuları aynı görüşü paylaşıp, ittifak etmemektedirler. Bazıları İslâm "*ferâiz*" (miras) hukukuna ters düşeceği (özellikle aile vakfı olan zürri vakıfların) gerekçesi ile cevâz vermezken, bazıları kurulan vakıftan "*rücu*" edilebileceğini de savunmaktadırlar[9]

İslâm ülkelerinde ilk zamanlarda, *gayr-ı menkûl* malların vakıf edilmesi yaygın bir uygulama iken, *İmam-ı Azam Ebu Hanife* dışında kalan, *İmam Şafii, İmam Malîk, İmam Hanbeli, İmam-ı Azam*'ın talebelerinden *İmam Ebu Yusuf, İmam Muhammed Şeybâni, İmam Züfer, Zeydi ve Caferi İmamları* vb. gibi bir çok İslâm *"müçtehid"* ve *"hukukçuları"* ya hiç şartsız ya da bazı *şart* ve *istinatlarla* her türlü *"menkûl"* (köle ve cariyeler; koyun, keçi, sığır, at, katır, deve gibi canlı hayvanlar; ceket, pantolon, şalvar, yelek, gömlek, palto pabuç vb. gibi giyim eşyaları; halı, kilim, keçe, mobilya, leğen, ibrik, tencere, kaşık kazan gibi kullanım araçları; araba, zanaat aletleri, zirai aletler vb. gibi eşya ve emtia anlaşılmalıdır.) *"gayr-ı menkûl"* ve *"nakit para"* ların vakıf edilebileceğini açıklarken, *İmam-ı Azam* daha çok *"gayrı menkûl"* malların vakıf edilebileceği (menkûllerde bazı şart ve istinatları vardır)

---

[8] Zeynü'd-din Ahmet bin Abdü'l-Lâtifi-Zebihi; **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi**, (Çev. Kâmil Miras), C.8, Ankara, 1975, s.221-222.

[9] **Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi**; Defter No, 1964, Sayfa No, 203-205-405. Sıra No, 322-323; **Ankara Etnoğrafya Müzesi, Ankara Şer'iyye Sicili,** Defter No, 220, Belge No, 42-94 (Camii, mescit, mihrâb, çeşme, sokak kaldırımı ve mahalle avârızına yapılan vakıf, 1855 m. 1231 h); Defter No, 220, Belge No, 40; Defter No, 247, Belge No, 31 (Bursa'da bulunan İsa Bey vakıf gelirleri ve yönetimi Evkaf-ı Hümâyun hazinesine bağlanır. 1837 m. 1252 h.); Belge No, 86,87 (kütüphane, kitap, 1 leğen, 1 ibrik, 1 su tası, 1 mangal, 1 kara kabâni, 2 dükkân, 1 armut bahçesi Hacı Abdullah Efendi tarafından vakfedilir. 1840 m. 1256 h.); Biz siciller üzerinde çalışırken bu siciller Ankara Etnoğrafya Müzesinde bulunuyorlardı. Verdiğimiz numaralar müzelerin numarasıdır. Şimdi bütün Türkiye Müzelerinde bulunan siciller Ankara Milli Kütüphanede toplandı; **Diyarbekir Arkeoloji Müzesi, Harput Şer'iyye sicili**, D. 398, s. 27; **İstanbul Topkapım Sarayı Müzesi Arşivi, Trabzon Şer'iyye sicili**, D. 1922, s. 9 ab; **Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi, Karahisar'ı sahip Şer'iyye sicili**, DA-66, B-351 (1828 m./1244 h.) DA-124, B-533 (1892 m./1310 h.); **Antakya Arkeolji Müzesi; Antakya Şer'iyye sicili**, D.1, s.42, B.114 (1599 m./999 h.), D.1, s.20, B.52 (1709 m./1121 h.), D.1, s.45, B.120 (1709 m./1121 h.); **Antakya Arkeoloji Müzesi Antakya Şer'iyye Sicili**, D.97, B.4, 10,17,70,173 (1908 m./1327 h.), D.16. B.17,20,108 (1904 m./1322 h.); D.80, Bu defterde çok vesika var. Tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır; Ömer Lütfi Barkan-Ekrem Hakkı Ayverdi; *"İstanbul Vakıfları Tahrir Defterleri"*, İstanbul, 1970, s.XXXV-XXXVII; N. Çağatay; *"İVHME"*, **VD**. C.XI, s.1-6, N. Çağatay; *"ORPV"*, **VD**. C.IX, s.46-48; B. Yediyıldız; *"MTM"*, **VD**, C.XV, s.23-53; B. Yediyıldız; *"TVİB"*, **VD**, C.XVIII, s.5-41; A. H. Berki; *"HİBV"*, **VD**. C.V, s.9-13; İ. Kayaoğlu; *"VMHG"*, **VD**. C.XI, s.49-55; A. Akgündüz; **age.**, s.1-221; R. Özdemir: *"ANAV"*. **TSİTK**, s.733-754.

konusu üzerinde durarak, bunlarla ilgili vakıf şartlarını açıklama cihetine gitmiştir[10].

Vakfın mahiyetini, dayandığı temelleri, nelerin vakfedilebileceğini açıklayıp belirli kurallara bağlayan İslâm *"müçtehid"* ve *"hukukçuları"*, vakfın kuruluşu, yaşatılması ve tasarruf etme usûl kâide ve şartlarını da belirli kurallara bağlamışlardır.

Kurulacak bir vakfın hukuken ve hükmen tam olabilmesi, *"lüzum"* ve *"sıhhat"* şartlarının tekemmül edebilmesi için, *Hanefi, Şafii, Hanbeli* ve *Mâliki* İmamalarının (aralarında zaman zaman bazı istisna ve ihtilafların olduğunu belirtmek gerek) genellikle şu üç şartı ileri sürdükleri görülmektedir:

1- Vakfı kuracak kimsede (vâkıf) aranan şartlar,

2- Vakf edilebilecek malda (mevkuf) aranan şartlar,

3- Kurulacak vakıfta yerine getirilmesi gereken hukukî şartlar.

Olmak üzere üç noktada toplanabilir.

1- Vâkıfta Bulunması Gereken Şartlar:

a- Vâkfın İrâde Beyânı: İnsanların hayır ve menfaatine malını bağışlamak (haps, vakf) isteyen kişinin önce *"hür irâde"* ve *"isteği"* ile bu işe karar vermesi gerekmektedir. Gerek herkesin istifade edebileceği ammeye yapılan vakıflarda, gerekse özel kişi veya kurumlara yönelen vakıflarda bu şart aranmaktadır.

b- Akil olma şartı: Mülkiyeti kendine ait olan malı vakf etmek isteyen kişinin, akli melekeleri tam olmalıdır. Akli melekesi tam olmayan mecnun ve zekâ özürlülerin, çocuk yaşta olanlar ile sarhoş olanların yaptıkları vakıflar geçerli sayılmamaktadır.

c- Baliğ olma şartı: Malını vakf etmek isteyen kişinin İslâm hukukunun kabul ettiği (9-12, 17-18 yaşları arasında değişik ihtilaflı görüşler vardır) olgunluk yaşına erişmesi gerekmektedir.

d- Hür olma şartı: Vakıf kurmak isteyen kişinin hür olması esastır. Köle ve cariyeler vakf kuramazlar. Bazı hukukçulara göre, efendisi izin verirse o zaman istisnâi olarak câiz görülmüştür.

---

[10] Bkz. Dipnot 9. Bu dipnotta verilen arşiv vesikası ve kaynaklarda konu ile ilgili ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.

e- Mahcur olmama şartı: Malını vakf etmek isteyen kişinin borçlu olmaması, iflas etmemesi, israf ve sefâheta düşkün olmaması gerekir. Hacr altında olan borçlu kişilerin yaptığı vakıflar geçerli sayılmamaktadır.

2- Mevkufta (Vakf edilecek mal) Aranan Şartlar:

Bu konuda İslâm hukukçularının birleştiği (yer yer ihtilâf vardır) bazı noktaları şöyle sıralamak mümkündür.

a- *Mülkiyet şartı:* Vakf edilecek *ayn'ın* (malın) mülk olması şarttır. Hayır yapmak isteyen kişinin mülkiyetinde olmayan veya mülkiyeti engelleyen sebepleri olan *ayn* vakf edilemez. Kişi, hukuken, hükmen ve örfen kendine ait olmayan malı vakf etme hakkına sahip değildir.

b- Malûmiyet şartı: Vakfa konu olan *ayn*'ın (malın), yer, miktar, sınır ve adet gibi özelliklerinin tam olarak bilinmesi gerekir. Zira mahiyeti, mekânı, miktar ve sınırı belli olmayan malın vakfı câiz görülmemiştir.

c- Mütevakkim şartı: vakf edilecek malın kişinin mülkiyetinde olması, *şer'an , intifaına* (devretme) bir mânin olmaması demektir *İmam-ı Azam*'a göre *gayr-ı menkûller*'in vakf edilebileceği (bazı şart ve istisnaları vardır) belirtilirken, *Şafii, Malîki, Hanbeli, Zeydi* ve *Caferi* hukukçuları, *İmam Yusuf, İmam Muhammed, İmam Züfer*, (bazı şart ve istisnaları vardır) her türlü *menkûl* ve *gayr-ı menkûl* ve *nakit paralarında* vakf edilebileceğini bunların *örfen* ve *şer'an* mânisi yoksa *mütevakkim* (dayanıklı mal) mal kabul edilip vakf ve habs edilmelerinde herhangi bir mâni olmadığını belirtmektedirler.

3- Kurulacak Vakıfta Yerine Getirilmesi Gereken Şartlar:

Kurulmak istenen vakıfta, *"vâkıf"* ile*"mevkuf"*un şartları tekemmül ettikten sonra, hukukî şartların da yerine getirilmesi gerekir. Bu şartların yerine getirilmesi ile vakıf hukukîlik kazanır. Bu konudaki şartları da genel olarak iki grupta toplamamız mümkündür:

a- *Lüzûm Şartı: Lüzûm*, kelime olarak *"sebat etme, devamlılık"*demektir. Terim olarak ise *"taraflardan biri tarafından feshedilmeme, dönülmeme"* anlamına gelmektedir.

Kurulan vakfın tekemmül edebilmesi için şeklî de olsa mahkemede *yargılanması,* verdiği kararlar geçerli kabul edilen (yani sultan, halife, devlet tarafından atanan kadı) *kadı*'nın veya nâibin (bazı hukukçulara göre ise 2 kadı'nın) hüküm verip, kurulan vakfı ve şartlarını "*tescil*" etmesi, onaylaması gerekmektedir. Bu şekilde tescil edilmeyen vakıfların fesh edilebileceği, rücû edilebileceği, vâkıf' ın ölümünden sonra varislerin mirasa katabilecekleri belirtilmektedir. Özellikle *İmâm-ı Âzam* bu noktada oldukça katı davranmış ve "*tescil*" edilen vakıflardan (Lâzım Vakıflar) "*rücû*" ve "*fesh*"in mümkün olmadığı, kadı ve mahkemenin dahi bozamayacağını

belirtirken, "*tescil*" edilmeyen vakıflardan (gayr-ı Lâzım Vakıflar) "*rücû*" ve "*fesh*"in câiz olduğunu belirtmektedir.

b- Sıhhat Şartı: İhdas edilen vakfın hukuken geçerli olabilmesi için, *Vâkıf*'ın, vakıf kurabilecek şekilde nefsî şartlara sahip olduğu (Âkil, baliğ ve hür olma, mahcur olmama şartı), *mevkuf*'un ise vakıf edebilecek şartları (Mülkiyet, malûmiyet ve mütevakkim şartları) taşımış olduğu hususuna yetkili bir kadı'nın yargı sonucunda karar vermesi , sonra da "*Lüzûm ve sıhhati*"ne hükm edip, "*tescil*"etmesi gerekmektedir[11] Bu şartların yerine getirilmesinden sonra ebediyyen habs edilen bir mal vakf edilip, insanların hizmetine sunulmuş oluyordu.

Buraya kadar islâmda vakf'ın yeri, bir vakfın hukuken oluşabilmesi için gerekli olan rükünler üzerinde durmaya çalıştık. Osmanlı Arşivlerinde bulunan birçok "*Ferman , Berat, Hüccet, İlâm, Mürâsele, Vakfiye, Arzuhal*" vb. gibi vesika külliyatı incelendiği vakit, bu hükümlerin Osmanlı Vakıf sistemi ve Vakıf kurumlar için de geçerli olduğunu açıkça görmek mümkündür.

Bu çalışmada hedeflenen amaç, vakıfları İslâm hukuku açısından bütün detayı ile tahlil etmek, bütün hukukçuların "*ictihâd*" ve "*fetvaları*"nı ortaya koymak, "*Lüzûm ve Sıhhat*" için geçerli olan bütün şart ve kaideleri tesbit etmek, vakıf çeşit, amaç ve fonksiyonlarını tek tek saymak değildir. Giriş mahiyetinde verdiğimiz bu bilgilerden sonra , amaç Osmanlı döneminde kurulan vakıfların tekemmül etmesi, "*Sıhhat ve Lüzûm*" şartları yerine getirilirken devlet kurumlarının takip ettiği bürokratik yol ve kurallar üzerinde durmaktır. Bu çalışmayla, vakfın kurulmasında devlet nasıl bir bürokratik yol izliyordu, hangi işlemlerden sonra sonuca ulaşabiliyordu? gibi sorulara vesikalar ışığında cevâp bulmaktır.

III-Osmanlı Vakıflarının Kurulmasında Takip Edilen Bürokratik Yollar

İslâm'ın koyduğu hükümlere gönülden inanan bir müslüman erkek veya kadın (İslâm'a inanmasa da vakfın faydasına inanan bir zimmî de vakıf yapabiliyordu.) vakıf yapabilecek şartları yerine getirdikten sonra, faaliyete geçerek niyetini gerçekleştirmeye çalışıyordu. Bu amaçla insanlara amme hizmeti verecek olan camii, mescid, medrese, mektep (zimmîler için kilise, havra, mektep vb. kurumlar olabilir.), hastahane, çeşme, su yolu, kanalizasyon, kaldırım, yol, köprü, ev, dükkân, han, kervansaray, bedesten, hamam, değirmen, bağ, bahçe, çayır, yoncalık, mülkiyeti kendisine ait olan

---

[11] Ö. N. Bilmen; **age.**, C. 4. s. 284-380; C. 5, s. 9-112; A. Akgündüz; **age.**, s. 35-167 vd.; B. Yediyıldız; "*MTM*", **VD.**, C. XV, s. 23-54; B. Yediyıldız: "*TVİB*", **VD.**, C. XVIII, s. 5-41; A. H. Berki; "*HİBV*", **VD.**, C. V, s. 9-13; İ. Kayaoğlu; "*UMHG*", **VD.**, C. XI, s.49-55; N. Çağatay; "*İVHM*", **VD.**, C. XI. s. 1-6; R. Özdemir; "*ANAV*", **TSİTK.**, s. 733-754.

tarla (veya miri arazi) vb. gibi *gayr-i menkûl* malları, köle, cariye, canlı hayvan, kitap, giyim-kuşam eşyası, araba, zenaat aletleri, ziraat aletleri vb. gibi *menkûl* eşyaları değişik miktarlardaki *nakit paraları* vakfedebiliyordu. Vâkıfın bu istek beyânının gerçekleştirilmesinden sonra, devletin bu girişimi onaylanıp hukukîleştirilmesine sıra geliyordu.

Yeni kurulan bir vakfın *"Lüzûm ve Sıhhat"* kazanması için, Osmanlı kadılarının, *"vâkıf"* ve *"mevkuf"* un istenilen şartlara (bu şartlar yukarıda sayıldı) sahip olduğunu görmesi, sonra yargı sistemini işletmesi, en sonra da *"tescil"* işlemini gerçekleştirerek sonuca gitmesi şeklinde oluyordu. Bu hiyerarşi içinde kurulan Osmanlı Vakıfları tahlil edildiği zaman genel olarak *menkûl vakıflar, gayri menkûl vakıflar* ve *nakit para vakıfları* şeklinde üç gurupta toplanmaktadır.

Ammenin menfaatine sunulan bu *"mevkuf"* ların (vakf edilen mal) *"vakf"* ve *"habs"* edilmesi sırasında devlet kurumlarının nasıl işletildiği hakkında hemen şu sorular akla gelmektedir. Malını vakf etmek isteyen kişi (vâkıf) karar verdikten sonra nasıl bir yol izliyordu, vakfiyesini nasıl tanzim ettiriyordu, vakfiyelerin tanziminde hangi kurallara uyuluyordu, devlete mürâcaat ettikten sonra devlet kurumları nasıl çalıştırılıyordu, vakıf hukuku ile doğrudan ilgilenen mahkemeler nasıl bir bürokratik yol izleyerek, vakfı *"tescil"* ediyordu, *"Tescil"* edilerek hukukîlik kazanan vakıfların kayıtları nasıl tutuluyordu, yazıya geçirilen vakıfların vesikaları nasıl saklanıyordu?

Biz bu sorulara Osmanlı Arşivi, Vakıflar Arşivi; Ankara, Antakya, Antalya, Afyon, Mânisa, Tokat, Trabzon, Çemişkezek ve Harput Şer'iyye Sicillerinden bulduğumuz vesikalar ile basılı kaynakların vereceği bilgiler çerçevesinde cevâp bulmaya çalışacağız. Vakıf sisteminde devlet kurumları ve bürokrasinin işleyiş tarzı üzerinde duracağız.

1- Vakfiyelerin Tanzimi ve Kullanılan Malzemeler

a- Vakfiyelerde Kullanılan Kâğıt Çeşitleri

Allah rızası için malını vakf etmek isteyen kişi kararını fiiliyata geçirdikten sonra, bu niyetini, isteklerini vakf etmek istediği malların (mevkuf)listesini, şartlarını sürekli hale getirmek, niyet ve fiiliyatını ebedileştirmek, istendiği zaman mürâcaat edilebilecek yazılı metin hâline getirilmesi gerekiyordu. Bu iş için en iyi araç kâğıttır. Osmanlı vakfiyelerinin yazıldığı kâğıtlar tahlil edildiği zaman genellikle *"yerli"* ve *"yabancı"*, *"aharlı"* ve *"aharsız"* kâğıt türlerinin kullanıldığı görülmektedir. Devletin kuruluşundan yıkılışına kadar, Asya kökenli (veya öyle kabul edilen) *"Hind Abâdisi, İpek Hind Abâdisi"* veya *"Semerkandi"* denilen kâğıt çeşitleri[12], İtalya kökenli (veya öyle adlandırılan) *"Venedik*

---

[12] Şerâfettin Yaltkaya; "*Kara Ahmet Paşa Vakfiyesi*", **Vakıflar Dergisi**, C. II, İstanbul, 1974,

Aharlısı" (veya Aharsızı)[13], diğer Avrupa devletlerinden gelen kâğıtlar ile beyaz ve samâni renkli, aharlı ve aharsız yerli kâğıt çeşitleri kullanılıyordu[14]. Bu güne kadar vakfiyelerde bu tür kâğıtların kullanıldığı tesbit edilmiştir. Vakfiyelerin yazıldığı kâğıt çeşitlerini sadece bu türlerle sınırlamamak gerekir. Bunlardan başka kâğıtların da kullanıldığını belirtmek gerekir.

b- Vakfiye Yazımında Kullanılan Başka Malzemeler

Vakıf tarihi incelendiği zaman, vakıfların hak ve hukukunu koruyan yazının, kâğıt dışında çeşitli malzemelere de yazıldığı görülmektedir. Budist Uygur Türklerini, *"ağaç kazıklar"* üzerine *Uygur Alfabesi* ile Vakfiyeler oluşturup vakıflar kurduklarını[15], Selçuklu ve Osmanlı (diğer İslâm toplumları, Roma, Bizans ve diğer toplumlarda da görülüyor) hayır severlerinin vakfiyelerini *"mermer"* (veya başka bölge taşlarına) taşlar üzerine yazdırıp, kitâbe gibi yapıların önemli cephelerine koydurarak vakıf külliyeler kurduklarını biliyoruz[16]. Bunların dışında hayvan derileri, kemikleri, pişmiş toprak ve metal parçalarının da kullanıldığını belirtmek gerekmektedir.

c- Kullanılan Mürekkep Çeşit ve Renkleri

Taş, metal ve ahşap üzerine yazılan vakıfiyelerde kullanılan yazı çeşidi, genellikle *"kabartma","çökertme"* veya *"oyma"* tekniği ile yazılıp, harflerin üzeri çoğu kere siyah mürekkeple boyanıyordu. Ama bu tekniğin uygulanmadığı veya uygulanamadığı malzemeler kullanıldığı zaman, genellikle mürekkeple yazı yazma ûsulü benimseniyordu. Vakfiyeler tarandığı zaman, genellikle uzun ömürlü olması, okma kolaylığı sağlaması nedeniyle siyah renkli mürekkebin (bunun genellikle kurumdan yapıldığı söylenir) tercih edildiği görülmektedir. Osmanlı arşivlerine kadar ulaşan Selçuklu ve Memlûk vakfiyelerinde üç kıtaya yayılmış bulunan Osmanlı vakıflarının vakfiyelerinde yaygın olarak siyah renkli mürekkebin kullanıldığı, yer yer vakfiyelerde, çok kere de *"tevliyet"* veya *"Cihet*

---

s. 83; H. B. Kunter; *"ESV"*, **VD.**, C. IV, s. 43; Vehbi Tamer; *"Fatih Devri Ricalinden İshak Paşanın Vakfiyeleri ve Vakıfları"*, **Vakıflar Dergisi**, C. IV, Ankara, 1958, s. 109, 119.

[13] Abdulkadir Şener; *"Edirne'de Süleyman Paşa Camii Vakfiyesi"*, **Vakıflar Dergisi**, C. XI, Ankara, 1977, s.9.

[14] Müjgân Cunbur; *"Ümmü Gülsüm Hâtun Vakfiyesi"*, **Vakıflar Dergisi**, C.V, Ankara, 1962, s.209.

[15] W. Ruben; **agm.**, s.182-183, Resim, 1-2; O. Aslanapa; **age.**, s.14-18, Resim, 21,22,23,25.

[16] Ekrem Hakkı Ayverdi; *"Mudurnu'da Yıldırım Bayezid Manzumesi ve Taş Vakfiyesi"*, **Vakıflar dergisi**, C.V, Ankara, 1962, s. 79-86; Ayrıca Kırşehir Alaaddin Camii Taş kapısına monte edilen Selçuklu Medrese Kapısı ve Kitâbe şeklindeki Mermer vakfiye (bu vakfiyeyi Cumhuriyetin ilk yıllarında harf inkılabını yok etmek şeklinde anlayan bir tarih öğretmeni murcla kazımış. Şimdi sadece izleri görülmektedir). Bu uygulamaya başka bir örnektir. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Beratları" nda kırmızı mürekkep (özellikle berâtların bazı satırlarında) de kullanıldığı görülmektedir[17] Zaman zaman vakfiye veya beratlarda yazının etrafına *"cetvel"* çizmek, satır veya durak başlarına işaret koymak, veyahutta *"tezyin"* etmek amacıyla *"altın yaldız"* da kullanıldığı görülmektedir[18] Bunların dışında uzun ömürlü olan, bölgede tutulan, *"ana"* veya *"ara renk"* denilen diğer renklerden oluşan mürekkeplerin kullanılması mümkündür.

d- Vakfiyelerin Ebatları

Vakıf medeniyetinin tapusu durumunda olan vakfiyeler için tesbit edilmiş kesin bir ölçü yoktur.Vâkıf'ın isteği, mevkûf'un azlığı veya çokluğu, Vâkıfın özel şartları, *şuhûdü'l-hal* üyeleri sayısının az veya fazla oluşu, vakfiyelerin *"tomar"* veya *"ciltli kitap"* halinde tanzim edilmiş şekilleri, vakfiyelerin kâgıt mermer, pişmiş toprak, metal, ahşap, deri ve kemik gibi malzemelere yazılmış olmaları bu ölçülere tesir etmektedir.

"Tomar" halinde tanzim edilen vakfiyeler, aynı boy ve cinsteki kâgıtlar birbirine yapıştırılarak elde ediliyordu. Sahteciliği de önlemek için eklenti yerlerine *"sahha'l-vasl"* veya *"el- vasl-ı sahih"* (geçiş doğrudur) ibâreleri yazılarak mahkemece olaylanırken, bazı vakfiyelerin de sonuna kullanılan kâğıt çeşidi ve satır sayısı da yazılıyordu[19] Bu tür vakfiyelerde 9.85 X 25 cm., 12. 60 X 031cm., 8.70 X 22 cm., 5.10 X 28 cm., 3.30 X 28 cm. vb. gibi ölçülerin kullanılmasına karşılık[20] bunlardan daha küçük veya daha büyük ebatlarda olanlara da rastlamak mümkündür.

"Ciltli Kitap" veya *"Defter"* halinde tanzim edilenlerde ise ölçüler biraz daha farklı görülmektedir. Bazı vakfiyeler, boş olarak ciltlenen *"Kitap"* veya *"Defter"* sayfalarına yazıldıktan sonra sayfa etrafları siyah, kırmızı veya sarı yaldızla çerçevelenmekte veya tezhip edilmekte veyahutta düz yazı halinde bırakılmaktaydı. *"Kitap"* veya *"defter"* haline getirilen vakfiyelerde 21 X 12 cm., 19 X 28 cm., 21 X 13.8 cm., 14.1 X 7.5 cm. gibi ölçülerde olanları tesbit ettiğimiz gibi[21], bu ölçülerin dışında olanları da tesbit etmemiz mümkündür.

---

[17] İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *"Niğde'de Karamanoğlu Ali Bey Vakfiyesi"*, **Vakıflar Dergisi**, C.II, İstanbul, 1974, s.45-80; Ş.Yaltkaya; **agm.**, s.83-169; H. B. Kunter, *"ESV"*, **VD.**, C. IV, s.39-65; S. Ünver; *"Mahmut Paşa Vakıflarları ve Ekleri"*, **VD.**, C. IV, s.65-76; E. H. Ayverdi; **agm.**, s.79-86; N.Çağatay; *"SMV."*, **VD.**, C. XII, s.7-14; İ. Ateş; *"ŞÜCV"*, **VD.**, C. XII, s. 27-90.

[18] Ş. Yaltkaya; **agm.**, s. 83-769; M. Cunbur; **agm.**, s. 207-213.

[19] İ. H. Uzunçarşılı; **agm.**, s.45-80; H. B. Kunter; *"ESV"*, **VD.**, C. IV, s. 39-65; V. Tamer; **agm.**, s. 107-124.

[20] İ. H. Uzunçarşılı; **agm.**, s.45-80; H. B. Kunter; *"ESV"*, **VD.**, C. IV, s. 165; V. Tamer; **agm.**, s. 107-124; A. Şener; *"ESPV"*, **VD.**, C. XI, s. 7-18.

[21] Ş. Yaltkaya; **agm.**, s. 83-169; M. Cunbur; **agm.**, s. 207-213.

İster *"tomar"* (rûle halinde) halinde isterse *"Kitap "* halinde olsun bazı vakfiyelerin baş tarafında tanzim edildiği dönemin padişahına ait *"tuğra"* veya vakfı, dönemin sultanı yapmışsa kendi tuğrası bulunuyordu[22]

Arşivlerde tesbit ettiğimiz birçok vakfiye, bu usûl ile ölçülerin dışına çıkılarak tamamen sâde ve gösterişsiz şekilde *"Hüccet"* (Hüccet-i Şer'i) şeklinde de düzenlenmekteydiler. Bu tür vakfiyelere *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi* ile *Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde* rastladığımız gibi, çeşitli Osmanlı Şehirlerine ait *"Şer'iyye Sicilleri"* nde de (Kadı Sicilleri) bolca rastlamaktayız.

Emevi Halifesi Abdulmelik oğlu I.Velid tarafından (706-715 m.) 706 m. yılında yaptırılan Şam'daki *Ümeyye Camii;* köy, bağ, bahçe gibi birçok vakıf gelire kavuşturulur. Fakat zamanla, bu dönemde tanzim edilen vakfiyesi bulunamaz. Yavuz Sultan Selim'in fethinden sonra da bu camiiye birçok vakıf kaynaklar bağlanır. Osmanlı Vakıf idâresi tarafından yeniden Arapça olarak tanzim edilen vakfiye, "*Mücedded Anadolu Sani*" adlı ve 585 No'lu defterin 117. sırasında kayıtlıdır. Bu defterin boyu 55.8 cm.'dir. Bu ebâttaki defterde, vakfiye nesih hattı ile 14 sayfa (55.8 X 14 = 7.91cm. boy eder) olarak tanzim edilmiştir[23] *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi* ile *Ankara Şer'iyye Sicilleri*'nde yer alan 1508m. (914 h.) tarihli *Hasan Paşa Vakfiyesi*[24] 1720 m. (1133 h.) tarihli *Kaçabey-Zâde Vakfiyesi*[25], 1730 m. (1143 h.) tarihli *Yusufiye Medresesi Vakfiyesi*[26], 1748 m. (1162 h.) tarihli *Suniye Medresesi Vakfiyesi*[27], 1800 m.(1215 h.) tarihli *Şehabiye Medresesi Vakfiyesi*[28], 1815 m. (1231 h.) tarihli *Toygar-Zâde Vakfiyesi*[29], 1819 m. (1235 h.) tarihli Ankara ve Çankırı mutasarrıfı Vezir Gâlip Paşa'nın Nakşi Zaviyesine yaptığı vakfın vakfiyesi[30], 1819 m. (1235 h.) tarihli Abdulhâdi Efendi'nin halilesi Şerife Zahide Hanım'ın Vakfiyesi[31], 1840 m. (1256 h.) tarihli Hacı Abdullah Efendi'nin kütüphane, kitap, 2 dükkân, bağ, bahçe ve ev eşyası vakfettiğini gösteren Vakfiyesi[32], 1831 m. (1246 h.) tarihli *Harput Şer'iyye Sicili*'nde yer

---

[22] Ş. Yaltkaya; **agm**., s.83-169;1555 tarihli olan bu vakfiyenin başında sonradan yapılan sultan III. Mustafa'nın Tuğrası vardır; H. B. Kunter; *"ESV"*, **VD.**, C. IV, s. 39-65; Fatih, vakfiyenin baş tarafına **tezhip** ve besmeleden sonra kendi tuğrasını yazdırmıştır.

[23] İ. Ateş; *"ŞÜCV"*, **VD.**, C. XII, s. 27-90.

[24] **VA.**, D. 2138, s.1-10, sr. 1.

[25] **VA.**, D. 1964, s. 366, sr. 296.

[26] **VA.**, D. 1964, s. 396. sr. 319.

[27] **VA**. D. 1964. s. 203, 205. 403, sr. 322.

[28] **VA.**, D. 618, s. 30, sr. 20.

[29] **VA.**, D. 631, s. 37, sr. 20; **Ankara ŞS.**, D. 220. B. 50.

[30] **Ankara ŞS., D.** 219, B. 160.

[31] **VA.**, D.580, s.199, sr. 92; **Ankara ŞS.**, D. 270, B. 50.

[32] **VA.**, D. 581, s. 239. sr. 241;**Ankara ŞS.**, D. 247. B. 86, 87.

alan *Çöteli-Zâde* el-Hâc İbrahim Ağa bin Mehmet Ağa'nın *Medrese Vakfiyesi*[33], 1709 m. (1121 h.) tarihli *Antakya Kadı Sicili*'nde bulunan bazı vakfiyeler[34] vd. incelendiği vakit bunların yukarıda belirttiğimiz kuralların dışında son derece sâde, *"hutbe"* ve *"hüküm"* ifâde etmeyen, bölgesel bir çok konuda *Kadı*'nın tanzim ettiği "Hüccet" (Hüccet-i Şer'iyye) tertibinde tanzim edildikleri görülmektedir. Yine rahmetli Halit Ongan tarafından 319 adet *Ankara Şer'iyye Sicili* üzerinde yapılan bir çalışmada, en eskisi 1583 tarihli olmak üzere 151 vakfiye tesbit edilmiş ve bunlardan bazıları "hutbe" ve "hüküm" lü olarak tanzim edilirken bir çoğunun *"hutbe"* ve *"hükümsüz"* olarak Kadıların mahalli konularda tanzim ettiği *"Hüccet"* (Hüccet-i Şer'i) şeklinde tertip edildikleri görülmüştür[35]

Bu verdiğimiz örneklerden anlaşıldığı gibi, bu tür vakfiyeler bazan bir *sicil* sayfasını (siciller genellikle 20 X 40 cm. ebatında oluyorlardı) kaplarken, bazen de birkaç satırla sonuçlanabiliyordu.

Tanzim edilen vakfiyeler *mermer* veya başka dayanıklı taşlar üzerine yazılıyorsa, bunların da ölçüleri vâkıfın isteği, mevkufatın fazlalığı ve konacağı yerin durumuna göre değişebilmekteydi[36]

Ahşap, metal, deri ve kemik üzerine yazılan vakfiyelerin ebâtları da bu malzemelere göre değişkenlik arzetmekteydi şeklindeki bir ifade daha doğru olacaktır.

e- Vakfiyelerde Kullanılan Yazı Çeşitleri

Çeşitli toplumlarda tanzim edilen vakfiyeler için ortak bir yazı çeşidi ve hatt'tan söz etmek oldukça zor gözükmektedir. Her *Vâkıf,* içinde yaşadığı toplumun geleneğine, kültürel değerlerine, toplumda geçerli olan yazı ve alfâbe çeşidine göre (başka yazı, alfâbe ve dilde yapılması da mümkündür) vakfiyesini tanzim etmek durumundadır. Budist Uygur Türkleri *Uygur* yazı ve alfâbesi ile vakfiye tanzim ederken, Hititlerin Hitit dilinde, Roma, Bizans ve Sasanilerin kendi dillerinde, Cahiliye çağı Araplarının Arapça, Selçuklu ve Osmanlı Türklerinin Türkçe, Arapça ve Farsça olarak vakfiye tanzim ettikleri bilinmektedir[37]

İslâmiyetin zuhûrundan sonra çeşitli beldelerde kurulan vâkıfları korumak gâyesiyle tanzim edilen vakfiyeler için de, hemen hemen aynı

---

[33] **Harput ŞS.**, D. 398, s. 134, B. 193 vd.

[34] **Antakya ŞS.** D. 1, s. 42, B. 114; D. 1, s. 20, B. 52 vd.

[35] H. Ongan; *"Ankara Şer'iyye Mahkemesi Sicillerinde Kayıtlı Vakfiyeler"*, **Vakıflar Dergisi,** C. V, Ankara, 1962, s. 213-222.

[36] E. H. Ayverdi; agm., s.79-86. Yıldırım Bayezid'e ait Mudurnu Taş Vakfiyesi, değişik ebatlarda 3 ayrı parçadan oluşmaktadır.

[37] W. Ruben; **agm.**, s.173-185; F. Köprülü; *"V.M.H.M"*, **VD.**, C. II, s. 1-36.

ifadeleri kullanmak gerekmektedir. Zirâ Emevi ve Abbasi gibi Arap ve İslâm devletlerinde hakim dil Arapça idi. Genellikle vakfiyelerde Arap alfâbesini oluşturan yazı çeşitleri ile yazıldı.

Selçuklu ve Osmanlı döneminde Türkçe'ye uydurulmuş Arap alfâbesi kullanıldı. Tanzim edilen vakfiyeler bu alfâbede geliştirilen "*Hatt*" çeşitleri ile yazıldı. Arşivlerde yansıyan vakfiyeler incelendiği vakit, "*sülüs*" ve "*nesih*" hattı (nesih hurdesi, nesih kırması, celi nesih, nes-talik, Arap Nesihi, Türk Nesihi vb. gibi çeşitleri vardır) ile yazılan vakfiye örneklerine[38],Talik hattı,(Talik kırması,Tali hurdesi, Celi Talik, Nes Talik gibi çeşitleri vardır) ile yazılan vakfiye örneklerine[39] Divani hattıyla (süslü divani ve kırık divani gibi çeşitleri vardır) yazılan vakfiyeler, kadıların tescil ve tasdikini gösteren bazı "icâze tevki" lerin "reyhani" hattıyla, yine "*İcaze*" lerden bazıları ile vakıf Mülhakatlarını, Mülhakat "Gallesi"ni "tahrîr" ve "tadat" etmek amacıyla tanzim edilen "Tahrir Defterleri"nde değişik "Siyakat" hatlarının (mevkufatları da kullanılıyordu) kullanıldığı, özellikle tanzimattan sonraki vakfiyelerden bir çoğunda "Rika" hattının kullanıldığına dâir vakfiye örnekleri tesbit etmek mümkün olmaktadır[40]

---

[38] İ.H. Uzunçarşılı; **agm.**, s. 45-80. Karamanoğlu Ali Bey'in Vakfiyesi Arap Nesihi denilen Hatt'la yazılmıştır; V Tamer; **agm.**, s. 107-124. İshak Paşa'nın Vakfiyesi Nesih Hattıyla yazılmıştır; E. H. Ayverdi; **agm.**, s.79-86. Yıldırım Bayezit'in Mudurnudaki Taş Vakfiyesi Sülüs ve Nesih Hattlarla yazılmıştır; M. Cunbur; **agm.**, s.207-213. 1750 tarihli Ümmü Gülsüm Hatun Vakfiyesi Nesih Hattla yazılmıştır; A. Şener; "*ESPV*", **VD.**, C. XI, s.7-18; N. Çağatay; "*SMV*"., **VD.**, C. XII, s.7-14., İ. Ateş; **agm.**, s.27-90. Şamdaki Ümeyye Hatun Vakfiyesi Nesih Hattıyla yazılmıştır; XVI, XVII ve XVIII. Yüzyıllara ait kadı sicillerinde yer alan bir çok vakfiye sureti, Nesih ve Nesih hattı çeşitleriyle yazılmıştır. (Bkz. **Ankara ŞS.**; D.4, B. 583; D.51, B. 506; **Harput ŞS.**;D.398,s.134,B.193; **Antakya ŞS.**;D.1, s.42, B.114.

[39] **Ankara ŞS.**,D.217,B.42;D.220,B.50;D.247,B.86,87 vd. Bu Sicillerde bulunan Toygar-Zâde Vakfiyesi, Kocabey-Zâde Vakfiyesi, Şerife Zahide Hanım Vakfiyesi,Hacı Abdulah Efendi Vakfiyesi vb. *Talik* hattıyla yazılmışlardır.AnkaraSicillerinin XVII.Yüzyıl sonlarından XVIII Yüzyıl ve XIX. Yüzyıl ortalarına kadar genellikle *Talik* hattıyla tutulmuşlardır. Aynı şekilde Tokat ve Antalya Sicilleri, Harput sicillerinden bazı defter ve vesikaların Talik hattıyla yazıldığı gözlenmektedir; **VA.**, D.1964, s.366, sr.296;D.1964, s.396, sr. 319; D.580, s.199, sr.92;D.631, s.37, sr.20; D.618, s.30, sr.20;D.581-1, s.239, sr.241.

[40] **VA**;D.601, s.206, Sr.270. Rika hatlı bir vakfiyedir; D.631, s.37, sr.20; **Ankara ŞS.**; D.247, B.86,87; Ş.Yaltkaya; **agm.**, s.83-169, Kara Ahmet Vakfiyesinin "*İcazesi*" Reyhani hatlıdır; A.H, Berki; "*İVZPV*", **VD.**, C. IV, s. 19-37. Zağanos Paşa'nın vakfiyesindeki "*icâze*", *Nesih ve Siyakat* hatlıdır; S. Ünver; **agm.** ,s.65-76,1473 m. (878 h.) tarihli olan Mahmut Paşa Vakıfları ve eklerinin tahririnde "*Mevkufat*" ve "*Galle*" kısmı "*Siyakat*" hattı ve "*Divâni rakamları*" ile yazılmıştır; **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**; **Şam Evkaf Defteri**, 602; **Şam Evkaf Defteri**, 127, s.188;**Şam Evkaf Defteri**; 263, s.32; **Halep Evkaf Defteri**; 93,s.237; **Kudüs Evkaf Defteri**, 342,427,522,602; **Bağdat evkaf Defteri**; 386; **Harput Evkaf Defteri**; 932; **Karahisar-ı Sahip Evkaf Defteri**; 438, 994; **Kütahya Evkaf Defteri**; 438, 994; **Medine Evkaf Defteri**; 802; **Mekke Evkaf Defteri**; 812; **Tokat Evkaf Defteri**; 15, 19; **Diyarbekir Evkaf Defteri**; 200; A. Şener; "*ESPVB*", **VD.**, C.XII, s.113-121. Beratlar genellikle "*Divani Hatt*" ile yazılıyordu.

Buraya kadar vakfiyelerde kullanılan yazı çeşitleri, farklı "*hatt*"lar üzerinde durmaya çalıştık. Tesbit ettiğimiz bu yazı çeşitleri ve farklı *hat*lardan başka yazı hat çeşitleri kullanılıyor muydu? şeklinde sorular akla gelmektedir. Değişik İslâm beldelerinde bu yazılar dışında kullanılan yazı çeşitleri varsa onlarla da yazılmış vakfiye tesbit etmek mümkün olacaktır.

f- Vakfiyelerde Kullanılan Dil

Vakfiyelerde tercih edilen "*dil*"in, "*Vâkıf*"ın içinde bulunduğu toplumun kullandığı dil, etnik yapı, kültür ve değer yargıları ile doğru orantılıdır. Tarih boyunca kurulan vakıflarda bu husus hep göz önünde tutulmuştur. Budist Uygur Türkleri, "*Uygurca*" ile vakfiye tanzim ederken, Hitit vâkıfları "*Hititçe*", Asurlular "*Asurca*", İranlıların "*Farsça*", Arapların "*Arapça*", Türkler de "*Türkçe*" vd. ile vakfiye tanzim etmişlerdir

İslâm'ın zuhûrundan itibaren Emevi ve Abbasi döneminde yazılan vakfiyelerde genellikle "*Arapça*" tercih edilirken, İslâm'ın çeşitli beldelerinde Türkler, Acemler, Berberiler vb. gibi milletler arasında yayılmasıyla bu çizginin dışına çıkılmaya başlandı. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı döneminde "*Arapça*" ve "*Farsça*" yanında "*Türkçe*" de kullanılmaya başladı.

Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı'nın ilk yıllarında kültür hayatı ile devlet bürokrasisinde "*Arapça*" ve "*Farsça*" nın tesirli olması nedeniyle, bu dönemde tanzim edilen vakfiyelerde çoğu kere "*Arapça*" tercih edilmiş gözükmektedir. Ama bunun yanında, "*Türkçe*" olarak tanzim edilenlerin de sayıları küçümsenemeyecek kadar fazladır. Osmanlı'nın kuruluşundan sonra tanzim edilen vakfiyelerde genellikle "*Türkçe*" nin tercih edildiği görülmektedir. 1583 tarihinden itibaren tutulan *319 tane Ankara Şer'iyye Sicillerine* yansıyan 151 vakfiye üzerinde yapılan bir çalışmada, 21 tanesinin "*Arapça*" olarak tanzim edilmesine karşılık, 130 tanesinin "*Türkçe*" olarak tanzim edildiği tesbit edilmiştir. Burada *Arapça* olanların oranı % 13.90'da kalırken *Türkçe* olanların oranı ise, % 86.66 rakamına ulaşmaktadır[41] Bu rakam, İmparatorluğun Türklerle meskûn olan bir bölgesine aittir. Kuzey Afrika ve Arap Yarımadasında meskun olan vâkıfların tanzim ettiği vakfiyelerde bu oranda "*Türkçe*" bulmak oldukça zor olmalıdır. Buralarda Arapça'nın hakim dil olması nedeniyle "*Arapça*"nın daha fazla tercih edilmiş olması mümkündür.

Üç kıtaya yayılan Osmanlı Devletinde, kurulan vakıfların hukukunu koruyan vakfiyelerde tercih edilen dilleri, devletin resmi dili olması ve birçok bölgede hâkim dil olması nedeniyle *Türkçe*'nin birinci sırada, *Arapça*'nın ikinci sırada, *Farsça* ve diğer dilleri üçüncü ve dördüncü sıralarda saymak mümkündür.

---

[41] H. Ongan; **agm.**, s. 213-222.

g- Vakfiyelerin Tanzim ve Yazımında Kabul Edilen Usuller

Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinin hüküm sürdüğü İslâm ve Türk beldelerinde tanzim edilen vakfiyelerde, genellikle iki usûlün tatbik edildiği görülmektedir. Bunların birincisi "*hutbe*" ve "*hüküm*" ifade eden vakfiyeler, ikincisi de son derece sâde "*Hüccet*" tarzında tanzim edilen vakfiyelerdir.

g.aa- Hutbe ve Hüküm İfade Eden Vakfiyeler

"*Hutbe*" ve "*Hüküm*" ifade eden vakfiyelerde genellikle şu usulün takip edildiği görülmektedir:

"*Kitap*" veya "*Tomar*" halinde tanzim edilen vakfiyelerin genellikle baş tarafında "*Besmele*", sonra eğer "*Halife*" veya "*Halife Sultan*"ın vakfı ise kendi "*Tuğra*"ları, sonra vakfiyenin "*Sıhhat ve Lüzûmu*"na karar vererek tescil eden Kadı'nın "*İcâze-Tevki*" denilen tasdiki ve mührü, sonra "*Dua*" cümlesi, sonra vâkıfı "*Sadaka-i Cariye*" yapmaya teşvik eden "*Ayet ve Hadis*"lerin metinleri, sonra insanların hizmetine tahsis edilen "*Mevkufat*"ın (vakfedilen mal, Ayn) adı, çeşidi, miktarı ve ölçüleri ayrı ayrı belirtilir. Bunlardan sonra vâkıfın koyduğu şartlar, sonra *İmam-ı Azam* ile *İmam Yusuf* ve *İmam Muhammed* (İmameyn) vd. İmamlara göre vakfın "*Lüzum ve Sıhhat* " bulması ile ilgili kısım, sonra vakfa tayin edilen "*Mütevelli*"nin adı, sonra vakfın "*tağyir ve tebdil*" edilemeyeceğine veya ne şartla tağyir ve tebdil edileceğine dair kısım, sonra bitişik gösteren "*Dua*" cümlesi, sonra vakfiyenin tanzim edildiği tarih , sonra vakfiyenin "*Yargılanması*" sırasında mahkemede hazır bulunan "*Şuhudü'l-hâl*" üyelerinin isim listesi yer almaktadır[42] Arşivlerde bulunan birçok vakfiye tahvil edildiği zaman bu tanzim usulüne genellikle uyulduğu görülmektedir. Özellikle Selçuklu ve Osmanlının ilk yıllarında "*Arapça*" olarak tanzim edilen vakfiyelerde "*Hutbe*" ve "*Hüküm*" kuralları daha katı uygulanırken, Osmanlıda, Beylikten Devlete geçişten sonra "*Türkçe*" olarak tanzim edilen vakfiyelerde bu kuralların biraz değişikliğe uğradığı görülmektedir.

---

[42] **VA**.;D.734,s.114,sr.124;D.1964,s.389,sr.316;D.631,s.37,sr,20;D.1964,s.392,sr.817;D.580,s. 199,sr.92;D.581,s.239,sr,241; **Ankara,ŞS**, 222/163; 217/42; 220/50; 247/86,87; **Harput, ŞS**; D.398, s.134, B.193; **Antakya ŞS**., D.1, s. 20, B. 52; **Karahisar-ı Sahip ŞS**:D.A-66.B.351;D.A-124,B.533, **Antalya ŞS**; D.97, B.4,10,17,70,173 vd..; I.H.Uzunçarşılı; **agm**., s. 45-80; Ş. Yaltkaya; **agm**., s. 83-169 vakfiye başında III. Mustafa'nın Tuğrası vardır; A. H. Berki; "*İVZPV*", **VD**., C. IV, s.19-37; H. B. Kunter; "*ESV*", **VD**., C. IV, s. 39-65; Besmele altında Fatıh'in tuğrası vardır; S.Ünver; **agm**., s. 65-76; V. Tamer; **agm**., s. 213-222; A. ŞENER; "*ESPV*", **VD**., C. XI, s. 7-18; M. Aktepe; **agm**., s.57-66; N. Çağatay; "*SMV*" **VD**., C. XII, s. 7-14; İ. Ateş; "*ŞÜCV*", **VD**., C. XII, s. 27-90.

g.ab- Hüccet Usûlünde Tanzim edilen Vakfiyeler

"*Hüccet*" şeklinde tanzim edilen vakfiyelerde bu usûllerden sadece birkaçının uygulandığı görülmektedir. Özellikle "Hutbe" ve "Hüküm" ifâde eden kısımlardan, bir çoğu görülmez. Yine, "*Tuğra*", "*Dua*" cümlesi, vâkıfı vakıf yapmaya sevk eden "*Ayet*" ve "*Hadis*" metinleri, çok kere İmam-ı Azam ve İmameyn kavline göre "*Lüzum ve Sıhhati*"ne karar verildiğini gösteren kısım, sondaki "*Dua*" kısmı genellikle bulunmaz. Bu tür vakfiyelerde çok kere başta Kadı'nın tasdikini gösteren "*İcâze*", Allah rızası için vakıf kuran vâkıfın adı, vakfedilecek malların (mevkuf'un) listesi ve gelirleri, gelirin (gallenin) nasıl sarf edileceği, mütevellinin adı, varsa "*tağyir ve tebdil*" şartı, vakfiyenin tanzim tarihi ve en sonda "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin isim listesi yer alacak şekilde tanzim edilmektedir. Bu tür vakfiyeler, kadıların bölgesel konularda karar verirken tanzim ettiği son derece sâde "*Hüccet-i Şer'iyye*"ye benzemektedirler. Ekseriya "*Türkçe*" olarak tanzim edilmişlerdir. Bu şekil vakfiyeden birçoğu bugün, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi*'nde bulunan "*Evkaf Defterleri*"nde yer almıyorlar. Halbuki Osmanlı mahkemeleri, tescil ettikleri vakfiyelerden birer suret de İstanbul'a gönderiliyorlardı. Bunların "*Evkaf Defteri*"ne girmeyişindeki sebepler nelerdir? Neden bazıları yazılmış da bazıları yazılmamıştır? Üzerinde ayrıca durulması gereken konudur.

Bugün Milli Kütüphâne'de toplanan ve değişik Anadolu Şehirleri'ne ait *Sicillerde* oldukça fazla vakfiye bulunmaktadır. Sadece 319 tane *Ankara Sicili* üzerinde yapılan bir çalışmada çoğu *Vakıflar Arşivinde* bulunmayan "*Hüccet*" şeklinde "*Türkçe*" olarak tanzim edilmiş 151 tane vakfiye bulunmaktadır[43] Ayrıca Ankara, Antakya, Antalya, Afyon, Tokat, Trabzon ve Harput gibi şehirlere ait *siciller* üzerinde yaptığımız çalışmalarda, "*Hüccet*" şeklinde tanzim edilen ve birçoğu "*Evkaf Defterleri*"ne geçmeyen oldukça fazla vakfiye tesbit ettik[44] Bu vakfiyelerin de birçoğu son derece sade ve "*Türkçe*" olarak tanzim edilmişler. Bu durumu, Osmanlı vakıf hukuku içinde kolaylık, sadelik ve "*Türkçe*" olarak tanzim edilen vakıf eser

---

[43] H. Ongan; **agm.**, s.213-222.

[44] **Ankara ŞS**; 217/42,49; 220/40; 247/31, 86,87; **Antakya ŞS**; D.1, s.42, B,114; D.I, s.20, B.52; D.1, s.45, B.120; D.22, B.115; D.20, B.192; D.21, B.42; **Antalya ŞS**; D.97, B.4,10,17,70,173; D.16, B.17,20,108; D.80, **Karahisar-ı Sahip ŞS**; D.A-66, B.351; D.A-124, B.533; **Trabzon ŞS**; D.1922, s.9-ab; **Tokat ŞS**; D.11, s.22; D.31, s.157,204,63,64,72; **Harput ŞS**; D.398, s.27; D.391, s.40, B.120, **Zimmî Vakfı**; s.63, B.190; s.66, B.200; s.79, B.250, Kale Camii Mum Yağı Vakfı; s.120, B.369, Ahmet Peykerci Zaviyyesi Vakfı; s.121, B.372, Cami-i Kebir Vakıf Beretı; s.129, B.395, Cami-i Kebir Vakfı Nazırlık Berâtı; s.130, B.400, Esediye Medresesi Berâtı; s.168, B.478, Iğıki Camiine Değirmen Geliri Arpa Buğday Vakıftır. Bu Sicil Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmıştır (Bkz. Erdinç Gülcü;**1691-1720 Tarih ve 391 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensütüsünde Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1993).

bırakma, yeni bir yol sistem ve usul geliştirme, hayır, sadaka ve vakıf kurmada toplumun her kesimine hitap edecek kolaylıklar getirme, vakıf bürokrasisini kolaylaştırma faaliyetlerine iyi bir örnek olarak ta saymak gerekmektedir.

Vakfiyelerin tertip usûllerini belirttikten sonra hemen akla şu sorular gelmektedir. Bu vakfiyelerin kimler yazıyordu? Bir vâkıf, hayır isteğini nasıl yazıya geçirtebiliyordu? Bu konuda devlet kurumları nasıl bir yol izliyordu? Bu soruların cevabını "*Vakıflar Arşivi*" ile "*Kadı Sicilerine*" yansıyan "*Vakfiye*" lerden tesbit etmek mümkün olmaktadır.

Bu konuda genellikle iki yol izlenmektedir:

Mahkemede tanzim edilen vakfiyeler.

Mahkeme dışından kişilerin tanzim ettiği vakfiyeler.

g.ba.- Mahkemenin Tanzim Ettiği Vakfiyeler

Vakıf kurmak isteyen "*Vâkıf*", vakfedeceği *ayn*'ı (malı), gelirini, şartlarını, mütevelli'yi belirledikten sonra mahkemeye mürâcaat ederek, isteğinin yazıya geçirilmesini, kurallarına uygun vakfiyenin tanzim edilmesini istiyordu. Bu isteği değerlendiren "*Kadı*" mahkemede görevli ve yardımcısı durumunda olan "*Nâib*" ler[45] varsa onlardan birisini (bu yol fazlaca kullanılmıyordu, veya ser-kâtibi, veya birinci, ikinci ve üçüncü kâtiplerden birisini, veya "*Mukayyid*" i (veya uygun görürse, bilgileri yeterli ise Fetih-Hân ve Mahkeme İmamını da görevlendirebiliyordu) görevlendirerek "*Vakfiye*" nin tanzimini istiyordu. Görevli olan yetkili, O mahkemede veya bölgede veya bulunduğu dönemde en çok kullanılan yazı çeşidi (hatt) veya bildiği, başarılı olduğu "*sülüs, nesih* ve çeşitleri, *talik* ve çeşitleri, *divâni* ve *rika*" vb. gibi hattlardan biri ile vakfiyeyi kaleme alıp "*Şuhudü'l-Hal*" listesine kadar olan kısmı tamamlıyordu. "*Şuhudü'-Hal*" listeleri ise "*yargı*" ve "*tescil*" sırasında tesbit edilip sonrada ilâve ediliyordu. Bu konuda vereceğimiz bazı örnekler konuyu daha iyi açıklamaktadır. Meselâ; Mayıs sonları 1415 (Evasıt-ı R. Evvel 1818 tarihli, Karamanoğlu Ali Bey'in vakfiyesini, Sivaslı Kâtip Kerimoğlu Şeyh Mehmet'in Arapça ve Nesih hattıyla yazıp tanzim ettiği, Niğde Kadısı Mehmet b. Musa ile Kadıasker Molla Fenari'nin (asıl adı Şemseddin Mehmed b. Hamza b. Mehmed) tasdik ve tescil ettikleri[46], 1461 m. / 866 h. Tarihli Zağanos Paşa'nın Vakfiyesinin ölümünden bir sene sonra mahkeme

---

[45] Kadıların yanında çalışan yardımcı durumundaki Nâibler kast edilmektedir. Kadıların yerine atanan Nâibler kastedilmemektedir.

[46] İ.H. Uzunçarşılı; **agm.**, s. 45-80. Burada kâtibin kesin olarak mahkeme görevlisi olduğu belirtilmemiş ama, "*Vakfiye- Kâtip ve Tescil*" kelimeleri doğrudan "*Mahkeme*" kelimesini çağrıştırmakta ve bizi mahkeme kâtibi olduğu kanaatine götürmektedir.

tarafından tanzim edilirken, Kasım başları 1491 (Evâil-i Muharrem 897) tarihli zevcesi Nefise Hatun'un vakfiyesinin ise Zağanos Paşa'nın ölümünden 32 sene sonra Kadı Naibi Kasım b. Ömer tarafından tanzim edilip Bursa kadısı Mehmet b. Şeyh Mehmet tarafından kabul ve tescil edildiği[47], 18 Ocak 1470 m. (15 Recep 874 h.) tarihli Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesinin de mahkeme tarafından tanzim ve tescil edildiği gözlenmektedir[48] Yine şubat sonları 1486 m. (Evâsıt-ı Safer 891 h.) tarihli İshak Paşa'nın vakfiyesi ölümünden bir sene sonra Arapça olarak mahkeme tarafından tanzim edilmiştir. Karısı Sultan Hatunun Talik hatlı Arapça vakfiyesi ve vakfiye zeyli de yine mahkeme tarafından tanzim edilmiştir[49] Aynı şekilde Orhan Bey'in 1359 m. (761 h) tarihli Bursa'daki Zaviyesi'nin Türkçe vakfiyesi ile İznik Medresesi'nin vakfiyesi (bu vakfiye kaybolduğu için II. Beyazid tarafından yeniden tanzim ettirilmiştir)[50] Süleyman Paşa'nın 1493 m. (898 h) tarihli Arapça ve Nesil hatlı vakfiyesi mahkeme tarafından tanzim edilmiştir[51] Emevi Halifesi Abdülmelik oğlu I. Velid tarafından 706 m. tarihlerinde tanzim ettirilen Şam'daki Ümeyye Camîi Vakfiyesine aradan zaman geçince bir çok ilâveler yapılmış ve bu arada Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim de yeni ilâveler yapmıştır. Daha sonra yapılan ilâveleri de kapsayan yeni vakfiyenin sureti 19 şubat 1873 m. (24 Zilhicce 1289 h.) tarihinde Şam Nâibi Hüseyin Tevfik Efendi'nin "*ilâm*"ı Suriye Vilâyet Meclisi'nin "*Mazbata*"sı, vilâyet valisinin ve Şam Vakıflar muhasebecisinin "*İnhaları*", Evkaf Müfettişi'nin "*İlâm*"ı Evkaf- ı Hümâyûn Nâzırı Ahmed Cevdet Paşa'nın "*Telhis*" i ve "*Ferman–ı Ali*" ile "*Mücedded Anadolu Sani*" adlı ve 585 No'lu deftere Nesih hattı ile kayıt edildiği[52] Ümmü Gülsüm Hatun'un 1750 m. (1164 h.) tarihli Türkçe ve Nesi hatlı vakfiyesinin[53] Kara-Osmanoğlu Mehmet Ağa'nın 1814 ve 1817 m. (1299-1233 h) tarihli iki Türkçe vakfiyesinin[54] mahkeme tarafından tanzim edildikleri gözlenmektedir. Yine 21 mayıs 1820 m. (8 Şaban 1235 h.) tarihli başka bir vakfiyede ise, Ankara'nın Öksüzce mahallesinde büyükçe bir medrese yaptıran Zahide Hanım'ın müvekkili, Seyyit Mehmet Alim Efendi aracılığıyla yaptırdığı medreseyi vakıf ettiği, gelir getirecek konak, dükkân, kârhâna, hân vb. gibi yerleri de vakfettiğini belirttikten sonra, şartlarını ve mütevelliyi de tespit ettiğini belirtip, mahkemenin vakfiyesini tanzim edip,

---

[47] A. H. Berki; "*İVZPV*", **VD.**, C. IV, s. 19-37.

[48] H. B. KUNTER; "*ESV*", **VD.**, C.IV, s. 39-65.

[49] V. TAMER; **agm.**, s.107-124.

[50] A. H. BERKİ; "*VKİDP*", **VD.**, C. V, s.127-129.

[51] A. Şener; "*ESDR*", **VD.**, C.XI, s.7-18

[52] İ. ATEŞ ; **agm.**, s.27-90. Ümeyye Camii.

[53] M. Cunbur; **agm.**, s. 207-213.

[54] M. Aktepe; **agm.**, s.57-66 .

tescil ettikten sonra bir suretini de vermesini talep ettiğini[55] 30 Ekim 1888 m. (24 Safer 1306 h.) tarihinde Ankara'da oturan Yuvan adlı Rum'un, yine Ankara'nın Hoca Hindi Mahallesi'nde satın aldığı konağı aynı mahalledeki Rum mektebine vakfettiği zaman, vakfiyesini "*Hüccet*" tarzında Ankara mahkemesinin tanzim ettiğini görmekteyiz[56] Aynı şekilde 15 Mart 1831 m. (1 Şevval 1246 h.) tarihinde Harput'ta Medrese ve Sıbyan Mektebi yaptırıp tespit ettiği gelir kaynakları ile beraberce vakf eden Hacı Ümmü Gülsüm Hanım'ın vekili, Hacı Ömer Ağa marifetiyle mevkufatları, gallesi ve şartlarını kapsayan vakfiyenin Harput mahkemesince tanzim edilip tescil edildikten sonra kendisine de bir suret verilmesinin istediğini [57] 1692 m. (1104 h.) tarihli ve Harput Kal'ası Dizdarı Ahmet Bey'in Kal'a Camii'ne vakfettiği iki dükkânın "*Hüccet*" şeklindeki vakfiyesini 1742 m. (1155 h.) ve Harput'ta Osman Ağa'nın Iğıki Camii'ne yaptığı değirmen geliri olan arpa ve buğdayın vakıf olduğunu gösteren vakfiyenin "*Hüccet*" şeklinde Harput mahkemesi tarafından tanzim edilip tescil edildikleri görülmektedir[58]. Verdiğimiz örneklerden anlaşıldığı gibi, Osmanlı mahkemeleri vâkıfın isteği doğrultusunda bir çok vakfiyeyi kendisi tanzim edip tescil ettikten sonra bir suretini de vâkıfa veriyordu. Mahkemeler bu uygulama ile hayra dayanan bir amme hizmetini de yerine getirmiş oluyorlardı .

g.bb-Mahkeme Dışında Tanzim Edilen Vakfiyeler

Bazı hayır sahipleri kurdukları vakıfların vakfiyelerini güvenilir ve pratik bulmalarından dolayı mahkemelere tanzim ettirirken bazı hayır sahipleri de bilgisine, dürüstlüğüne güvendikleri genellikle "*Ülemadan*" bir kimseye istedikleri şartlarda tanzim ettirip, mahkemeye sadece "*Yargı*" ve "*Tescil*" için getiriyorlardı. Vakıf hukuku ile Osmanlı Adliye sisteminde bu yolun izlenmesinde hiçbir mâni yoktu. Belki de bu uygulama mahkemelerin de işini de kolaylaştırmış oluyordu. Arşivlere yansıyan bir çok vakfiyenin de bu usulle tanzim edildiği görülmektedir. Meselâ, 21 Temmuz 1555 m. (2 Ramazan 962 h.) tarihinde, *Kara Ahmet Paşa'nın İstanbul'da kurduğu vakfın vakfiyesini, Şah Kulu Medresesi'nin müderrisi olan Karamanlı Mehmet bin Ahmet'in Hind Aâdisi kâğıda reyhani hattıyla Arapça olarak kitap şeklinde yazıldığı* ve daha sonra İstanbul mahkemesinin başı olan Kadı Ebulfazl Mahmut'a getirilip yargılamadan sonra tasdik ve tescil ettirildiği görülmektedir[59] Aynı şekilde Ocak 1831 m. (Recep 1246 h.) tarihinde Harput'ta Çöteli–Zâde el-Hâc İbrahim Ağa medrese, kütüphâne, dershâne gibi binalar yaptırıp, bunların masraflarını karşılayacak hân, dükkân , değirmen , boyahâne gibi gelir kaynaklarını da tesbit ettikten sonra vakfeder.

---

[55] **Ankara SŞ**; D. 220, B.40; **VA**; D. 580, s. 199, sr. 92.
[56] H.Ongan; **agm.**, s. 213-222.
[57] **Harput ŞS**; D. 398, s.38, 130, 131, 132, 133, 134; B. 75, 184, 185, 188, 192, 193.
[58] **Harput SŞ**; D. 391, s. 79, 168, B. 250, 478.
[59] Ş. Yaltkaya; **agm.**, s. 83-169.

Daha sonra mütevelli olacak kişi ile özel şartlarını belirleyip bilgi ve becerisini güvendiği Hacı Salih Efendiye vakfiyesini yazdırır. Arkasından Harput mahkemesine gelip vakfiyesinin tescil edilmesini ister. Mahkeme yargılama sonunda vakfiyenin altına "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin de adlarını ekledikten sonra, tescil edip onaylar[60] Bu örneklerden net olarak anlaşıldığı gibi, hayır sahipleri, istekleri doğrultusunda mahkemede vakfiye tanzim ettirebildikleri gibi, bilgisine güvendikleri kişilere de tanzim ettirilip mahkemeye tescil ettirebiliyorlardı.

h-Vakfiyelerde Şuhudü'l-Hal Listeleri

Osmanlı yargı sisteminde haklaştırma hizmetleri, *mahkeme, davacı, davalı* ve şahitlerden oluşan dört unsura dayânmakla beraber, değişik açılardan bu hizmete etki eden bir beşinci unsur olarak "*Şuhudü'l-Hal*" 'i de saymak gereklidir.

"*Şuhudü'l–Hal*" kelime manası itibariyle o zamanın, o olayın şahitleri demektir. Deyim manası itibariyle, Osmanlı mahkemelerinde, dava özelliğine göre çeşitli meslekten ve sayıları oturumdan oturuma değişen dava sonunda karar "*Hücetin*"nin (veya ilâmın mürâselenin) altına imzalarını atan, bir çeşit mahkeme jûrisi diyebileceğimiz topluluğu ifâde etmektedir.

Osmanlı devleti'nin kuruluşunda yıkılışına kadar geçen süre içinde, yargı sistemi içinde beşinci bir unsur olarak "*Şuhudü'l–Hal*" sisteminin işlediğini görmekteyiz.

Başta belirttiğimiz gibi bir *Kaza'*ya "*Kadı*" veya "*Nâib*" olarak atanan kişi o şehire varır varmaz, varsa mevcut binaya, yoksa hem kendi ailesine hem de "*Mahkeme Halkı*" ve "*Yargı*" hizmetlerinin yürütülmesine yetecek büyüklükte büyükçe bir "*konak*" kiralayıp hizmet vermeye başlardı. Eğer "*Mahkeme Halkı*" denilen Ser-Kâtip; 1, 2 ve 3. Kâtip, Mukayyid, Fetih-Hân, Mahkeme İmamı, Ketüha, Çukadar, Muhzırbaşı ve Muhzırlardan eksik olanlar varsa onların atanması için gerekli yazışmaları yapardı. Bu işlemin de tamamlanmasından sonra "*reâya*" nın hukukî problemlerini çözmeye sıra gelmiş olurdu.

Osmanlı mahkemesine intikal eden davalar konularına göre tasnif edilir ve bir günün bir oturumda, mümkün olduğu kadar birbirine yakın konuların görüşülmesi yapılır. İşte bu şekilde tespit edilen konuların görüşülmesinde o davada "*Şuhudü'l-Hal*" üyesi olması istenen kişiler haberdar edilir. Özellikle "*Ehl-i Örf*" ü ilgilendiren konularda daha çok "*Ehl-i Örf*" mensuplarının, "*İlmiye*" sınıfını ilgilendiren konularda daha çok "*İlmiye*" mensuplarının, şehir esnafını ilgilendiren konularda "*Esnaf, Şeyh, Kethüda ve Ustaları*" nın, şehirde müslim, zimmî, veya değişik etnik cemaatleri ilgilendiren konularda

---

[60] **Harput ŞS**., D. 398, s. 134, B. 193; s. 27, B. 16.

Cemaat temsilcilerinin, kısaca görüşülen dava ile ilgisi olan grup, cemaat ve kişilerin "*Şuhudü'l-Hal*" üyesi olması tercih edilirdi.

"*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin, fevkâlade bir durum olmadıkça davaya müdahale etme, "*Kadı*" veya "*Naip*"lerin kararına karışma hak ve yetkileri yoktu. Bunlar sadece oturum sırasında *Kadı* veya *Nâiplerin* hukuka uyup uymadığını yargılamanın usule uygun seyredip etmediğini, davacı, davalı ve şahitlerin beyânlarının, tutarlı olup olmadığını dikkatlice takip ederlerdi. *Kadı* veya *Nâibler* içinden çıkamadıkları bir çok konuda bu meclis içinde bulunana ve konu ile ilgisi olan kişilerin bilgi ve görüşlerine mürâcaat ederlerdi. Eğer bu oturumlarda, tam bir kanunsuzluk ve usulsüzlük görülürse, bu üyelerin ya anında mahkemenin başı olan "*Kadı*" veya "*Nâib*"e veya "*Sancak Divanı*" na veya "*Eyâlet Divanı*"na veya İstanbul'a "*Divan-ı Hümâyün*"a itiraz etme, "*arzuhal*" sunma haklarının da olduğunu belirtmek gerekmektedir[61]

Çeşitli tarihlerde gönderilen "*Ferman*" ve "*Buyruldu*" lar ile II. Mahmut tarafından 1838 tarihinde çıkartılan "*Takrir-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunnamesi*" nde halli zor konularda "*Şuhudü'l-Hal*" meclisi denilen, meclis içinde bulunan *Kadı, Nâib*, (Mazul veya emekli olabilir) *Müftü, Müderris, Nakibu'l Eşraf Kâim-i Makamı, Ehl-i Örf* mensubu vb. gibi kişilere danışmaları, eğer buna rağmen çözümlenemezse İstanbul'a sormalarının istendiği görülmektedir[62].

Mahkemedeki oturuma göre meslekleri değişen "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin sayıları da değişkendi. Görüşülen davanın özelliğine göre 5, 10, 15, 20, 25, 30, 35, 40, 45, 50 vb. gibi rakamlara sıkça rastlandığı gibi, en sonda yazılı olan "*ve gayrihüm mine'l –hâzzar*" (hazır bulunan daha bir çok kimse) ifadesi ile bu rakamların 100, 200 ve 500 gibi rakamlara kadar götürmek te mümkündür. Biz sicillerdeki "*Hüccet*" , "*İlâm*", "*Mürâsele*", "*Tereke*" ve "*Vakıf*" kayıtları üzerinde yaptığımız çalışmalarda 50'ye kadar olan sayılara sıkça rastladık. Ama daha fazlasını tesbit edemedik.

Burada açıkça görüldüğü gibi, sayıları 5 ile 50 kişi arasından değişen bu meclis, bir taraftan bilgisizlik ve tecrübesizlikten dolayı *Kadı* veya *Nâiblerin* hata yapıp hakkı katm etmelerine mâni olurken, diğer taraftan davacı, davalı ve şahitleri dinleyip "*Şer'i*" ve "*Örf'î*" hukuka göre *Kadı* veya *Naibin* vermesi gereken kararı bilen bir meclis önünde suistimalîn olması, hakkın yenmesi, adaletin çiğnenmesi gibi hukuk ve ahlak dışı fiillere de mâni

---

[61] M.Akdağ, **age.**, c.II, s. 73, 82-102; R. Özdemir; **age.**, s.177-202; İ, H. Uzunçarşılı; **age.**, s. 83-126.

[62] Musa Çadırcı; "*Tanzimat'ın İlanı Sırasında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 tarihli Takriri İlmiyeye Dair ceza Kanunnamesi*", **Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XIV, Ankara, 1983, s.139-161; Mustafa Akdağ: **age.**, s. 73-102; R. Özdemir; **age.**, s.177-202.

oluyorlardı. Kanımca bu meclis, Osmanlı yargı sisteminin sigortası durumundaydı dersek doğru ifade kullanmış oluruz.

Mahkeme oturumunda görüşülen dava konusu veya davalılardan birisinin "*Ehl-i Örf*" mensubu olması veya tanzim veya tescil edilecek "*Vakfiye*" nin "*Ehl-i Örf*" mensuplarından birisine ait olması halinde mahkeme tutanağı veya vakfiyenin altına isimleri yazılan "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinden büyük çoğunluğunun değişik rütbe ve görevlerdeki "*Ehl-i Örf*" mensuplarından olduğu gözlenmektedir. Eğer İlmiye sınıfından birisine ait ise değişik kıdem ve görevlerdeki "*Ehl-i İlim*", mensuplarının çoğunluk teşkil ettiği, tarikat ve dinî cemaatlerden ise "*Hacı*", "*Seyyid*" vb. sıfatları taşıyanların fazla olduğu, esnaftan ise çoğunluğun esnaf zümresinden olduğu, reâyâdan olanların ise "*Ehl-i Örf*", "*Ehl-i İlim*", esnaf ve çeşitli mesleklerden olan zümrelerin karışık olduğu dikkati çekmektedir.

Vakfiye ve Mahkeme kayıtlarının altında isimleri bulunan "Ehl-i Örf" ," Ehl-i İlim", "Tarikat" "Ehl-i Hiref"(esnaf) ve "reâyâ" zümrelerinin isim listelerine dikkat edildiği zaman bu listelerin gelişi güzel yazılmayıp, belirli bir kurala göre tertip edildiği görülmektedir. Listelerinden incelenmesinden sonra en çok şu tertip usullerinin uygulandığı gözlenmektedir.

h.a- Ehl-i Örf Mensuplarına Ait Olan Vakfiye Ve Dava Kayıtlarından Şuhudü'l-Hal İsimlerinin Tertip Şekli

Mahkemede görülen dava konusu veya davacı veya davalı veya tescil edilecek vakfiye "*Ehl-i Örf*" mensuplarından birisini ilgilendiriyorsa, o takdirde dava konusu olan tutanak veya vakfiyenin altına isimleri yazılan "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin çoğunluğu değişik rütbelerde "*Ehl-i Örf*" mensuplarından oluşuyordu. Bu tür vakfiye veya dava tutanaklarının altındaki isimler Beylerbeyi, Sancakbeyi, Mutasarrıf, Mütesellim, Voyvoda (mukataa Sancakları yönetenler), Alaybeyi, Yeniçeri Serdarı, Kethüda Yeri, Kal'a Dizdarı, Muhtesip, Şehir Ayânı, Şehir Hacısı, Şehir Kethüdası vb. gibi kişilerin adları büyük rütbeden küçük rütbeye doğru sıralanırken, Müftü, Fetva Emini, Müderis, Nakibü'l-Eşraf Kaim-i makamı, bazı tarikatların Post-Nişin Şeyhleri, Vâiz, İmâmı, Hatip, Müezzin vb. gibi "*Ehl-i İlim*", mensuplarının isimleri de üst makamdan alt makama doğru sıralanıyordu. Bazen üst rütbenin "*Örf*" mensuplarından bir iki kişinin adı, arkasından yüksek rütbeli "*İlmiye*" mensuplarından bir iki kişinin adı, sonra tekrar büyük rütbeli "*Örf*" mensubu bazı kişilerin adları, arkasından yüksek rütbeli "*İlmiye*" mensuplarından bazı kişilerin adları, sonra eşit rütbedeki "*Örf*" ve "*İlmiye*" mensuplarının adları şeklinde de karışık vaziyette sıralana biliyordu. Bu tertipten sonra "*Ehl-i Hiref*" ve "*Reâyâ*" zümrelerinin adları da en sonda yazılarak liste tamamlanmış oluyordu. Meselâ, 1486 m. (891 h.)

tarihinde İshak Paşa'ya ait vakfiye tanzim edilirken *Şuhudü'l-Hâl* isimlerinin şu şekilde sıralandığı görülmektedir[63] (Bkz. Tablo-I).

TABLO-I

İSHAK PAŞA'NIN VAKFİYESİNDE YER ALAN ŞUHUDÜ'L-HAL ÜYELERİNİN İSİM LİSTESİDİR, 1486

(Vakıf; İnegöl,İstanbul,Selanik vb .Yerlerdedir)

Sıra No	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Taşıdığı Ünvanlar	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri	Düşünceler
1	**Birinci Vakfiye** Ali Bey b. Mehmet Paşa b. Abdullah	Bey	Defterdar	Mehmet Paşa'nın oğludur
2	Mevlâna Muhiddin Arif Çelebi	Çelebi Mevlâna	-	Kadı olması muhtemel
3	Mahmut Bey b. Abdullah	Bey	Ahur Emiri	Askerîlerden
4	Mesih Bey b. Abdullah	Bey	Alem Emiri	"
5	Mehmet Bey b. Abdullah	Bey	Bevvab Reisi	"
6	Süleyman Bey b. Abdullah	Bey	Ahur Emiri	"
Sıra No	**Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları**	**Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Taşıdığı Ünvanlar**	**Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri**	**Düşünceler**
7	Şeref Ağa b. Abdullah	Ağa	Zevvâkin Reisi	Askerîlerden olmalı
8	Sinan Bey b. Abdullah	Bey	-	"
9	Murat Bey b. Abdullah	Bey	-	"
10	Zağnos Bey b. Abdullah	Bey	-	"
11	Mevlâna Muhiddin b. İshak	Efendi	-	Ülemadan olmalı
12	Müderis Mevlâna Celal b. Cemal Kasım b. Abdullah	Efendi	Müderris	"

[63] V. Tamer; **agm.**, s. 107-124.

13	İskender b. Abdullah	-	-	Askerîlerden olmalı
14	Firûz b. Abdullah	-	-	"
15	Mustafa b. Mahmud	Efendi	Kâtib	İlmiye sınıfından
16	Hacı İskender b. Abdullah	Efendi-Hacı	-	"
17	Umur Bey b. Kurucu Toğan	Bey	-	Askerîlerden olmalı
18	Mehmed b. Ahmed	Efendi	Hatip	İlmiye sınıfından
19	Seyit Nasır b. Seyit Hüseyin	Efendi Seyit	-	İlmiye sınıfından
20	Hacı Ahmed b. İbrahim	Efendi-Hacı	İmâm	İlmiye sınıfından
21	Habib b. Mustafa	Efendi	Vakıfın İmamı	"
22	Şemsettin b. Ahmet	Efendi	Şiroz Hatibi	"
23	Mehmed b. Abdullah	Bey	Bevvâp Reisi	Askerîlerden
24	Tanrıvermiş b. Abdullah	-	-	Askerîlerden olmalı
25	Hayrettin b. Abdullah	-	-	Vakıfın azatlı kölesi
26	Sinan b. Abdullah	Efendi	Katib	İlmiye sınıfından
27	Hacı Sinan Sofu Yusuf	Hacı	-	Vakıfın azatlı kölesi
28	Hayrettin b. Seyyid Ahmed	Efendi	Katib	İlmiye sınıfından
29	Mübarek b. Abdullah	-	Aşçı	-
30	Hacı Yunus b. Abdullah	Hacı	-	Azatlı köle
31	İlyas b. Abdullah	-	Aşçılar Reisi	-
32	Hacı İlyas b. Abdullah	Hacı	-	-
33	Hacı Mehmet b. Cemal	Hacı	Harf Kâtibi	İlmiye sınıfından olmalı

Sıra No	**Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları**	**Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Taşıdığı Ünvanlar**	**Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri**	**Düşünceler**
Ünvanların Toplam İçindeki Yüzdeleri				
	Kullanılan Ünvanların Çeşitleri	**Ünvanın Adedi**	**33 İsim Arasındaki Yüzde(%)**	**Düşünceler**
1	Bey	10	30,30	% 33,33
2	Ağa	1	3,03	Örf mensupları
3	Efendi	11	33,33	% 48,48

4 5	Çelebi Hacı	1 4	3,03 12,12	İlmiye sınıfı
6	Unvan ve sıfatı bilinmeyenler	6	18,18	% 18,18 Ünvansız oranlar

İSHAK PAŞA'NIN İKİNCİ VAKFİYESİNDEKİ İSİM LİSTELERİ

Sıra No	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Taşıdığı Ünvanlar	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri	Düşünceler
1	Hacı Zağnos b. Abdullah	Bey-Hacı	-	Askerîlerden olmalı
2	Hacı Mukbil b. Abdullah	Hacı	-	"
3	Mevlâna Şemsettin	Efendi	Hatip	İlmiye sınıfından
4	Hasan Ağa b. Abdullah	Ağa	-	Askerîlerden olmalı
5	Mustafa Bey	Bey	Müteferrika	Askerîlerden
6	Ahmet b. Abdullah	-	-	Askerîlerden olmalı
7	Sinan Bey b. Abdullah	Bey	Kethüda	Askerîlerden
8	Seyyit Musa b. Seyyit Mehmet	Seyyid	-	İlmiye sınıfından olmalı
9	Hüseyin b. Abdullah	Bey	Kapıcılar Reisi	Askerîlerden
10	Sinan b. Abdullah	Efendi	Kâtip	İlmiye sınıfından olmalı
11	Hayrettin Efendi	Efendi	Kâtip	"

Ünvanların Toplam İçindeki Yüzdeleri

	Kullanılan Ünvanların Çeşitleri	Ünvanın Adedi	11 İsim Arasındaki Yüzde(%)	Düşünceler
1 2	Bey Ağa	4 1	36,36 9,09	% 45,45 Örf mensupları
3 4 5	Efendi Hacı Seyyid	3 1 1	27,27 9,09 9,09	% 45,45 İlmiye mensupları
6	Unvan ve Sıfatı Bilinmeyenler	1	9.09	% 9,09 Ünvansızlar
	Toplam	**11**	**100**	

Tablo-I'de görüldüğü gibi iki vakfiyenin isim listesi verilmiştir. Birinci vakfiyede çeşitli hizmetleri deruhte eden "*örf*" ve "*ilmiye*" mensupları yanında azatlı kölelerin de isimleri yer almaktadır. İsimler; büyük rütbeden küçük rütbeye doğru sıralanmıştır. Başta "*örf*" mensubu olan "*Defterdar*" ın adı yer alırken, hemen altında "*ilmiye*" mensubu olan ve muhtemelen bir "*Kadı*" olan kişinin adı yer almaktadır. Sonra "*Örf*" mensubu olan ve "*Bey*" sıfatı taşıyan kişilerin isimleri, arkasından "*İlmiye*" sınıfından olup "*Efendi*" sıfatı taşıyan kişilerin isimlerinin sıralandığı görülmektedir. Vakfiye "*Örf*" mensubuna ait olmasına rağmen, "*Örf*" mensuplarının toplam isim içindeki oranları % 33,33 rakamında kalırken, "*İlmiye*" mensuplarının oranları % 48,48'e ulaşmaktadır.

İkinci vakfiyedeki isimler, rütbeye göre "*Örf*" ve "*İlmiye*" mensubu şeklinde sıralanmıştır. Bu vakfiyenin "*Örf*" mensupları ile "*İlmiye*" mensuplarının oranları % 45,45 olarak eşitlenmiştir.

Bu sıralamadan sonra genellikle isimlerin son taraflarında ünvân ve sıfatı olmayan kişilerin isimleri sıralanmış gözükmektedir.

İshak Paşa vakfiyesinde gördüğümüz bu uygulamanın bir değişik uygulamasını 1493 (898) tarihli Süleyman Paşa'nın Edirne'de tanzim ettirdiği vakfiyede görmekteyiz. Bu vakfiyede "*Şuhudü'l-Hal*" isimleri, büyük rütbe ve görevden küçük rütbe ve görevlere doğru "*Örf*" mensubu isimleri, sonra "*İlmiye*" mensupları isimleri şeklinde sıralanmış gözükmektedir[64]. Bu konuda tanzim ettiğimiz tabloda durum daha net olarak görülmektedir (Bkz. Tablo: II).

TABLO:II

SÜLEYMAN PAŞA VAKFİYESİNDE YER ALAN ŞUHUDU'L-HAL ÜYELERİNİN İSİM LİSTESİDİR, 1493 (Vakıf Edirne'dedir)

Sıra No	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Taşıdığı Ünvanlar	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri	Düşünceler
1	**Asıl Vakfiye** Hafız b. Abdülvedüd el-Vezir el-Fakir	Vezir Paşa	Vezir Paşa	Askerîlerden
2	İbrahim b. Halil el-Vezir el-Fakir	Vezir Paşa	Vezir Paşa	Askerîlerden
3	Ali b. Abdülhayy el-Vezir el-Fakir	Vezir Paşa	Vezir Paşa	Askerîlerden

[64] A. Şener, "*ESPV.*", **VD.,** C. XI, s. 7-18.

4	İskender b. Abdülgaffar el-Vezir el-Fakir	Vezir Paşa	Vezir Paşa	Askerîlerden
5	Sirac b. Tayyib es-Sunsay	Efendi	Kâtib	İlmiye Sınıfından
6	Hamza b. Abdullah	Bey	-	Askerîlerden

Sıra No	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Taşıdığı Ünvanlar	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri	Düşünceler
7	İsa Bey b. Ahmet el-Hafız	Bey	-	Askerîlerden olmalı
8	Yunus b. Abdullah	-	-	"
9	İsmail b. Abdullah	-	-	"
10	Yusuf b. Abdullah	Efendi	Kâtib	İlmiye Sınıfından
11	Osman b. Abdullah	-	-	Askerîlerden olmalı
12	Mahmut b. Abdullah es-Silahî	Bey	Silahtar	Askerîlerden
13	Hüseyin b. Abdullah	-	-	Askerîlerden olmalı
14	Mustafa b. Abdullah	-	-	Askerîlerden olmalı
15	Hüseyin b. Abdullah	-	-	Askerîlerden olmalı
16	**İlâve Vakfiye** Mahmut es-Silahî	Bey	Silahtar	Askerîlerden
17	Hamza b. Abdullah es-Silahî	Bey	Silahtar	Askerîlerden
18	Mustafa b. Süleyman	Efendi	Kâtib	İlmiye Sınıfından
19	Yunus b. Süleyman el-Askarî	Bey	-	Askerîden
20	Sinan b. Abdullah el-Hayyat	-	-	-

21	Sancaktar Sinan el-Hatip b. Muhammet el-Fakir	Bey	Sancaktar	Askerîlerden

Ünvanların Toplam İçindeki Yüzdeleri				
	Kullanılan Ünvanların Çeşitleri	**Ünvanın Adedi**	**21 İsim İçindeki Yüzdeleri (%)**	**Düşünceler**
1 2	Vezir Bey	4 7	19,04 33,33	% 52,37 Örf Mensupları
3	Efendi	3	14,28	% 14,28 İlmiye Mensupları
4	Unvan Ve Sıfatı Bilinmeyenler	7	33,33	% 33,33 Ünvansızlar
	Toplam	**21**	**100**	

Tablo-II'de görüldüğü gibi asıl ve ilâve vakfiyede isimler rütbelere göre "*Örf*" mensubundan "*İlmiye*" mensubuna doğru sıralanmıştır. Başta 4 tane "*Vezir*" rütbeli kişilerin adları, sonra küçük rütbeli "*Efendi*" ve "*Bey*" sıfatı taşıyan kişilerin isimleri kaydedilmiştir. Vakfiye "*Örf*" mensubuna aittir. "*Şuhudu'l-Hal*" üyeleri içinde, "*Örf*" mensuplarının oranı % 52,37'ye ulaşırken "*İlmiye*" mensuplarının oranı % 14,28'de, ünvânı tespit edilemeyenlerin oranı da % 33,33'e ulaşmaktadır.

Bu örneklere benzer bir uygulamayı da 1747 (1160) tarihinde, Ankara'da vakıf kuran 11. Cemaatin Bölükbaşısı Ali Ağa'nın tanzim ettirdiği vakfiyede görmekteyiz. Ali Ağa, bir dershane, 10 hücresi olan Medrese yaptırıp vakfeder. Tanzim ettirdiği vakfiyede de "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin isimleri "*Örf*" mensubu isimleri, sonra "*İlmiye*" mensubu isimleri şeklinde sıralanmış gözükmektedir[65]

Bir başka örnek 22 Mayıs 1794 (21 Şevval 1208) tarihli Seyyid Mehmet Şerif Bey bin el-Hac Halil Paşa'nın vakfiyesidir. Seyyid Mehmet Şerif Bey'in vakfiyesinde, *Rum Kal'a* (Gaziantep Kilis civarındadır) civarında bulunan "*Meydan-ı Derzin Halfeti*" (?) denilen mezraaya ait "*aşar*"

[65] **VA**.; D. 487, s. 1356, sr. 22; R. Özdemir; **age** , s. 57. Mermer-Zâde Ağa medresesi adıyla biliniyordu.

gelirinin Antakya'daki *Habibü'n Neccar Camii* vakfının mülhakatı içinde olduğu, fakat mezraanın önceden sulandığı halde şimdi sulanma imkânı olmadığı için gelirinin düştüğü belirtilmektedir. Bundan sonra vakfa "*Aşar-ı Şer'iyye*" geliri karşılığı olarak senelik 20 guruş verilip, buradan elde edilen gelirden *Rum Kal'a'daki* Camii imam ve müezzinine senelik 10 guruş, yeni yaptırdığı bir dükkânın gelirinden senelik 3 guruş, aynı yerde vakfettiği bağçenin gelirinden 3 guruş olmak üzere toplam olarak 16 guruşun verilmesi, kalan gelirin evlatları arasında taksim edilmesi, büyük oğlunun "*Mütevelli*" olması konuları açıklanmaktadır. Sonra vakfiyedeki diğer şartlar tesbit edildikten sonra en sonda 13 kişilik "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin isimleri verilmektedir[66]

"*Örf*" mensubuna ait olan bu vakfiyede, isimler yine büyük rütbeden küçük rütbeye doğru "*Örf*" mensubu adı, sonra "*İlmiye*" mensubu adı şeklinde sıralanmıştır(**Bkz. Tablo-III).**

Tablo-III'de görüldüğü gibi, "*Örf*" mensuplarının adları ile "*İlmiye*" sınıfından olan kişilerin adları büyük rütbeden küçük rütbeye doğru sıralanmış gözükmektedir. "*Örf*" mensubu olan "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin toplam içindeki oranı % 61,52 rakamına ulaşırken, "*ilmiye*" mensuplarının oranı % 30,76 rakamında kalmıştır. Bu durumun Vâkıf'ın "*Örf*" mensubu olmasından ileri geldiğini belirtmek gerekmektedir.

TABLO-III

SEYYİT MEHMET ŞERİF BEY'İN VAKFİYESİNDE YER ALAN ŞUHUDÜ'L-HAL ÜYELERİNİN LİSTESİDİR. 1794

(Vakıf Rum Kal'a'dadır)

Sıra No	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Taşıdığı Ünvanlar	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri	Düşünceler
1	Necabet'lü el-Hac Mehmet Sadık Paşa Voyvoda –yı Rum Kal'a	Voyvoda	Rum Kal'a Voyvodası	Askerîlerden
2	Seyyit Osman Efendi	Efendi	Vâiz	İlmiye sınıfından
3	Bozoklu Seyyit Mehmet Efendi	Efendi		İlmiye sınıfından
4	Salih Ağa b. İshak Ağa	Ağa	-	Askerîlerden

[66] Bu vakfiyenin bir sureti özel arşivimizde bulunmaktadır.

5	Hacı Mustafa Ağa Rum Kal'a	Ağa	-	Askerîlerden
6	Mehmet Sait Bey b. Halil Paşa	Bey	-	Askerîlerden
7	Seyyit Hacı Halil Kadı-Zâde	Hacı-Seyyit	-	İlmiye sınıfından olmalı
8	İsmail Ağa b. İshak Ağa	Ağa	-	Askerîlerden
9	Hacı Halid Bey b. Halil Paşa	Bey	-	Askerîlerden
10	Molla Ali Osman Ağa-Zâde	Molla	-	İlmiye sınıfından olmalı
11	İsmail Bey b. Halil Paşa	Bey	-	Askerîlerden
12	Ömer Bey Halil Paşa-Zâde	Bey	-	Askerîlerden
13	Şebab (genç) Süleyman Kasaba	-	-	Askerîlerden

Ünvanların Toplam İçindeki Yüzdeleri

	Kullanılan Ünvanların Çeşitleri	Ünvanın Adedi	13 İsim Arasındaki Yüzde (%)	Düşünceler
1	Voyvoda	1	7, 69	% 61,52
2	Ağa	3	23,07	Örf mensupları
3	Bey	4	30,76	
4	Efendi	2	15,38	% 30,76
5	Molla	1	7,69	İlmiye Mensupları
6	Hacı	1	7,69	
7	Unvan ve Sıfatı Bilinmeyenler	1	7,69	%7,69 Ünvansızlar
	Toplam	**13**	**100**	

Vakfiye dışında kalan dava kayıtlarında da benzer uygulamaları görmekteyiz. Bu kayıtlarda da dava konusu veya davacı veya davalı "*Örf*" mensuplarından birini ilgilendiriyorsa o halde "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin genellikle çoğunluğu "*Örf*" mensubu olmakta ve rütbe hiyerarşisine göre isimleri sıralanmaktaydı. Daha sonra "*İlmiye*" mensuplarının adları görev ve rütbeye göre sıralanmakta, eşit rütbeli "*Örf*" ve "*İlmiye*" mensuplarının adları ise karışık vaziyette sıralanmaktaydı. Meselâ; Mayıs ortaları 1824 (Evâsıt-ı Ramazan 1239) tarihli "*Satış Hücceti*"nde anlaşıldığına göre, *Antakya mütesellimi Dergah-ı Ali Ağalarından İsmail Ağa, Antakya'nın*

Camii Kebir mahallesinde oturan Hüseyin Beşe'den 3 odası, 1 kenefi, 1 kuyusu ve 1 avlusu olan evi 900 guruşa satın almıştır. Mahkemede yapılan bir satış işlemi için tanzim edilen "*Satış Hüccetti*"nin altında isimleri bulunan 9 kişilik "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin "*Örf*" ve "*İlmiye*" mensubu kişilerden oluştuğu görülmektedir[67] (Bkz.Tablo-IV).

TABLO-IV

ANTAKYA MÜTESELLİMİ İSMAİL AĞA'NIN EV SATIŞ HÜCCETİNDE YER ALAN ŞUHUDÜ,L-HAL ÜYELERİNİN İSİM LİSTESİDİR, 1824

(Satış Antakya'da yapılmıştır)

Sıra No	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Taşıdığı Ünvanlar	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri	Düşünceler
1	Mehmet Ağa	Ağa	Serdar	Yeniçeri Serdarı
2	Hacı Mehmet Ağa	Ağa	Kavasbaşı	Askerîlerden
3	Hacı Hüseyin Ağa	Ağa	Hassa Silahşörlerinden	Askerîlerden
4	Selim Ağa	Ağa	Menzilci	Askerîlerden
5	Abdülkadir Efendi	Efendi		İlmiye sınıfından olmalı
6	Abdülkadir Efendi Biraderi	Efendi		
7	Ala-Zâde Hasan Salih Efendi	Efendi		
8	Hacı Ali Efendi	Efendi Hacı	-	"

Sıra No	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Taşıdığı Ünvanlar	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri	Düşünceler
9	Ahi Baba Hacı Monla Efendi	Efendi	Ahi Baba	Esnaf temsilcisi, örfî hizmet görüyordu
10	Attar-oğlu Mehmet Ali Beşe	Beşe		Örfî sınıftan
-	Ve gayrihum	-	-	Sayıları belli değil
Ünvanların Toplam İçindeki Yüzdeleri				
	Kullanılan Ünvanların Çeşitleri	**Ünvanın Adedi**	**10 İsim Arasındaki Yüzde (%)**	**Düşünceler**
1 2	Ağa Beşe	4 1	40 10	% 50 Örf mensubu
3	Efendi	5	50	%50 İlmiye mensubu
	Toplam	**10**	**100**	

[67] **Antakya ŞS.**; D. 19, B. 239; D. 21, B. 11.

Tablo-IV'de görüldüğü gibi, önce "*Örf*" mensubu kişilerin adları, sonra "*İlmiye*" mensubu kişilerin adları sıralanmaktadır. Dava konusu "*Örf*" mensubu "*Mütesellim*"e ait olmasına rağmen "*Şuhudül'l-Hal*" üyelerinin oranları % 50, %50 şeklinde eşitlenmiş gözükmektedir. Buradaki "*İlmiye*" mensuplarının genellikle "*Mütesellim*" mahiyetinde çalışan kişiler olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Osmanlı "*Mahkeme*" ve "*Vakıf*" bürokrasisinde genel kural, genellikle dava konusu veya davacı veya davalı veyahut da tescil edilecek vakfiye "*Örf*" mensubuna aitse, dava tutanağı ve vakfiyenin altına isimleri yazılan kişilerin çoğunluğunu "*Örf*" mensubu kimseler oluşturmakta ve bunların isimleri rütbeye göre "*Örf*" mensuplarının adları, sonra "*İlmiye*" mensuplarının adları şeklinde sıralanmakta idi. Bu durum, verdiğimiz 4 tabloda açık olarak görülmektedir. Toplum ve devlet hayatında bu kural ve kaidelerin her zaman uygulanmadığı örneklerde çıkmıyor değildi. Mahkeme bürokrasisinde bu kurala genellikle uyulurken, bazı vakıfların bu kuralın dışına çıktığı, vakfiyeyi tescil eden mahkemenin de bu farklılığı kabul ederek tescil işini gerçekleştirdiği görülmektedir. Bazı "*Örf*" mensubu hayır sahipleri kurdukları vakıf için vakfiye tanzim ettirip tescil için mahkemeye gittikleri zaman, vakfiye altına isimleri yazılacak "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinden "*Örf*" mensuplarına öncelik tanıma, büyük rütbeden küçük rütbeye doğru sıra takip etme, "*Örf*" mensubu adları, sonra "*ilmiye*" mensubu adları şeklinde genel kuralı uygulama yerine büyük rütbeli "*İlmiye*" mensuplarından başlayıp "*Örf*" mensuplarının adlarını ikinci veya üçüncü sıraya atabiliyorlardı. Çok fazla olmasa da bazı vakfiyelerde bu tür örneklere de rastlamamız mümkün olmaktadır. Meselâ, 6 Nisan 1814 (15 R.ahir 1229) ve 25 Kasım 1817 (15 Muharrem 1233) tarihlerinde Karaosman Oğlu Mehmet Ağa bin Hacı Ömer Ağa, Bergama'da cami, medrese ve sebil yaptırıp, Aralık sonları 1812 (Evasıt-ı Zilhicce 1227) tarihinde vefat eden babası Hacı Ömer Ağa adına vakfeder. Mehmet Ağa babasının vasiyeti üzerine yaklaşık 2 ve 5 yıl sonra bu kurumları inşa ettirip, gelir getiren birçok bahçe değirmen, dükkân vb. gibi gelir kaynaklarını da tespit ettikten sonra vakfetmiştir. Vakıf iki aşamalı bir uygulama sonunda tamamlanmış ve iki vakfiye tanzim edilerek son şeklini almıştır. Vakıf, Mânisa ve çevresi Ayânlarından olan Kara Osman Oğlu ahfadından "*Örf*" mensubu olan Hacı Ömer Ağa ve oğlu Mehmet Ağa'ya aittir. Vakfın hukukunu korumak üzere tanzim edilip Bergama mahkemesince tescil ettirilen vakfiyenin altında isimleri bulunan "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin adları yazılırken, genel kurala uyulmadığı görülmektedir. İsimler, "*Örf*" mensubu, "*İlmiye*" mensubu şeklinde sıralanması gerekirken, tam tersine "*İlmiye*" mensubu, "*Örf*" mensubu şeklinde sıralanmıştır[68] (Bkz. Tablo:V).

---

[68] M. Aktepe, **agm.,** s. 57-66; İnci Kuyulu, **Kara Osman Oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler**, Ankara, 1992, s. 79, 145, 156, 160, 161, 164, 167, vd.

Tablo: V

KARAOSMAN OĞLU HACI ÖMER AĞA'NIN VAKFİYESİNDE YER ALAN ŞUHUDÜ'L-HAL ÜYELERİNİN İSİM LİSTESİDİR (1814-1817)

(Vakıf Bergama'dadır)

Sıra No	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Taşıdığı Ünvanlar	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri	Düşünceler
1	**1. Vakfiye** Hacı Mehmet Efendi (Müftü)	Efendi	Bergama Fetva Emini	Bergama Müftüsü
2	Seyyid Ahmet Ef.(Müftü)	Efendi	Akhisar fetva Emini	Akhisar Müftüsü
3	Seyyid Mehmet Ef. (Müftü)	Efendi	Kırkağaç Fetva Emini	Kırkağaç Müftüsü
4	Hacı Hüseyin Ağa (Mütesel-lim)	Ağa	Saruhan (Mânisa) Mütesellimi	Değah-ı Ali Kapucubaşı ve Mânisa Müteselliimi.Bu ismin en başta olması gerekirdi.
5	Ebubekir Ağa (Voyvoda)	Ağa	Bayındır Voyvodası	Osman Ağa Zadenin Bayındır'a tayin ettiği Voyvoda
Sıra No	**Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları**	**Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Taşıdığı Ünvanlar**	**Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri**	**Düşünceler**
6	Ali Ağa (Voyvoda)	Ağa	Ödemiş Voyvodası	Osman Ağa Zade'nin Ödemiş Voyvodası
7	Seyyid Mustafa Ağa(Voyvoda)	Ağa	Suvla Voyvodası	Örf Mensubu
8	Seyyid Ahmet Ağa (Voyvoda)	Ağa	Toyracık Voyvodası	Örf Mensubu
9	Osman Ağa	Ağa	Toracık Voyvodası	Örf Mensubu
10	Yakup Ağa	Ağa	Toyracık Voyvodası	Örf Mensubu
11	Matlı Ahmet Ef.(Müderris)	Efendi	Yahya Köyü Müderrisi	Köy Medresesinde Müderris
12	Abab Hasan Ef.(Müderris)	Efendi	Bergama Müderrisi	Bergama'daki Medresede Müderris.
13	Ali Ağa	Ağa	-	Örf Mensubu
14	Hacı Ali Ağa	Ağa	-	Örf Mensubu
15	İbrahim Ağa	Ağa	-	Örf Mensubu
16	Hacı Halil Ağa	Ağa	-	Örf Mensubu
17	Hasan Ağa	Ağa	-	Örf Mensubu
18	Hacı Ömer Ağa (K. Ömer-Zâde)	Ağa	-	Örf Mensubu

19	Hacı Ömer Ağa(Kadir-Zâde)	Ağa	-	Örf Mensubu
20	Hacı Hafız Halil	Hacı	-	İlmiye Mensubu Olmalı
21	Hacı Ahmet Ağa	Ağa	-	Örf Mensubu
22	Seyyid Süleyman Efendi	Efendi	Bergamalı	İlmiye Mensubu
23	Hafız Mehmet Ef.	Efendi	-	İlmiye Mensubu
1	**2.Vakfiye** Hacı Mehmet Ef. (Müftü)	Efendi	Bergama Fetva Emini	Bergama Müftüsü
2	Abali Şeyh Hasan Ef. (Müderris)	Efendi	Müderris	Bergama'da Müderris
3	Seyyid Süleyman Efendi	Efendi	-	İlmiye Sınıfından Olmalı
4	Seyyid Derviş Ali Efendi	Efendi	-	*Tokatlı.* İlmiye Sınıfından Olmalı
5	Seyyid Hafız Mehmet Efendi	Efendi	-	*Erzincanlı* İlmiye Sınıfından Olmalıdır
6	Hacı Hafız Halil Efendi	Efendi	Müderris	İlmiye Sınıfından Olmalı
7	Beyâni Ahmet Ef. (Müderis)	Efendi	-	Yahya Köyünde Müderris

Sıra No	**Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları**	**Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Taşıdığı Ünvanlar**	**Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri**	**Düşünceler**
8	Hacı Halil Ağa	Ağa	-	Örf mensubu Bergamalı
9	Küçük Hacı Ömer Ağa	Ağa	-	"
10	Hacı İbrahim Ağa	Ağa	-	"
11	Seyyid Mehmet Ef	Efendi	-	Örf mensubu Tokatlı olup Bergama'da oturuyor. Ayrıca Görneç Köyünde de oturuyor.
12	Mehmet Çelebi-Zâde Ahmet Ağa	Ağa	-	Örf mensubu olmalı
13	Mehmet Çelebi-Zâde Mehmet Ağa	Ağa	Kozak Voyvodası	Örf mensubu
14	Seyyid Ahmet Ağa (Voyvoda)	Ağa	Poyracık Voyvodası	"
15	Seyyit Mustafa Ağa	Ağa	-	Örf mensubu Poyracık'ta sakin

Ünvanların Toplam İçindeki Yüzdeleri

	Kullanılan Ünvanların Çeşitleri	**Ünvanın Adedi**	**23 İsim arasındaki Yüzde (%)**	**Düşünceler**
	1. Vakfiye			
1	Müftü (Efendi)	3	13,04	
2	Müderris (Efendi)	2	8,69	%34,76
3	Efendi	2	8,69	ilmiye mensubu
4	Hacı	1	4,34	

5 6 7	Müteselim Ağa Voyvoda Ağa Ağa	1 4 10	4,34 17,39 43,47	% 65,20 örf mensubu
	Toplam	**23**	**100**	
1 2 3	**2. Vakfiye** Müftü (Efendi) Müderris (Efendi) Efendi	**Ünvan** 1 2 5	**15 İsim Yüzdesi (%)** 6,66 13,33 33,33	%53,32 ilmiye mensupları
4 6	Voyvoda (Ağa) Ağa	2 5	13,33 33,33	% 46,66 örf mensubu
	Toplam	**15**	**100**	
İki Vakfiyenin Müşterek Oranları				
1 2 3 4	Müftü (Efendi) Müderris (Efendi) Efendi Hacı	4 4 7 1	**38 İsme Göre (%)** 10,52 10, 52 18,42 2, 63	% 42, 09 İlmiye mensubu
5 6 7	Müteselim (Ağa) Voyvoda (Ağa) Ağa	1 6 15	2. 63 15, 78 39,47	% 57,88 Örf mensubu
	Toplam	**38**	**100**	

Tablo-V'de görüldüğü gibi, iki vakfiyede de "*İlmiye*" mensubu olan 4 tane "*Müftü*"'nün adına öncelik verilmiştir. Daha sonra "*Müderris*" 'lerin adlarına sonra *Saruhan Sancağının* en yüksek mülkî amiri (Vali karşılığı) durumundaki "*Müteselim*" in adına, sonra *Bayındır, Ödemiş, Suvla, Toyracık Voyvodaları*'nın (bunlar da örf mensubu) adlarına, sonra bazı "*Ağa*" ve "*Efendi*" lerin adlarına, sonra yeniden *Kozak* ve *Poyracık* voyvodalarının adlarına yer verilmiştir. Bu listeler neden böyle tanzim edilmiştir? İstenerek ve bilerek mi yapıldı? Yoksa rütbe hiyerarşisine hiç dikkat edilmeden rast gele mi yapıldı? Vâkıfın isteği mi böyle oldu? gibi sorular akla gelmektedir. Kanaatimizce bu uygulamada temel etken, vâkıf'ın Ayân kökenli olması, halk içinden gelmiş olması, halk arasında "*Müftü*" ve "*Müderris*"lerin gördüğü itibarın etkisinde kalması, içtenlikle "*İlmiye*" sınıfına büyük bir sevgi beslemesi vb. gibi nedenlerden dolayı bu yolu izlemiş de olabilir. Uzak bir ihtimal olarak ta "*Örf*" mensupları ile arasının iyi olmaması veya isimlerin sıralanmasında hiyerarşiye uyulması gerektiğini bilmemesi gibi ihtimalleri saymak mümkündür.

Yine tablo V'e dikkat edilecek olursa, birinci vakfiyede "*İlmiye*" mensuplarının isimlerine öncelik verilmesine karşılık, toplam isim içindeki oranları %3 4,76'da kalırken, isimleri ikinci sıralarda yazılan "*Ümera*" sınıfının oranları ise % 65,20'ye ulaşmaktadır. İkinci vakfiyede ise bundan biraz daha farklı olarak "*ilmiye*" sınıfının oranı % 53,32'ye yükselirken, "*Ümera*" sınıfının oranı % 46,66'ya düşmektedir. Her iki vakfiyede yer alan 38 isim mukayese edildiği zaman "*İlmiye*" sınıfının oranı % 42,09

rakamında kalırken "*Ümera*" sınıfının oranı % 57,88 rakamına ulaşmaktadır. Bu durum, rütbe hiyerarşisine uyulmaması, usûlsüz sıralama yapılması, ilk sıraların "*İlmiye*" mensuplarına verilmesine rağmen, bir "*Örf*" mensubunun vakfiyesini tescilinde, yine "*Ümera*" sınıfında olanların çoğunlukta olduğunu göstermektedir. Bu vakfiyedeki uygulamanın, sıralama dışında, yukarıda belirttiğimiz uygulamalarda pek fazla farklı bir yönü olmadığını belirtmek gerekmektedir. Yani "*Ümera*" sınıfına ait olan bir dava veya vakfiye kaydı altına ismi yazılan "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin, çoğunlukla "*Ümera*" sınıfından olduğu gerçeğini burada da göstermiş olmaktadır.

hb- İlmiye Mensuplarına Ait Olan Vakfiye ve Dava Kayıtlarında "Şuhudü'l-Hal" İsimlerinin Tertip Şekli

Mahkemede görüşülen dava konusu veya davacı veya davalı veyahut da tanzim, tasdik ve tescil edilecek vakfiye *İlmiye* mensuplarından birisine ait ise, o takdirde mahkemede hazır bulunan *Şuhudü'l-Hal* üyelerinden büyük çoğunluğunu *İlmiye* mensupları teşkil ediyordu. Bunların isimleri yazılırken eğer büyük rütbeli (Beylerbeyi, Sancakbeyi, Mutasarrıf, Müteselim gibi) *Örf* mensubu yoksa, yüksek mevkide bulunan *İlmiye* mensubunun adından başlayarak küçük rütbeye doğru sıralanıyordu. Daha sonra da diğer zümrenin adları sıralanıyordu. Bazen *Örf* ve *İlmiye* mensuplarının unvan ve rütbeleri birbirine yakınsa *İlmiye* mensubu olan bir-iki kişinin adı, sonra *Örf* mensubu bir-iki kişinin adı şeklinde rütbeye uygunluğuna göre karışık vaziyetde de sıralanabiliyordu. Meselâ; Temmuz başları (Evail-i Şaban 1231) tarihinde kuzattan Toygar-Zâde es-Seyyit Mehmet Efendi, Ankara'da *mevkufat* ve *gallesi* çok fazla olan bir vakıf kurar. Vakfını tescil ettirmek üzere Ankara mahkemesine müracaat ettiği zaman, yapılan yargılamada çok fazla *Şuhudü'l-Hal* üyesi olduğu ve vakfiyenin altına 43 kişinin ismi yazıldığı, yazılan isimlerin şu şekilde sıralandığı görülmektedir[69] (Bkz. Tablo: VI).

Tablo: VI

TOYGAR-ZADE VAKFİYESİNDE YER ALAN ŞUHUDÜ'L-HAL ÜYELERİNİN İSİM LİSTESİDİR 1816,

(Vakıf Ankara'da Kurulmuştur)

Sıra No	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Taşıdığı Ünvanlar	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri	Düşünceler
1	Devletlû Hasan Paşa-Zâde Bey Efendi Hazretleri	Paşa-Bey	Mutasarrıf	Vakfiyede tam açık değil ama Ankara Mutasarrıfı olmalıdır

[69] **VA**., D. 631, s. 37, sr. 20; **Ankara ŞS**., D. 217, B.42.

2	Mehmet Ağa	Ağa	Vali Kethüdası	-
3	Ayaşlı Mesut Ağa	Ağa	-	Ayaş Ayânı olmalı
4	Taşbeykâr Mehmet Efendi	Efendi	Sabık Müftü	-
5	Süleyman Efendi	Efendi	-	Eşraftan olmalı
6	el-Hac Hasan Ef.	Efendi-Hacı	-	"
7	Müderris-Zâde Mehmet Emin Efendi	Efendi	-	"
8	Mimar-Zâde Kâmil Efendi	Efendi	-	"
9	Şeyh İbrahim Ef.	Efendi-Şey		Tarikat Şeyhi olmalı
10	Seyyit Mehmet Arif Efendi	Efendi	-	Eşraftan olmalı
11	Mimar-Zâde Hüseyin Efendi	Efendi	-	"

Sıra No	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Taşıdığı Ünvanlar	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri	Düşünceler
12	Abdülganim-Zâde Seyyit Esat Efendi	Efendi-Seyyid	-	"
13	Muhzır-Zâde Sedettin Ef.	Efendi	-	"
14	Ağaç, Ayak-Zâde Abdullah Ef.	Efendi	-	"
15	Müderris-Zâde Ef.	Efendi	-	"
16	Abdülkerim-Zâde Vahit Ef.	Efendi	-	"
17	Ayaşlı Veli Ef.	Efendi	-	"
18	Kara Hlil Efendi-Zâde Hacı Halil Efendi	Efendi-Hacı	-	"
19	Mesut Şerif Ef.	Efendi	-	"
20	Mesut İshak Ef	Efendi	-	"
21	Feyzullah Ef.	Efendi	Bedesten Şeyhi	"
22	Pirinç Hacı Hasan Ef.	Efendi-Hacı	-	Eşraftan olmalı
23	Hamiyet-Zâde Osman Ef.	Ağa	-	Askerîlerden olmalı
24	Gedik-Zâde Serdar Hafız Ağa	Ağa	Serdar	Yeniçeri Serdarı olmalı
25	Bezci-Oğlu Hacı İbrahim Ağa	Ağa-Hacı	-	Eşraftan olmalı
26	Serdar Ağa	Ağa	Serdar	Yeniçeri Serdarı olmalı
27	Hisralı Hacı Seyyit Ağa	Ağa-Hacı	-	Askerîlerden olmalı
28	Seyyit Ağa	Ağa-Şeyh	Haffaflar Şeyhi	Ayakkabıcılar Şeyhi
29	Hidayet Ağa	Ağa	-	Askerîlerden olmalı
30	Topçu Ağası Mehmet Ağa	Ağa	Topçu Ağası	Askerîlerden
31	Mehmet Çelebi	Çelebi	Tahsildar	Vergi Tahsildarı olmalı
32	Mehmet Ağa	Ağa	Menzilci	Ankara Menzil-Hanesini yöneten
33	Seyyit Çelebi	Çelebi	Şehir Kethüdası	Ankara şehrine gelip-giden devlet erkânına hizmet eden görevlidir
34	Şeyh Mehmet Ağa	Ağa-Şeyh	Sabık Menzilci	Önceki Menzilci

35	Dökmeci-Zâde Osman Efendi	Efendi	-	Eşraftan olmalı
36	Seyyit Ahmet Efendi	Efendi-Seyyit	Attar	Esnaf
37	Mehmet Efendi	Efendi	Mektep Hocası	İlmiye sınıfından
38	Kader-Zâde Abdullah Molla	Molla	-	İlmiye sınıfından olmalı
39	Bıyıklı-Zâde Mehmet Ağa	Ağa	-	Askerîlerden olmalı
40	Yusuf Kethüda	-	Vâkıfın Kethüdası	Vâkıfın yanında çalışan hizmetli
41	Kahveci Mehmet	-	Vâkıfın Kahvecisi	"
42	Mehmet Kethüda	-	Vâkıfın Kethüdası	"
43	Seyyit Ahmet Ağa	Ağa-Seyyid	Muhzırbaşı	Ankara Mahkemesi Muhzırbaşısı
-	Ve gayrihüm	-	-	Bu ifadenin tam karşılığı kaç kişi vardı? Bilinmiyor

Bu Ünvanların Toplam İçindeki Yüzdeleri

	Kullanılan Ünvanların Çeşitleri	Ünvanın Adedi	43 Kişi İçindeki Yüzde (%)	Düşünceler
1	Paşa-Bey	1	2,32	% 34, 87
2	Ağa	14	32, 55	Örf mensubunun yüzdesi
3	Efendi	22	51, 16	% 53, 48
4	Molla	1	2,32	İlmiye mensubunun yüzdesi

Sıra No	**Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları**	**Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Taşıdığı Ünvanlar**	**Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri**	**Düşünceler**
5	Çelebi	2	4, 65	Bunlar taşıdıkları sıfat itibariyle ilmiye, görevleri itibariyle de örfi unsur sayılmalıdır
6	Sıfat ve Ünvanı Bilinmeyenler	3	6, 97	Bunlar iki unsur dışında kalırlar
	Toplam	**43**	**100**	

Tablo-VI'da görüldüğü gibi *İlmiye* sınıfına ait bir vakfiyenin tescili sırasında, 43 kişi *Şuhudü'l-Hal* üyesi olarak hazır bulunan vakfiyenin altına isimlerini yazmışlardır. İsimlerin sıralanışında, üst rütbeli 3 *Örf* mensubunun adından sonra, genellikle *İlmiye* mensubunun kullandığı *Efendi* sıfatı taşıyan 19 kişinin adı, sonra genellikle *Örf* mensubunun kullandığı *Ağa* sıfatı taşıyan 8 kişinin adı, sonra *Efendi*, *Ağa* ve *Ünvansız* kişiler şeklinde liste tamamlanmıştır. İsim listesi *Unvan* ve *Sıfat*'lara göre değerlendirmeye tâbi tutukduğu zaman, genellikle *İlmiye* mensubunun kullandığı *Efendi* ve

Molla sıfatını taşıyan kişilerin toplam içinde % 53, 48'lik bir orana ulaştığı, genellikle *Örf* mensubunun kullandığı *Paşa, Bey* ve *Ağa* sıfatı taşıyanların % 34, 87'lik bir oranda kaldığı, *Çelebi* sıfatını taşıyanların % 4, 65, *Unvan ve Sıfatı* olmayanların ise % 6, 97'lik bir oranda kaldıkları görülmektedir. Bu durum, *İlmiye* mensubuna ait bir vakfiyenin tanzim veya tescili sırasında *Şuhudü'l-Hal* üyelerinin büyük çoğunluğunu *İlmiye* mensubu olan kişilerin oluşturduğunu,, isimlerin sıralamasında büyük rütbeden küçük rütbeye doğru bir sıralama takip edildiğini açıkça göstermiş olmaktadır.

Benzeri bir uygulamayı 21 Mayıs 1820 (8 Şaban 1235) tarihinde, Ankara'da vakfını kuran "*İlmiye*" mensubu Seyyit Üveyz Efendi'nin kızı ve "*Ulema*" dan olan Seyyit Abdülhadi Efendinin teyzesi Şerife Zahide Hanım'ın vakfı için tanzim edilen vakfiyenin altında bulunan "*Şuhudü'l-Hal*" isimlerinin "*Ulema*" adından, "*Ümera*" adına doğru sıralandığı görülmektedir. Listenin başında *Müderris* Seyyit Mehmet Efendi, *Müderris* Mehmet Efendi, *Kuzattan* Seyyit Mehmet Esat Efendi, Seyyid Mustafa Efendi, *Serkâtip* Seyyit Abdurrahman Efendi, *Bedesten Şeyhi* Mustafa Efendi, Hacı Seyyid Ağa, Seyyit Hüsameddin *Dede* vd. şeklinde 19 kişinin adları sıralanmaktadır[70] Yine 1840 (1256) tarihinde, Ankara'da, kütüphane, kitap, medrese ve camiden oluşan bir vakıf kuran "*İlmiye*" mensubu Hacı Seyyid Abdullah Efendi için tanzim edilen vakfiyede de benzer özellikler görülmektedir[71].

Osmanlı mahkemelerinin, vakfiyelerin tanzimi, "*Şuhudü'l-Hal*" isimlerinin belirli bir hiyerarşi içinde sıralanması şeklindeki uygulamasını, vakfiyeler dışında vakıf hukukunu koruyan ve çeşitli hakları korumak, problemleri çözmek amacıyla tanzim ettiği "*Hüccet*" ve "*İlam*" larda da devam ettirdiği gözlenmektedir. "*İlmiye*" mensubuna ait bir vakfın hak ve hukukunu korumak, problemleri çözmek için yapılan yargılamada "*Şuhudü'l-Hal*" üyesi olarak tutanağın altına isimleri yazılan kişilerin çoğunlukla "*İlmiye*" sınıfına mensup kişilerden olduğu gözlenmektedir. Kadı Sicillerinde bu konuya açıklık getirecek oldukça fazla vesika bulunmaktadır. Meselâ; 1823 (1239) tarihinde Antakya'da büyük bir zelzele olur ve birçok vakıf ve sivil yapı yıkılır. Bu zelzeleden sonra mahkemeye mürâcaat eden vakıf mütevellileri, vakıf ev, dükkân vb. gibi binaların yıkıldığı, vakfın bunu ihya edecek parası olmadığı, binaya ait arsanın bir başkasına aylık veya senelik esasına göre kiralanmasını, arsa vakıf, bina mülk şeklindeki (Hukre) bir uygulamaya izin verilmesini talep ederek ellerine "*Hukre Hüccet-i Şer'iye*" si verilmesini isterler. Böyle bir uygulama sonrasında, Antakya'lı Abdulmecit-Zâde Seyyit Halil Efendi, mahkemeye mürâcaat ederek, Kantara mahallesindeki evimin geliri *Melik Fukaha Camiinde* imam olanlara

---

[70] **Ankara ŞS**. D. 220, B. 40, 41; D. 222, B. 15.
[71] **Ankara ŞS.**: D. 247, B. 86, 87.

vakfettim. Umumi zelzelede yıkıldı. Şimdi vakfın parası olmadığı için evi yeniden ihya edemiyorum. Mütevelli olarak evin arsası vakıf, binası mülk olmak üzere "*Hukre*" etmek istiyorum. Evi, senelik 6 guruş icar vermek şartı ile Nakib'ül Eşraf Kâim-i Makam Seyyid el-Hac Halil Efendi yapacak. Bu uygulamaya izin verilmesini, elime de "*Hüccet-i Şer'iyye*" verilmesini talep ederim diyerek beyanda bulunur. Bu isteği yerinde bulan Antakya mahkemesi, vakıf, arsa icar, üzerine yapılan ev mülk, arsa için 6 guruşluk icar bedeli ödenmesi şeklindeki bir uygulamayı kabul edip "*Hukre Hücceti*" verir. "*Hüccet*" altındaki "*Şuhudü'l-Hal*" isimlerinin Rahmet Ali Efendi, Hazinedar Mehmet Ağa, Semerci-Zâde Mehmet Efendi, Ömer Efendi, Miski-Zâde Mahmut Efendi, Mihriman Efendi, Kürt Fakiye-Oğlu Mehmet *Beşe* ve gayrihüm şeklinde isimlerin "*İlmiye*" mensubundan "*Örf*" mensubuna doğru sıralandığı görülmektedir[72]

Aynı uygulamayı yine Antakya'da 1 Nisan 1823 (19 Receb 1238) tarihli başka bir "*Hüccet*"'te görmekteyiz. Hacı Halil b. Hüseyin Efendi mahkemeye gelerek şu beyanatta bulunur; "*Ahlazoğlu Vakfının Mütevellisiyim. Antakya'nın İmran mahallesinde bulunan vakfa ait bir vakıf*

---

[72] **Antakya ŞS**.; D. 19, B. 211; *Hukr* (veya Huker, Haker, İstihkâr,Tahkir) kelime itibari ile bir şeyi sıkı tutmak, hapsetmek demektir. Terim olarak ise, geliri devlete veya bir vakfa ait olan arazi veya arsaya uzun vadeli bina yapmak veya ağaç dikmek veya bunlardan birisini gerçekleştirmek, bu tasarruf ve işgal bedeli olarak da belirli bir miktar icâr bedelinin devlete veya vakfa ödenmesi şeklindeki uygulamanın adını ifade etmektedir. Bu tür akde *Hukr*, *Haker*, *İhtikâr* veya *Tahkir* denilmektedir. İcâr bedeli olarak ödenen paraya "*Mukataa*" "*İcâre-i Zemin*" "*İcâre-i Seneviye*" denilmektedir.

Vakıf arsa üzerinde mülk bina yapmak veya mülk ağaç dikmek isteyen icârcı kişi, vakfın mütevellisi ile vakıf arsa üzerinde yapacağı mülk bina veya dikeceği ağaçların özellikleri, yıllık olarak vakfa arsa bedeli olarak vereceği icâr bedeli konusunda anlaşırlar. Sonra bulundukları şehrin mahkemesine giderek, aralarındaki sözleşmeyi beyan edip, mahkemenin bunu kabul etmesini ileride doğacak problemlerin çözümünde kullanılmak üzere "*Hukre Hücceti*" verilmesini isterler. Mahkemenin bir oturumda durumu değerlendirip kabul etmesi ve "*Hukre Hüccet-i Şer'iyesi*" denilen hücceti vermesi ile sözleşme tamamlanmış oluyordu. Eğer bu işlem mirî arazi için yapılıyorsa "*arz-ı mutekere*" (belli ücret karşılığı tasarruf hakkı haps edilen arazi), yapana "*Muhtekir*" deniliyordu. Bu uygulama ile arazi veya arsayı icâra alan kimse belirli şartlarda buraları tasarruf hakkını almış oluyordu. Ekonomik gücü olmayan, zelzele gibi ani bir afete maruz kalmış vakıf veya mirî arsa ve arazilerin âtıl durumdan kurtarılıp, ekonomik hale getirilmesi açısından gerçekçi bir uygulama Osmanlı vakıf sistemi içinde oldukça fazla uygulama alanı bulmuş olması bunu göstermektedir. Sicillerde bu konu ile ilgili oldukça fazla vesika bulunmaktadır. (Hukre konusunda Bkz. Ö. N. Bilmen, **age.,** C. 5, s. 9-47; A. Akgündüz, **age.,** s. 391-92). Bizim bulduğumuz birçok "*Hukre Hücceti*"'nde, vakıf arsanın, üzerine mülk ev veya dükkân yapılması şeklindeki kiralamalarda icâr süresi belirtilmemiştir. Halbuki böyle uygulamalarda, vakfiyede kesin şart yoksa sürenin bir veya üç yılla sınırlandırılması, süresiz icârın câiz olmayacağı konusunda birçok islâm hukukçusunun "*içtihat*" 'ı bulunmaktadır. (Bkz. Salih b. Ahmet el-Kefevî. **Şeyhü'l-İslâm Ali Efendi'nin Fetvaları**, (Hazırlayan; Nevfel Dinç), C. 2, İstanbul, 1985, s. 202-218 vd.

ev umumi zelzelede yıkıldı. Evi tamir ettirecek paramız yok. Hacı Muhammet Zülfikâr b. Yusuf Efendi, evi kendi parasından mülk olarak yaptıracak. Vakfa da arsa icârı olarak senelik 10 guruş verecek. Bu konuda anlaşarak "Hukre" ettik. Anlaşmanın onaylanıp izin verilmesini talep ederim" der. Mahkeme bu isteği de kabul ederek aynı şartlarda "*Hüccet-i Şer'iyye*" verir. Bu davanın görüşülmesinde hazır bulunan "*Şuhudü'l Hal*" üyelerinin isimleri de yine "*İlmiye*" sınıfının isimlerinden "*Ümera* " sınıfının isimlerine doğru sıralanmıştır[73] (Bkz. Tablo- VII).

TABLO-VII

AHLAZ-OĞLU VAKFINA AİT HÜCETTE YER ALAN ŞUHUDÜ'L-HAL ÜYELERİNİN İSİM LİSTESİDİR, 1823

(Vakıf Antakya'da Kurulmuştur)

Sıra No	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Ünvanı	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri	Düşünceler
1	Ahi-Zâde Hacı Mehmet Vehbi	Efendi		Antakya Ahi Baba'sının oğlu olmalıdır
2	Mimar- Zade Süleyman Efendi	Efendi	-	-
3	Seyyid Hasan Efendi	Efendi	-	-
4	Hüseyin-Zade Hacı Mustafa Efendi	Efendi	-	-
5	Taviloğlu Ahmet Beşe	Beşe	-	Askeîlerden olmalı
Sıra No	**Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları**	**Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Ünvanı**	**Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri**	**Düşünceler**
6	Hacı Hasan Efendi	Efendi	-	-
7	Hacı Hasan Efendi	Efendi	-	-
8	Mehmet Efendi	Efendi	-	-
9	Dadaşoğlu Mehmet Beşe	Beşe	-	Askerîlerden olmalı
10	Pirimoğlu Monla Muhammet	Molla	-	-
11	Ser-Muhzır Emin Ağa	Ağa	Muhzırbaşı	Örf Mensubu
12	Tütüncü Seyyit Ahmet	Seyyit	-	-
13	Kilislioğlu Hafız Muhammet	Hafız	-	İlmiye Mensubu Olmalı
14	Yorgancıoğlu Ahmet	-	-	-
15	Mola Musta oğlu Sait	Monla	-	İlmiye mensubu olmalı
16	Burhanoğlu Muhammet	-	-	-

[73] **Antakya ŞS.**, D. 19, B. 146, 147.

17	Monla Ali	Monla	-	İlmiye mensubu olmalı
18	Seyyid Ali	Seyyid	-	-
19	Havan oğlu Mehmet Halife	-	-	-
20	Seyyid İsmail	Seyyid	-	-
21	Ali Beşe	Beşe	-	Askerîlerden olmalı
22	Monla Ahmet oğlu Salih	Monla	-	İlmiye mensubu olmalı
23	Monla Abdullah	Monla	-	"
24	Hacı Muhammet	Hacı	-	-
25	Usta Ahmet	-	-	-
26	Seyyid oğlu İsmail	Seyyid	-	-
27	Seyyid Hasan (Kardeşi)	Seyyid	-	-
28	Monla Hüseyin	Monla	-	İlmiye mensubu olmalı

Bu Unvanların Toplam İçindeki Yüzdeleri

	Unvan Çeşidi	Unvan Adedi	28 isim içindeki oranı (%)	Düşünceler
1	Efendi	7	25,00	%71,41 ilmiye mensubu
2	Monla	6	21,42	
3	Seyyid	5	17,85	
4	Hacı	1	3,57	
5	Hafız	1	3,57	
6	Ağa	1	3,57	%14,28 Örf mensubu
7	Beşe	3	10,71	
8	Unvan ve sıfatı bilinmeyenler	4	14,28	%14,28 sıfatı bilinmeyenler
	Toplam	**28**	**100**	

Tablo-VII'de görüldüğü gibi, *İlmiye* mensuplarının isimleri en başa yazılmış, daha sonra yer yer *Örf* mensubu olan kişilerin adlarına yer verilmiştir. Bu "*Vakıf Hücetti*" nde *İlmiye* mensubu "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerini oranı % 71, 41'e ulaşırken, *Örf* mensuplarının oranları % 14, 28 oranında kalmıştır. Bu durumda yine, *İlmiye* mensubuna ait vakfiye veya dava hüccetlerinde "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin çoğunlukta olduğunu göstermektedir.

hc- Ümera ve Ülema Sınıfına Bağlı Olmayan Kişilerin Vakfiye ve Dava Kayıtlarında Şuhudü'l-Hal İsimlerinin Tertip Şekli

Buraya kadar, "*Ümera*" ve "*İlmiye*" sınıfına ait vakfiye ve dava kayıtlarında "*Şuhudü'l-Hal*" isimlerinin tertip şekli, sıralanması, "*Örf*" mensubuna ait olan vakfiye ve dava kayıtlarında yine aynı guruptan olan

kimselerin daha fazla "*Şuhudü'l–Hal*" üyesi olduğunu, "*İlmiye*" mensubuna ait olan vakfiye ve dava kayıtlarında ise aynı zümreden kimselerin "*Şuhudü'l-Hal*" üyeleri içinde çoğunluğu sağladığı gibi konuları tablolar halinde vermeye çalıştık. Bu açıklamalardan sonra hemen akla şu sorular gelmektedir. Acaba bu iki unsurun dışında kalan zümreler için nasıl bir uygulama yapılıyordu? Bunlara ait kayıtlarda kimler "*Şuhudü'l-Hal*" üyesi oluyordu ve isimler nasıl tertip ediliyordu? Bu gibi sorulara cevap olacak çeşitli vakfiye ve dava kayıtlarını arşivlerinden bulmamız mümkün olmaktadır.

"*Ümera*" ve "*Ülema*" zümreleri dışında kalan kişiler için vakfiye veya dava kaydı tanzim edilirken vakıf veya dava sahibi olan kişi dinî veya etnik cemaati temsil ediyorsa "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin çoğunluğu o dinî ve etnik cemaatten veya herhangi bir mesleği icra eden "*Ehl-i Hiref*" 'ten (esnaf) ise, o meslekten olan kişilerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Eğer vakıf veya dava sahibi herhangi bir zümreyi temsil etmeyen sıradan bir kişi ise o taktirde "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin içinde çeşitli sayılarda değişik mesleklerden kişiler olabiliyordu. Bu gibi vakfiye veya dava kayıtları altında isimleri olan "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin isimleri, genellikle büyük rütbeden küçük rütbeye doğru karışık olarak sıralanıyordu. Meselâ; Ekim Ortaları 1291 (Evasıt-ı Şevval 690) tarihinde, *Niksar'da Ahi Nehcivan Zaviyesini* yaptırıp, çeşitli köy gelirlerini bağladıktan sonra vakfede *Ahi Nehcivan* adlı hayır sahibi, mahkemede vakfiyesini tanzim ve tescil ettirdikten sonra vakfiyenin altına şu kişilerin isimleri yazılmıştır[74]

TABLO-VIII

AHİ NEHCİVAN VAKFINDA YER ALAN ŞUHUDÜ'L-HAL ÜYELERİ İSİM LİSTESİDİR, 1291

(Vakıf Niksar'dadır. Tokat)

Sıra No	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Ünvanı	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri	Düşünceler
1	Ali Oğlu Ahmert	-	-	Hiç birinin ünvanı veya sıfatı yok
2	Osman Oğlu Hüseyin	-	-	
3	Ahmet Oğlu Mehmet	-	-	
4	Mahmut Hafız Oğlu Mehmet	-	-	
5	Yusuf Oğlu Ahmet	-	-	
6	Ahmet Oğlu İsa Oğlu Mehmet	-	-	
7	Ebu'l-Fazl Kazvilli Ömer	-	-	

[74] **Ankara Etnoğrafya Müzesi**, Envanter No. 11842/245, **VA**: D. 482, s. 308, s. 450;Vakfiyenin aslı Arapça olup müzededir.Vakıflar Genel Müdürlüğü vakfiyenin aslını Türkçeye tercüme ettirip arşivlerine almıştır. Ayrıca vakıfla ilgili bazı beratlar Vakıflar Arşivindedir.

8	İsmail Oğlu Ali Hüseyin Oğlu Yuauf	-	-	
9	Sivaslı Yahya Oğlu Hasan	-	-	

Tablo-VIII'de görüldüğü gibi, Osmanlı vakıf hukukunda görülen uygulama Selçuklu' larda da devam etmektedir. Vâkıf "*Ahi*" olmasına rağmen, vakfiyesinin yargılanması, tanzim ve tescili sırasında mahkemede (muhtemelen Niksar veya Tokat mahkemesidir) hazır bulunan 9 kişilik "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinden hiç birisinin ünvan veya sıfatı belirtilmemiştir. Vakfiyede görüldüğü kadarı ile unvan veya sıfatı olmayan (veya bizim tespit etme imkanımız olmadığı) kişiler "*Şuhudü'l-Hal*" üyesi olarak hazır bulunmuş ve vakfiyenin altına isimleri yazılmış gözükmektedir.

Bu uygulamadan biraz daha değişik bir örneği Kasım ortaları 1692 (Evail-i R.Evvel 1104) tarihli zimmî vakfında görmekteyiz. Bu tarihte *Harput*'un *Gürcü Bey* mahallesinde oturan Azad (Ermeni veya Süryani) adlı zımmî ölür. Karısı olan kadın Harput mahkemesine gelerek şu beyanda bulunur; "*Kocam Azad bundan önce öldü. Aynı mahallede bulunan kilise yeni tamir edildi. Kocam kilise fukarasına 20'şer guruş vermek istemiş. Bu isteğe Arkiye veled-i Tomcan şahit. Şimdi Gürcü Bey mahallesinde İsa Beşe, Osman Efendi, Eskici Mevlüd ve yol ile çevrili evimi, ölünceye kadar içinde oturmak, öldükten sonra kilise fukarasına ve kiliseye vakfiyyet üzere vakf ve haps ettim. Arkiye kilise fukarası adına mutarasarrıf olsun*" der. Harput mahkemesi bu isteği kabul ederek "*Hüccet*" tarzında vakfiyesini tanzim edip tescil eder[75]

Bu vakfiyenin yargılanmasında oturumda bulunup ve vakfiyenin altında ismi yazılan "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin isimleri şöyle sıralanmıştır (Bkz.Tablo-IX).

TABLO-IX

ZİMMÎ VAKFINDA YER ALAN ŞUHUDÜ'L-HAL ÜYELERİNİN İSİM LİSTESİ, 1692

(Vakıf Harput'tadır)

Sıra No	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Ünvanı	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri	Düşünceler
1	Seyyit Molla Ebubekir b. Külahçı Ali Efendi	Seyyit- Molla	-	İlmiye sınıfından olmalı
2	Seyyit Mahmut Çelebi	Seyyit	Nakip Çavuşu	"

[75] **Harput ŞS**.: D. 391. s.40, B. 120; E. Gülcü; **ag.tez;** s. 251-252.

3	Sun –Zâde Mehmet	-	-	-
4	Körükçü Kulıcan (Zimmî)	-	-	Zımmî Reaya
5	Atiayik veled-i Bogik	-	-	"
6	Bederos veled-i Melkik	-	-	"
7	Melik veled-i Oseb	-	-	"
8	Keloriset	-	-	

Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Dinî Durumu

	Din	Sayı	8 Kişi İçindeki Oranı (%)	Düşünceler
1	İslam	3	37,5	Müslimlerden biri İlmiye mensubu
2	Zimmî	5	62,5	Zimmîlerin mesleği bilinmiyor
	Toplam	**8**	**100**	

Tablo-IX'da görüldüğü gibi, zimmî vakfı içinde Harput mahkemesi aynı uygulamayı yapmıştır. Vakfın tanzim ve tescilinde mahkemede hazır bulunan "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinden çoğunluğunun zimmî olduğu görülmektedir. "*İlmiye*" mensubu olan müslüman şahitlerin adları başa yazılırken, ünvanı olmayan zimmîlerin isimleri sona yazılmıştır. Müslüman şahitlerin oranı % 37,5'te kalırken, zimmî şahitlerin oranı % 62,5'e ulaşmaktadır. Bu vakfiyede de, her dinî cemaatin kendisi ile ilgili davaya sahip çıktığı net olarak görülmektedir.

Yine bir başka uygulama 1750 (1164) tarihinde İstanbul'da vakıf kuran Ümmü Gülsüm Hatun'un vakfiyesinde görülmektedir. Ümmü Gülsüm Hatun, Fatih devrinden kalan *Balaban Ağa Mescidi*'nin aydınlatılması için 10 okka (12 kilo 820 gram) zeytin yağını, bunun temin edilmesi için de 2 ev ile 1 bahçeyi vakf eder. Mahkemede tanzim ve tescil ettirdiği vakfiyede değişik mesleklerden 8 kişinin adı bulunmaktadır[76] (Bkz. Tablo-X).

[76] M. Cunbur, **agm.,** s. 207-213.

Tablo: X

ÜMMÜ GÜLSÜM HATUN'UN VAKFİYESİNDE YER ALAN ŞUHUDÜ'L-HAL ÜYELERİNİN İSİM LİSTESİ, 1750

(Vakıf İstanbul'dadır)

Sıra No	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Ünvanları	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri	Düşünceler
1	Hasan Efendi ibn-i Hasan	Efendi	Harf Kâtibi	İlmiye sınıfından olmalı
2	Süleyman Efendi b. Hüseyin	Efendi	-	"
3	Mustafa Çelebi b. İbrahim	Çelebi	-	"
4	Ömer Çelebi b. Hüseyin	Çelebi	-	"
5	Süleyman Çelebi b. Abdullah	Çelebi	-	"
6	Baba Muhammet b. Ahmet	Baba	-	Tarikat ve İlmiye mensubu veya Ahi Baba olmalı
7	Baba Hüseyin b. Ömer	Baba	-	"
8	Ahmed Çelebi b. Musa	Çelebi	-	İlmiye mensubu olmalı

Sıra No	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Ünvanları	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri	Düşünceler
	Ünvanların Toplam İçindeki Yüzdeleri			
	Ünvanın Çeşidi	**Ünvanın Adedi**	**8 İsim içideki Oranı (%)**	**Düşünceler**
1	Efendi	2	25	
2	Çelebi	4	50	
3	Baba	2	25	
	Toplam	**8**	**100**	

Tablo-X'da görüldüğü gibi, Ümmü Gülsüm Hanım'ın vakfiyesi'nin tanzim ve tescilinde "*Şuhudü'l-Hal*" üyesi olarak bulunan kişilerin çoğunlukla "*İlmiye*" mensubundan oldukları dikkat çekmektedir. 8 kişiden 6 kişisi "*Efendi*" ve "*Çelebi*" sıfatı taşımaktadır. Bu sıfatlar böyle bir çağrışımı yapmaktadır. "*Baba*" sıfatı taşıyanların "*Tarikat*" mensubu mu? Yoksa esnaf zümresinden (Ahi Baba gibi) bir kişi mi? Bu nokta kesin olarak belli değildir. Bu vakfiye, bir kadının vakfiyesinin tescilinde "*İlmiye*" mensubu "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin çoğunluk teşkil ettiğini göstermektedir.

Bu tür uygulamalara vakıf hukukunu koruyan "*İlâm*" ve "*Hüccet*" kayıtlarında da görmekteyiz. Meselâ; Ağustos sonları 1827 (Evâil-i Safer 1243) tarihli "*Hukre Hücceti*" 'nde, Antakya mahkemesine gelen Muhzırbaşı Mehmet Emin b. Mehmet Ali'nin eşi Papûlû binti Hacı Yusuf adlı kadın şöyle der; "*Sinan Paşa vakfına mutasarrıfım. Cundî hamamı (bu hamam şimdi de faaldir) mülhakatından olan ve Cami-i Kebir bitişiğindeki boyahâne denilen ev ile hamam bitişiğindeki dükkân umumi zelzelede yıkıldı. Bu ev ve dükkân arsalarına senelik 40 guruş vakfa icar parası vermek kaydıyla bana "Hukr"'e edilmesine, kendi paramdan yeniden yapacağım ev ve dükkân binalarının mülk, arsalarının vakıf olmasını bunun kabul ve tescil edilerek elime "Hukre Hücceti" verilmesini taleb ederim*" der. Mahkeme Papûlû Hatunun isteğini kabul edip, "*Hüccet-i Şer'iye*" 'yi verir[77]. Bu "*Hüccet*" 'in altında "*Şuhüdü'l-Hal*" üyesi olarak şu kimselerin adları bulunmaktadır (Bkz. Tablo: XI).

TABLO-XI

VAKIF HÜCCETİNDE YER ALAN ŞUHUDÜ'L-HAL ÜYELERİNİN İSİM LİSTESİ (1827, Antakya)

Sıra No	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Adları	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Ünvanları	Şuhudü'l-Hal Üyelerinin Görevleri	Düşünceler
1	Emin Efendi b. Şerif Mehmet	Efendi	-	İlmiye mensubu olmalı
2	Hafız Efendi	Efendi	-	"
3	Köse Bekir Oğlu Hacı Bekir	Hoca	-	"
4	Hasan Ef. Osman Ef. Zade Melik Ef.	Efendi	-	"
5	Tekmiye Şeyhi Osman Efendi	Efendi	-	Köy veya Nahiye Şeyhi Olmalı
6	İsmail Efendi Melik Efendi- Zâde	Efendi	-	İlmiye mensubu olmalı
7	Melik Efendi-Zade Birader-i Efendi	Efendi	-	-
8	Kız Emin-Oğlu Ahmet Ağa	Ağa	-	Örf mensubu olmalı
	Ünvanların Toplam İçindeki Yüzdeleri			
	Ünvanın Çeşidi	**Ünvan Adedi**	**8 İsim İçindeki Oranı (%)**	**Düşünceler**
1	Efendi	6	75,00	% 87,5
2	Hacı	1	12,5	İlmiye sınıfından
3	Ağa	1	12,5	% 12,5 Örf Mensubu
	Toplam	**8**	**100**	

[77] **Antakya ŞS.,** : D. 21, B. 42.

Tablo-XI'de görüldüğü gibi, "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin % 87,5'i "*İlmiye*" sınıfından, % 12,5'i de "*Örf*" mensubundandır. Bir kadının vakıf hukukunu korumak için, genellikle "*Efendi*" sıfatını taşıyanlar mahkemede hazır bulunmuş gözükmektedir.

Aynı uygulama, 1823 (1238) tarihinde, Antakya'da Kastal mahallesinde oturan Zeliha b. Abdülkadir adlı kadının; "*Ahmet Paşa vakfında olup, tevliyeti bana ait olan saray, umumi zelzelede yıkıldı. Arsa icarı için senelik 4 guruş vermek kaydıyla Debbağ Halil* Beşe'ye "Hukr" *'e ettim, hüccet verilsin*" dediği ve mahkemenin bu isteği kabul edip 9 kişinin adı yazılı hücceti verdiği görülmektedir[78]

Aynı şekilde, 1829 (1245) tarihli başka bir "*Hüccet*" 'ten Zeliha Hatun'un umumi zelzelede yıkılan vakıf evin arsa icarı için senelik 12 guruşun vakfa verilmesi kaydıyla, Abacı Osman'a "*Hukr*"'e ettiğini, mahkemenin bunu kabul edip hüccet verdiğini, "*Hukr'e Hücceti*"'nin altında ise değişik mezheplerden 9 kişinin adlarının yazılı olduğunu görmekteyiz[79]

27 Ağustos 1807 (22 R. Ahir 1222) tarihli "*Arzuhal*" ve "*Ferman*" kaydında benzer uygulamanın Tokat'ta yapıldığı görülmektedir. *Tokat Mevlevi-Hânesi*'ne ait 2 vakıf arsadan biri senelik 540 guruş, diğeri 1500 guruş olmak üzere *Tokat Kâlhânesine* icara verilir ve üzerlerine *Kâlhâne* yaptırılır. Bu sözleşmeyi kabul eden mahkeme, değişik mesleklerden olan "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin isimleri bulunan "*İcar Hücceti*" vererek sözleşmeyi onaylar[80]

Buraya kadar verdiğimiz örneklerden anlaşıldığı gibi, Osmanlı yargı sisteminde "*Şuhudü'l-Hal*" uygulamasının çok önemli bir yeri vardır. Çeşitli dava ve vakıf konularının görüşüldüğü oturumlarda, sayıları ve meslekleri oturumdan oturuma değişen kabarık bir insan grubu "*Şuhudü'l-Hal*" üyesi olarak görev yapmaktaydı. Bu uygulama, haklaştırma hizmetlerinde bilgili karar verme, topluma açık, bol şahitli oturumları gerçekleştirme, duruşmalarda şâibe ve suiistimalleri veya o imajı verecek davranışlardan uzaklaşma, hak ve hukuktan sapmayı engelleme gibi birçok faydaları sağlamış oluyordu.

I- Vakfiyelerde Tasdik ve Tescil Usulleri

Hanefi, Şafii, Hanbeli ve Malîkî imamlarına göre bir vakfın hukuken geçerli sayılması için *vâkıftan* aranan şartların (akil ve baliğ olma, hür istek, hür olma, mahcur olmama şartları), *menkufta* aranan şartların (mülkiyet, malûmiyet ve mütevakkin şartı) ve en sondan *lüzum* ve *sıhhat* şartları (devlet

---

[78] **Antakya ŞS.**; D. 19, B. 205.
[79] **Antakya ŞS.**; D. 21, B.58, 59.
[80] **Tokat ŞS.**; D.11, s. 22, D. 31, s. 63, 64, 72.

tarafından atanan yetkili bir kadının şartları kabul edip tescil etmesi) denilen şartların yerine getirilmesi gerektiğini yukarıda belirtik[81]. Tasdik ve tescil, vakfın *Lüzum* ve *Sıhhat* şartından sayılmaktadır. Bir çok İslâm hukukçusu tasdik ve tescil edilmeyen vakıftan "*Rücü*" etmenin câiz olduğunu belirtmektedir.

Tasdik işleminin vakfiyelerin yazım sırasında başladığı görülmektedir. Gerek mahkemede gerekse dışarıdan yazılan vakfiyelerde kâğıtları birbirine eklendiği yerlere "*geçiş doğrudur*" şeklindeki ibareler yazılıp çok kere yanlarına da mühürler basılarak sahtecilik önlenmeye çalışılıyordu. Tomar halinde yazılan vakfiyelere uygulanan bu usul, ciltli ve kitap halinde yazılan vakfiyelere de tatbik edilerek sayfa ve cilt aralarındaki muhtemel sahtecilik önlenmeye çalışılıyordu.

Yeni kurulan bir vakfın geçerli sayılması, *lüzum* ve *sıhhat* bulması için yetkili bir *kâdı*'nın *tasdik* ve *tescil* etmesi şarttır. Yeni kurulan vakf'a ait olan *mevkuf*'u (ayn, vakf edilen mal, emtia eşya vb.) belirleyen *vakfiye* veya mevcut vakfa yapılan yeni ilaveleri gösteren vakfiye tanzim edilip (mahkeme tarafından veya dışardan bir kimse tarafından yazılabilir) *kadı*'ya sunulur. *Kadı*, vakfiyeyi okur ve *vâkıf*, *mevkuf* ve tanzim şekli açısında herhangi bir problem yoksa, "*Lüzum* ve *Sıhhat*" bulması için *tasdik ve tesciline* karar verir. Bu kararını gösteren Arapça veya Türkçe (çok kere Türkçe olduğu görülmektedir) ibareyi vakfiyenin başında *tezhip, besmele* ve *tuğra* varsa hemen onların altına (bazen üst kısımlarına da yazılıyordu) sağ veya sol alt kenarlarına, yoksa vakfiyenin en başına veya sağ veya sol üst köşelerine "*Nesih, Kırık Nesih, Talik, Talik Kırması, Reyhani, Rika ve Siyakat Hatları*" nı kullanarak, genellikle noktalı harfleri noktasız yazmak suretiyle yazar. Yazılan bu yazıya "*İcaze*" veya "*İcaze Tevkii*" denilmektedir. Bazı "*İcaze*" kayıtlarının altında kadıların mühürleri de yer almaktadır. "*İcaze*" kayıtlarında kadılar, vakfiyenin kendi önünde yazıldığı veya kendisine arz edilen vakfiye metnini okuduğunu, şeriata uygun gördüğü için tasdik ettiğini belirtikten sonra nerenin kadısı olduğunu en sonra da adını yazmaktadır. Vakfiyelerde yer alan bazı "*İcaze*" kayıtlarında şu ibareler yer almaktadır: "*Benim katımda, bu vakıfnâme ile gösterilen vakfın ve onun şartlarını ve diğer cihetlerini sıhhati sabit ve vasıh olmakla müctehidlerin bu babtaki itilâflarını göz önünde tutarak bunun sıhhat ve lüzumuna hükmettim, İstanbul kadısı Niksarlı Mustafa b. Ali*", "*mühürlenip imza olunan asılına mutabıktır. Müsecceldir. Kaza ve iftada mündericatı ile amel olunur. Allah'ın rahmetine muhtaç olan İstanbul kadısı Mehmet (Molla Hüsrev) yazmış ve imzalamıştır*" , "*bunda olanlar beni neslimde vasığ olmuştur ve ihtiva ettikleri sahihtir. Bursa kadısı Ali b. Yusuf Fenâri*" "*Bu vâkıfın vakfın esasına ait yazılı sözü olup benim indimde şartlarıma uygun*

[81] Bzk. Dipnot 9 Bu dip notta konu ile ilgili geniş bilgi verilmiştir.

olduğu anlaşılmış ve tasdik edilmiştir. Ben halkın en fakiri Kazasker Muhammed b. Mustafa b. El-Hac Hasan' ın" "*Bu yazılı belge bana arz edildi ve doğru olan şeriae uygun görüldü; onu kabul ve imza etti. Ben Anadolu Kazaskerî fakir Ali b. Şeyh Ahmed'im*", "*Mesele yazıldığı üzredir. Bunu Kazasker fakir Muhammed b. Mustafa b. el-Hac Hasan yazdı*" "*İçindekilere göz gezdirdim ve onun hukuka uygun olduğunu gördüm ve onu yerinde bularak imza ettim. Bunu güçlü olan Allah'a muhtaç bulunan Keşan Kadısı Fazlûllah yazmıştır. Allah onu bağışlasın*" [82]

Mevkuf belirlenip vakfiyesi yazılan bir vakfın veya ilâvelerinin tescilini genellikle aynı şehrin kadısı yapıyordu. O nedenle bir çok vakfiyede tek "*İcaze*" kaydı ve tek mühür bulunmaktadır. Fakat her zaman aynı yol izlenmeyip bunun dışına da çıkıldığı görülmektedir. Bazı vakfiyeler vaaz edildiği şehrin kadısı tarafında tescil edildiği gibi, zamanın kadıaskerî veya Şeyhül İslâmı tarafından da ikinci defa tescil ediliyordu. O nedenle bu tür vakfiyelerin başında iki "*İcaze*" kaydı ve mühürü bulunmaktadır. Bazı tescil uygulamalarında biraz daha öte gidilerek bir vakfiyeyi ilk tescilin dışında çeşitli zamanlarda değişik kadı ve kadı askerlerin 4, 5, 6, 8, 10, 12 defa tescil edilip "*İcaze*" kaydı düştükleri, altlarına kendi mühürlerini bastıkları görülmektedir. Özellikle "*Ciltli kitap*" veya "*Tomar*" halinde "*Hutbeli*" olarak tanzim edilen vakfiyelerde bu tür örneklere oldukça fazla rastlanmaktadır. Meselâ; 1794 tarihinde Rum Kal'a da (Kilis / Gaziantep), Seyyid Mehmet Şerif Bey'in tanzim ettirdiği vakfiyeyi yalnızca Rum Kal'a kadısı Seyyid Ali tescil ederken [83], 1820 tarihli Şerife Zahide Hanım vakfiyesi ile 1840 tarihli Seyyid Abdullah Efendi'nin kitap ve kütüphâne vakıflarını ihtiva eden vakfiyelere Ankara kadısı'nın tescil ettiği görülmektedir[84] 1816 tarihinde, yine Ankara'da kurulan Toygar-Zâde vakfının vakfiyesine ise Ankara Kadıları (bu tarihte Ankara'da genellikle Nâipler görev yapmaktaydı. Kadı, sözünden Nâip anlaşılmalıdır) olan Ferâizi- Zâde Yusuf Efendi ile Bâli-Zâde Hafidi es- Seyyid Mehmet Haşim Efendi'lerin tescil edip, başına "*İcaze*" hatlarını yazdıkları görülmektedir[85]

---

[82] Ş. Yaltkaya; **agm**. ; , s. 83-169. 1555 tarihli Kara Ahmet Paşa Vakfiyesi *İcaze*si ; A. H. Berki ; "*İVZPV*.", **VD**, C. IV, s. 19-37, Vakfiye 1461 tarihli olup, *İcaze* İstabul kadısı Molla Hüsrev'e aittir; H. B. Kunter; "*ESV*" , **VD**, C. IV, s. 39-65, Vakfiye 1470 tarihlidir. En başta *Tezhip*, sonra *Besmele*, sonra Fatih'in *Tuğrası*. *İcaze* kaydı, sonra da metin yer almaktadır; A. Şener; "*ESPV*" , **VD**. C. XI , s. 7-18; Bu Vakfiye 1493 tarihli olup üç ayrı *İcaze* yer almaktadır; N. Çağatay; "*SMV*" **VD**. C. XII. , s. 7-14; Bu Vakfiye 1371 tarihli olup, Keşan ve Malkara kadıları tarafından 6 defa tescil edilip, başına 6 *İcaze* ve *Mühür* yazılmıştır; **Harput Ş.S**. ; D. 398, s. 27. B.16.

[83] Bu vakfiyenin bir süreti kendi arşivimizde bulunmaktadır.

[84] **Ankara Ş.S**.; D. 220, B. 40;D. 247, B. 86, 87; **VA**, D. 580, s.1 99. sr. 92; D. 581, s. 239, sr. 241

[85] **VA**.: D. 631, s. 37, sr. 20; **Ankara Ş.S**. ; D. 217, B. 42.

Bazı vakfiye tescillerinde mahallî kadıların "*İcaze Hatları*" yanında, Kadıasker veya Şeyhü'l-İslâm *İcaze* Hatlarını da görmek mümkün olmaktadır. Meselâ; 1415 tarihinde Niğde'de Karamanoğlu Ali Bey'in tanzim ettirdiği medrese vakfiyesine Niğde Kadısı Mehmet b. Musa'nın tasdiki yanında Kadıasker olan Molla Fenari'nin de tasdik edilip "*İcaze*" hattı yazdığı görülmektedir [86] *İcazelerin* tarihi farklı olabilir mi? Yani Karamanoğulları devrine ait olan bir vakfı bilahare Osmanlı tasdik etmiş olabilir mi? Birden fazla *İcaze* olursa, tarih var mı?

Bazı vakfiyelere birden çok tasdik ve tescil işlemi uygulandığı görülmektedir. Meselâ: 1555 tarihli Kara Ahmed Paşa vakfiyesinin başında Sultan III. Mustafa'nın tuğrası altında Reyhanî hattı ile İstanbul Kadısı Niksarlı Mustafa b. Ali'nin "*İcaze*" hattı ile altında mühürü yer alırken, hemen bu "*İcaze*"nin üst sağ tarafında İstanbul kadısı Ebûlfazl Mahmut Efendi'nin "*İcaze*" hattı ve altında mührü yer almaktadır[87] Yine 1461 tarihli Zağanos Paşa vakfiyesinin baş tarafında (besmeleden önce), *Siyakat* ve *Nesih* hattı ile yazılmış biri Molla Hüsrev'e ait olmak üzere iki tane "*İcaze*" kaydı görülmektedir[88] 1470 tarihinde tertiplenen Fatih'in Emir Sultan vakfiyesi ise, başta tezhip, sonra besmele, sonra Fatih'in tuğrası, sonra *Kırık Nesih* hattı ile Bursa Kadısı Ali bin Yusuf Fenari'nin "*İcaze*" kaydı ve asıl metin şeklinde tanzim edilmiştir[89] Yine 1493 tarihli Süleyman Paşa vakfı için tanzim edilen asıl ve ilâve vakıfları gösteren vakfiyelerin sol üst ve sağ yan kenarlarında *Kırık Nesih* ve *Kırık Talik* hattı ile ikisi Rumeli Kadıaskerî Hacı Hasan-Zâde Mehmet bin Mustafa Efendiye biri de Anadolu Kadıaskerî Ali b. Şeyh Ahmed Efendi'ye ait olmak üzere 3 tane "*İcaze*" kaydının yer aldığı[90], 1372 tarihinde Sultan Murad Hüdavendigâr adına tertiplenen bir vakfiyenin baş tarafında Keşan Kadısı Hacı Oğlu Hüseyin, Keşan Kadısı Ahmet Oğlu Şerif Mehmet, Keşan Kadısı Fazlullah, Keşan Kadısı Mehmet Oğlu Derviş Mehmet, Keşan Kadısı Mehmet Güftî ve Malkara Müftüsü Şeyh Mahmud Efendinin adında 6 kadının " *İcaze*" hattı ve mühürlerinin bulunduğu[91], (Bu *İcazelerde* vakfın, her yeni atanan kadı tarafından tasdik edildiğini göstermektedir. Zira, aynı anda 6 kadı'nın görevde bulunması mümkün değildir), 1486 tarihli İshak Paşa vakfiyesinde ise en başta ve sağ yan kenarlarda olmak üzere toplam olarak 12 tane "*İcaze*" kaydının yer aldığı görülmektedir[92]

---

[86] İ. Hakkı Uzuçarşılı; **agm.**, s. 45-80.
[87] Ş. Yaltkaya; **agm.**, s. 83-169.
[88] A. H. Berki; "*IVZPV*", **VD**. C. IV, s. 19-39.
[89] H. Baki Kunter; "*ESV*" **VD**, C. IV, s. 39-65.
[90] A. Şener; "*ESPV*"., **VD**, C. XI, s. 7-18.
[91] N. Çağatay; "*SMV*"., **VD**, C. XII, s. 7-14.
[92] V. Tamer; **agm.**, s. 107-124.

Verdiğimiz örneklerde açıkça görüldüğü gibi "*Hutbeli*" usulde *kitap* veya *tomar* halinde tanzim edilen vakfiyeler, vaz ediliş sırasındaki tasdik ve tescilden sonra değişik zamanlarda çeşitli kişiler tarafından da tasdik ve tescil edilmişlerdir.

Bu usulle, vakfiyede yer alan mevkufun çeşit ve özellikleri yeniden gözden geçirilmekte, vakfın sıhhati yeniden onaylanmış olmaktaydı demek gerekmektedir.

"*Huttbeli*" tarzda tanzim edilen vakfiyelerde gördüğümüz bu tasdik ve tescil usullerini bütün vakfiyelerde görmemiz mümkün olmamaktadır. Özellikle "*Hüccet*" tarzında tertiplenen bir çok vakfiyede bu tasdik ve tescil usulleri görülmemektedir. "*Hüccet*" tarzında tertip edilen bazı vakfiyelerde, vazedildiği şehrin kadısına ait "*İcaze*" hattı görülürken, bazılarında hiçbir tasdik ve tescil kaydına rastlanmamaktadır. Bu tür vakfiyelerde, mahkemede yargılanıp *Sicile* yazılmaları tescil sayılmaktadır. Kadı Sicillerinde bu tür örneklere oldukça fazla rastlanmaktadır. Meselâ; 1798 tarihinde Ankara'da, tanzim edilen Şahabiye Medresesi Vakfiyesi[93], 1840 tarihinde tanzim edilen Kitap ve Kütüphane Vakfiyeleri[94], 1824 tarihinde Harput'ta vaz edilen Çöteli–Zâde Hacı Ahmet Ağa ile Safiye binti Abdullah Vakfiyeleri[95], 1808 tarihinde Antakya'da vaz edilen Arapça Melekhan vakfiyesi ile 1811 tarihinde bir Hatun tarafından kurulan vakfın vakfiyeleri [96] "*Hüccet*" tarzında tanzim edilip aynı şehir kadıları tarafından tescil edilen ve baş tarafına "*İcaze*" hattı yazılıp, altlarına mühür basılan bir çok örnekten sadece bir kaçını göstermektedir. "*Hüccet*" tarzında tanzim edilen bir çok vakfiyede ise "*İcaze*" kaydı ile tasdik mühürlerine de hiç rastlanmamaktadır. Meselâ; 1709 ve 1817 tarihlerinde Antakya'da Ayşe Hatun ile Hafize Hatunların vakf ettikleri evleri için tanzim ettirdikleri vakfiyeler[97], 1692 tarihinde Harput'ta, Ahmet Beğ ile Zimmî Azad'ın tanzim ettirdiği vakfiyeler[98], 1824 tarihinde Harput'ta Çötelli–Zâde'nin aylık 2 guruş maaş vakfiyesi ile 1845 tarihli el-Hac İbrahim Ağa'nın *Mushaf-ı Şerif* vakfiyesi[99], 1799 tarihinde, Ankara'da Tacettin Veli Zaviyesine, Hacı Bayram Şeyhi tarafından vakf edilen 760 guruşun vakfiyesi ile 1836 tarihinde Ankara Mutasarrıfı Vezir İzzet Paşa'nın vakf ettiği 200 guruşun vakfiyeleri[100] Yine Ankara'da, 1888

---

[93] **Ankara ŞS.**, D. 190, B. 144; **VA.**, D. 618, s. 30, sr. 20.
[94] **VA.**, D. 580, s. 199, sr. 92; D. 581-1, s. 239, sr. 241.
[95] **Harput ŞS.**, D. 398, s. 1, 2, 3, 4, 49, 153.
[96] **Antakya SS.**, D.1, B. 30; D. 12, B. 30, 31, 33, 37, 92.
[97] **Antakya SS.**, D. 1, B. 120; D. 16, B. 268.
[98] **Harput Ş.S .**, D. 391, s. 40, 79, B. 120, 250.
[99] **Harput Ş.S .**, D. 398, s. 2; D. 392, s. 15.
[100] **Ankara Ş.S.**, D. 191, B. 177; D. 239, B. 127.

tarihinde, Rum Yuvan'ın ev vakfı için tanzim ettirdiği vakfiyeler [101] bu tür uygulamalara iyi bir örnek olarak sayılmalıdır.

Buraya kadar verdiğimiz örneklerden anlaşıldığı gibi, insanlık hizmetine sunulan vakıfların kurulması ve hukukîleştirilmesinde, "*Lüzum ve Sıhhat*" bulmasında yargılama, tasdik ve tescilin önemi çok büyüktür. Bu kuralın yerine getirilmesi ile vakıf *sahih* ihmal edilmesi ile *gayr-i sahih* duruma düşüyordu. Bu kuralı iyi bilen Osmanlı kadıları mahkemeye gelen her vakfiyeyi (ister "*Hutbeli*", ister "*Hüccet*" tarzında düzenlenmiş olsun) mutlaka tescil edip "*Luzum ve Sıhhati*" ne hükmediyorlardı. Bunu belgelemek için baş tarafına onay ve mühürlerini basıyorlardı. Bazı mahkemeler ise tescili yazıp *Sicile* vakfiye yazdıkları halde onay ve tescillerini gösteren "*İcaze*" kaydı ile mühürlerini basmıyorlardı. Bu tür uygulamalar şekil olarak eksiklik arz etmekle beraber, muhteva olarak bu vakıflara bir eksiklik getirmemektedir. Vakfiyenin, *Kadı Siciline* yazılmış olması, onun yargılanıp tecil edildiğine delâlet etmektedir.

Vakıf sistemi içinde, kurulan vakıfların vakfiyelerini, bölge kadılarının, Kadıasker ve Şeyhü'l-İslâmların tasdik ve tescil etmeleri, ihtiyaç duyuldukça çeşitli kadıların tekrar tekrar tasdik etmesi, zaman zaman bazı padişahların vakfiye başlarına "*tuğra*" larını çekmeleri şeklindeki uygulamalar, devletin bu işe ne kadar ciddi baktığını göstermektedir.

Vakfiyelerin "*Hutbeli*" veya "*Hüccet*" tarzında tertip edilmesi şeklindeki uygulamayı ise, İmparatorluğun her bölgesindeki insanların rahat ve kolayca vakıf kurma, vakfiye tanzim etme, vakıf hizmetini ihtiyacı olan insanlara anında ulaştırma gibi bir kolaylığı da beraberinde getirmiş olması nedeniyle faydalı ve başarılı bulmak gerekmektedir.

k- Vakfiyelere Yapılan İlâveler ve Vakfiyelerin Çoğaltılması

İnsanların yaşadığı köy veya Şehirlerde kurulan vakıfların temel amacı, insanların (veya bazı canlıların) zaruretini çektikleri ihtiyaçları karşılamaktır. Ancak zaman içinde nüfusun artması, insanların istek ve ihtiyaçlarının hem artması hem de çeşitlenmesi vakıfların işini zorlaştırmaktadır. İnsanların ihtiyacını karşılamak vakıfların temel amacı olduğuna göre, bu istek nasıl karşılanacaktı? Bu sorunun birinci cevabı, *mütevelli* eliyle mevcut vakfın ev, dükkân, han, hamam, imalathâne, bağ, bahçe vb. gibi gelir kaynaklarını ekonomik gerçeklere göre istediği gibi yönetmesi, vakıfta hizmet veren ve *ehl-i mürtezika* denilen görevlilerin sayı ve ücretlerini istediği şekilde ayarlanması veya "*akar*"ı ile kâr getiren yeni kaynaklar (ev, dükkân, imalathâne, bağ, bahçe vb. gibi) satın alıp vakfa katması ile mümkündür. Birçok vakfın kendi özelliğinden dolayı, her zaman böyle geniş hareket kabiliyeti bulmak mümkün olmamaktadır. Çünkü, bazı

[101] H. Ongan; **agm**., s. 213-222.

Vâkıflar vakfiyelerini tanzim ederken, vakıf kaynakların özelliklerini, kullanış amaçlarını, ne kadar bedelle kiralanacaklarını, vakıf kurumlarda kaç kişinin çalışacağı ve ücretlerinin ne olacağı gibi ayrıntıları belirttikten sonra vakfın *"tağyir ve tebdil* edilemeyeceği, buna uymayanlara Allah, Hz. Peygamber (a.s.) ve tüm insanların lânet etmesi" gibi ağır bir şartı da koymaktaydılar. Bu bağlayıcı karar, birçok mütevelliyi hareketsiz kıldığı gibi, 1500 yılında bir müderrise aylık olarak verilen 15 akçelik maaşın, akçenin tedavülden kalktığı XVIII ve XIX. Yüzyıllarda hâlâ geçerliliğini koruduğu gibi bir ekonomik statükoyu da beraberinde getirmekteydi. İşte bazı vakfiyelerdeki bağlayıcı özel sebeplerden dolayı, bu yolu her zaman istenildiği gibi kullanmak mümkün olmuyordu.

İhtiyaçları karşılamanın ikinci yolu ise, ya mevcut vakfa *mütevelli* eli ile yeni vakıf ilâveler yapmak veya bir başka hayırsever tarafından yeni bir vakıf kurup müştereken ihtiyaçları çözme cihetine gitmektedir.

Bu iki yoldan hangisi uygulanırsa uygulansın vakıf hukukunu korumak için vakfiye tanzim edilip tescil edilmesi gerekmektedir. Eğer mevcut vakfa, *mütevelli* tarafından yeni ilâveler yapılmışsa, bu gibi durumlarda *mütevelli* bu ilâve için ayrı bir vakfiye tanzim ettirdiği gibi, mevcut vakfın vakfiyesi altına yeni ilâveler de yaptırabiliyordu. Yalnız her iki halde de vakfiyeyi *kadı*'nın yargılayıp *tescil* etmesi gerekmekteydi. Meselâ; 1493 tarihli Süleyman Paşa Vakfiyesine mütevelli olan kimsenin yeni şart, görev ve ücretler tahsis edip tescil ettirdiği görülürken[102], 1831 tarihinde, Harput'ta Hüseyin Ağa, Acısu adıyla çeşme yaptırıp bakım ve tamiri için gelir kaynakları belirler. Aradan geçen iki yıl sonra bu hizmet ve gelirlere yeni ilâveler yaptığı görülmektedir[103]

Aynı ihtiyaca yönelik, yeni hayır sahipleri de mallarını vakf edebiliyorlardı. Bu yolu izleyen hayır sahipleri kurdukları vakfın kaynak ve hizmetlerini ayrı bir vakıf tesisi şeklinde teşkil edip vakfiye tanzim ettirebildikleri gibi kurdukları vakfın gelir ve hizmetlerini önceki vakıfla birleştirerek vakfiye de tanzim ettirebiliyorlardı. Bu konu ile ilgili çeşitli örnekler bulmak mümkün olmaktadır. Meselâ; Bursa'da bulunan Emir Sultan Külliyesinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere birçok hayır severin kurduğu vakıflar yanında, 1470 yılında *Fatih Sultan Mehmed*'in de vakıf kurup ayrı vakfiye tanzim ettirdiğini [104], Ankara'da bulunan Hacı Bayram Veli Külliyesinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere değişik tarihlerde birçok hayır sahibinin ilâve vakıflar kurup, vakfiyeler tanzim ettirdiklerini[105], yine

---

[102] A. Şencr ; *"ESPV"*., **VD**. C. XI, s. 7-18.

[103] **Harput Ş.S.**, D. 398, s. 131, 132, B. 185, 186.

[104] H. B. Kunter; *"ESV."*, **VD.**, C. IV, s. 39-65.

[105] **VA.**; D. 485, s. 312; **Ankara ŞS.**; 175/170; 177/113, 280; 184/ 149, 151, 187; 185/196; 187/149; 196/219; 199 / 163 vd.

Ankara'da Taceddin Veli Külliyesinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere değişik tarihlerde birçok kişiler tarafından yapılan vakıflar yanında 1799 tarihinde Hacı Bayram Veli Şeyhi Tayyib Baba'nın 760 guruş, 1836 tarihinde Ankara Mutasarrıfı Vezir İzzet Paşa'nın 200 guruş para vakf ettiklerini [106], 1831 tarihinde Harput'ta, Hüseyin Ağa ile Çöteli-Zâde İbrahim Ağanın kendi vakıflarına ilâveler yaptıklarını[107], 1794 tarihinde Rum Kal'a'da (Kilis-Antep), Antakya'daki Habibü'n-Neccar Camii'ne ilâve vakıf yapıldığını görmemiz mümkün olmaktadır[108]

Bu örneklerde görüldüğü gibi, insanların ihtiyaçları, ayrı veya ilâve vakıflar kurularak çözülmeye çalışılırken, her vakıf için ayrı veya ilâve vakfiye tanzim edilme cihetine de gidildiği görülmektedir. Bir kurum (camii, medrese, tekke, şifahâne, yol, köprü, çeşme vb.) için yapılan tüm vakıfların dökümü değişik tarihlerde yapılan *Evkaf Tahrirlerinde* görüldüğü gibi, o kurumda saklanan kadife veya atlas keseler içinde de görülebiliyordu.

Yeni kurulan vakıflar için tanzim edilen vakfiyeler genellikle üç nüsha halinde tanzim ediliyordu. Biri vâkıf, biri İstanbul, biri de *Kadı Sicili* içindi. Bunlardan biri kaybolur veya üzerinde herhangi bir sahtecilik olayı uygulanırsa, *Kadı'* nın izin ve gözetiminde başka bir nüshası çıkartılıp *tescili* yapıldıktan sonra ilgili kişi veya kuruma veriliyordu. Tesbit ettiğimiz birçok örnekte, *Kadı*'nın tescilinden geçmeyen vakfiyelere itibar edilmediği görülmektedir. Meselâ; 1371 tarihli *Murat Hüdavendigâr* vakfiyesinin başında yer alan "*İcaze*"_metninde "*Keşan Kadısı Hacı Oğlu Hüseyin Efendi'nin imzasını taşıyan bu şer'i vakfiyenin sureti, benim bilgim altında aktarılmıştır. Ben yaratıkların en yoksulu Ahmet Oğlu Şerif Mehmed'im. Tanrı ikimizi de bağışlasın*"[109], ibaresi yer almakta ve bu ibare ile asıl nüshadan kopye alındığı anlaşılmaktadır. Yine 1493 tarihli olan Süleyman Paşa Vakfiyesi'nin tasdik ve tescilli nüshasından yeni kopyenin yapılarak *gayr-i resmi* işlerde (günlük uygulamalarda) kullanıldığı anlaşılmaktadır[110] Vakfiyelerin zaman zaman maruz kaldığı tahribat, tahrifat veya sahtecilik olaylarına karşı devletin bu uygulamasını yerinde ve başarılı bulmak gerekmektedir. Vakfiye veya diğer belgelerden bazılarının yerinden yırtılması, bazı *Sicil* sayfalarının tamamen yırtılması veya kesilmesi, bazılarının mürekkeple okunamayacak şekilde karalanması, bazılarının ıslak elle veya bezle tamamen silinmesi, bazı vesikalardaki kilit kelimelerin değiştirilmesi, devletin, sahteciliğe karşı titiz davranmasında haklı olduğunu göstermektedir. Üzerinde çalıştığımız Ankara, Antakya, Antalya, Tokat,

---

[106] **Ankara ŞS.**;191/177; 239/127.

[107] **Harput ŞS.**; D. 398, s. 31, 32, 134, B. 185, 186, 193.

[108] Bu vakfiyenin bir sureti özel arşivimizdedir.

[109] N.Çağatay; "*SMV*" **VD,** C. XII, s. 7-14.

[110] A. Şener; "*ESPV*" **VD.,** C. XI, s. 7-18.

Trabzon, Harput, Afyon, Uşak, Mânisa, Eğin vb. gibi şehirlerin *Sicillerinde* benzer sahtecilikler net olarak görülmektedir. Bu sicillerde bulunan bazı vakfiyelerin de bu olumsuzluklardan etkilendiği gözlenmektedir. Meselâ; 1812 (1227) tarihli *Antakya Sicilinde* yer alan vakfiyelerden birisinin, ıslak el veya bezle tamamen silindiği sadece başında "*Vakıf*" kaydıyla sonda tarihinin kaldığı görülmektedir[111] Bu gibi uygulamalar, vakfiyelerin birden çok olarak tanzim edilip mahkemece tescil edilme zaruretini ortaya koymaktadır.

Vakıf veya vakfiyelere yapılan ilâvelerde devletin esnek davranmasını, vakıf hukukunu kurmak için tasdik ve tescil işleminde titiz hareket edilmesini, devletin bu kurumu toplumun her kesimine yaymaya çalışırken, sahteciliği de önlemeye çalışmasını yerinde bir hareket olarak değerlendirirken, kimi sıkıntılara rağmen bunda başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

I-Vakıf Hukukunda Berat, İlâm ve Hüccetlerin Rolü

Kurulan vakıfların işletilmesi, yaşatılması, doğabilecek tüm problemlerin çözümü, vakfa ait hak ve hukukun korunması, tanzim edilen vakfiyeler yanında devletin verdiği "*Berat*", ihtiyaç duyuldukça mahkemelerin yazdığı "*İlâm*" ve "*Hüccet*" lerle mümkün olmaktadır.

"*Berat*", yetki belgesi, görev belgesi demektir. Vakfiye şartlarına uygun olarak vakıfta görev yapacak kişilerin görevlerini, alacakları "*Vazife*" leri (ücret) belirler. Osmanlı idare sistemi içinde genellikle her "*Cülûs*"tan (taht değişikliği) sonra yenilenir.

Sultan tarafından verilen "*Beratlar*", "*Divânî*" hatla genellikle 30 X 60, 40 X 80 cm. (bu ebatların dışında kalanlar da çoktur) ebatlarında, siyah ve kırmızı mürekkep ile sarı yaldız kullanılarak yazıldıktan sonra başına dönemin padişahının "*Tuğra*" sı çekilir. Genellikle vakfın adı belirtildikten sonra görevi yapacak kişinin adı, yapacağı görev, alacağı "*Vazife*" (ücret) belirtilir. Bundan sonra kimsenin bu göreve "*dahl ve taarruz etmemesi, vâkıf ve padişah için dua etmesi*" de belirtildikten sonra tarih düşerek bitirilir. Bu kuralla, aslı yazılan "*Berat*" ön bir sureti ilgili "*Kalem Dairesi*"ndeki "*Evkaf Defteri*"ne yazıldıktan sonra vakfın bulunduğu şehrin mahkemesine gönderilirdi. Mahkemede bulunan *Kadı Sicili*'ne bir sureti daha yazıldıktan sonra aslı ilgili kişiye veriliyordu. Böylece bir "*Berat*"ın da üç ayrı nüshası olmaktaydı. Vakıf ve görevli kişi ile ilgili herhangi bir problem zuhur ettiği zaman delil teşkil ediyordu.

---

[111] **Antakya ŞS.,** D. 14, B. 99.

"*İlâm*", Kadıların, Padişah, Beylerbeyi, Sancakbeyi, Mutasarrıf, Mütesellim gibi üst makamlar ile ihtiyaç duyuldukça başka mahkemelere yazdıkları resmi yazılara denilmektedir.

Kadılar, bulundukları şehirlerdeki vakıflarla ilgili problemler çıktığı zaman, vakıfların "*tamir ve termim*"e ihtiyaç duyduğu yıllarda, vakıf görevlilerinin atanma ve azillerinde, vakıfların gelir-gider muhasebe ve problemlerinde, vakıflar arası veya vakıf-diğer kurumlar arasında çıkan anlaşmazlıklarda merkeze "*İlâm-ı Şer'i*" yazarak problemi çözmeye çalışırlardı.

"*Hüccet*", kadıların, vakıflar veya diğer bölgesel konularda verdikleri kararlardır. Kadılar, bulundukları şehirlerde vakıfların veya diğer kişi veya devlet kuruluşlarının problemleri çıktığı zaman, onları davacı, davalı, şahit ve "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin hazır bulunduğu bir oturumda yargılayarak çözmeye çalışırdı. Vardığı sonucu resmi "*Hüccet-i Şer'i*" haline getirerek bir suretini "*Kadı Sicili*" ne yazdıktan sonra asıl nüshayı da ilgili vakıf "*mütevelli*" veya görevlisine veyahut da ilgili kişilere verirdi.

Buraya kadar sözünü ettiğimiz "*Berat, İlâm ve Hüccet*" denilen resmi evrakın vakıf hukuku açısından kıymeti nedir? Vakfiye varken bunların hükmü nedir? Şeklinde bazı sorular akla gelmektedir.

Bu evrak, vakfiyenin olduğu yerde ikinci derecede bir kıymete sahiptir. Yine vakfiyenin olduğu yerde sadece vakfın işletilmesi, idarî, malî ve beledi problemlerinin çözümlenmesinde bir değer ifade etmektedirler. Fakat, insanlara hizmet için kurulan birçok vakfın zaman içinde varlık kaynağı olan vakfiyelerinin, yangın, sel, deprem gibi tabii afetler ile önü alınamayan savaşlar ve iç karışıklıklar sebebiyle zarar gördüğü veya tamamen yok olduğu bilinmektedir. İşte bu gibi durumlarda, sözünü ettiğimiz bu üç vesika korunabilmişse, vakfın hak ve hukukunu korumak için delil teşkil etmektedirler. Selçuklu ve Osmanlı döneminde, vakfiyesi bulunamayan birçok vakfın, hakları bu gibi resmi vesikalarla yeniden tesbit edilip korunmaya çalışılmıştır. Arşivlerimizde bu konu ile ilgili birçok örnek uygulama bulunmaktadır. Meselâ; 706-714 m. Yılları arasında Halife I. Velid tarafından Şam'da yaptırılan Ümeyye Camiine birçok gelir kaynağı vakf edilir. Bu uygulama Yavuz Selim döneminde de devam eder ve Selim de Fatih'ten sonra birçok gelir kaynağını bu camiye vakfeder. Ancak zaman içindeki tahribatlar nedeniyle olmalıdır ki, eldeki bütün *Vakfiye* örnekler, *Berat, İlam ve Hüccet* kayıtlarına dayanılarak 1873'te vakfiyenin yeniden vaz edildiği[112], yine Yavuz Selim'in Mısır zaferinden sonra Şam, Kudüs, Mısır ve Harameyn vakıflarının haklarını korumak, durumlarını tesbit etmek

[112] İ. Ateş; "*ŞÜCV*" **VD.,** C. XII, s. 27-90.

amacıyla tahrir yaptırdığı bilinmektedir[113] XIII. Yüzyılda Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat (1220-1237) dönemi emirlerinden olan Kızıl Bey'in Ankara'da yaptırdığı medrese Osmanlı'nın son dönemine kadar hizmet verir. Medresenin geniş vakıf gelirleri olduğu halde vakfiyesinin asıl metni bir türlü bulunamaz. Eldeki *"Berat, İlâm ve Hüccetler"* le vakfın hakları tebit edilerek korunup, hizmet vermesi sağlanmaya çalışılır[114] Bir başka örneği yine Ankara'dan tesbit etmekteyiz. XVI. Yüzyılda, Ankara'nın Çeşme Mahallesinde Seyf Medresesi adı altında bir medresenin faaliyette bulunduğunu, bu faaliyetini İmparatorluğun sonuna kadar devam ettirdiğini biliyoruz. Fakat, *Vakıflar* ve *Tapu Kadastro Arşivleri* ile *Ankara Sicilleri* üzerinde yaptığımız çalışmalarda vakfiyesini bulamadık. Karşımıza çıkan bütün vesikalarda, vakıfla ilgili bazı problem ve anlaşmazlık sonucunda Ankara Kadıları'nın İstanbul'a yazdıkları *"İlâm"*'larda, vakfiyesinin tüm aramalara rağmen bulunamadığı, problemin *"Berat, İlâm* ve *Hüccet"* gibi vesikalarla çözülmesi cihetine gidilmesinin istendiğini görmekteyiz[115] Bu örneklerden anlaşıldığı gibi, vakıf hukukunda, vakfiyenin olmadığı yerde, vakıfla ilgili, vakfın hak ve hukuku hakkında bilgi veren *"Berat, İlâm* ve *Hüccet"* gibi resmi kayıtlar birinci dereceden vesikalar durumuna gelmektedirler. Bu açıklamadan sonra, vakıfla ilgili olan *"Berat, İlâm* ve *Hüccet"* 'lerin kıymeti bir kere daha iyi anlaşılmaktadır. Bu kıymetin farkında olan Osmanlı hukukçu ve bürokratları, bu vesikaları titizlikle ilgili yerlere yazıp korumaya çalışmışlardır. *Osmanlı Arşivi, Vakıflar Arşivi* ve *Kadı Sicilleri*'nde bulunan bu tür evrakın titizlikle yazılıp korunması bunu açıkça göstermiş olmaktadır. Özellikle *Kadı Sicilleri*'nde bu konuda oldukça fazla vesika bulunmaktadır[116].

Verdiğimiz örneklerden anlaşıldığı gibi, vakıf hukuku açısından vakfiyelerin hukukî hükmü ne ise, vakfiyelerin zayi olması halinde bu vesikalar da o derece önemli sayılmaktadır. Bu önemlerinden dolayı da Osmanlı bürokrasisi içinde titizlikle korundukları görülmektedir.

---

[113] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Şam Evkaf Defteri,** No. 127, s. 188; **Evkaf Defteri;** No. 263, s. 32; **Halep Evkaf Defteri,** No. 93, s. 273; **Kudüs Evkaf Defteri,** No. 427, s. 522, 602.

[114] **Ankara ŞS;** 175/176; 202/185; 208/421; 212/148; R. Özdemir; **age.,** s. 51-52.

[115] **VA.;** D. 925, s. 53-56, sr. 7642; **Ankara ŞS.;** 202/356; 220/103; 230/236; R. Özdemir; **age.,** s. 52-53.

[116] VA.; D.1964, s. 365, sr. 293; D. 1766, s. 221, D.485, s. 312; D.2139, s. 1-10; D. 925, s. 53-56, sr. 7642; Ankara ŞS. ; 175/184, 161,170,176;179/220,289,255, 118; 180/92, 231,232; 181/12, 157; 182/25; Harput ŞS.; D. 362, s.105,134; B. 297, 388; D.391, s.40, 79, 120, 121,129,130; B. 120.250, 369, 375, 395, 400; D. 385, s. 1, 37, B.144; Tokat ŞS.; D.11,s.22,D.31, s.157, 204; Antakya ŞS.; D. 1, B.91, D.12. B. 12, 30,31,33,37, 92; D. 14, B. 99; D.16, B. 242, 268; D.13, B. 75, 87; D.22, B. 83, 115; D. 24, B. 94, 184, D. 20, B. 192; D. 55. B. 289, 282, 338.

2- Menkûl ve Gayr-ı Menkûl Malların Vakfında Takip Edilen Bürokratik Yollar

İslâm hukuku gereğince, hayır yapmanın gereğine inanan bir müslüman (veya vâkıfın lüzum ve faydasına inanan bir zimmî de olabilir) vakfedeceği köle, cariye, (bunlar varsa genellikle 1860 tarihinden önce), canlı hayvan, giyim-kuşam eşyası, halı-kilim, mobilya gibi döşeme eşyası, tava, tabak, tepsi, kazan gibi mutfak eşyası, araba, zenaat aletleri, ziraat aletleri gibi *menkûl* değerleri tek tek belirleyerek iradesini ortaya koymaktaydı. Aynı şekilde *gayr-ı menkûl* malını vakf etmek isteyen kişi ise şu yolu izlemektedir; *Gayr-i menkul* malı (arsa, arazi veya izin ile mirî arâzi ve arsa üzerinde de olabilir) üzerinde cami, mescit, medrese, sıbyan mektepi, bedesten, çeşme, suyolu, yol, kaldırım, köprü gibi dinî ve sosyal nitelikli kurumlardan birisini veya bir kaçını yaptırmak isteyen kişi, genellikle mahkemeye mürâcaat edip kendisine "*Şehir Mimarı*" ile bina işlerinden anlayan "*Usta*" 'ların yardımcı olmasını istiyordu. Bu yardımın sağlanması (mimarlık hizmetlerini kendi imkânları ile de karşılayabilirdi) ile inşaat işlerine başlayan hayır sahibi, inşaatın tamamlanmasından sonra bu kurumun (veya kurumların) yaşatılması, ihtiyaç duydukça tamir edilmesi, hizmetli masraflarının karşılanması için gelir getirecek ev, dükkân, kârhâne, han, hamam, değirmen, bağ, bahçe gibi mülklerin inşa ve tespitine başlıyordu. Kurmak istediği vakfa gelir getirecek kaynakları da tesbit ettikten sonra, vakfın "*Lüzum ve Sıhhati*" 'ne karar verilerek "*tescil*"edilmesi işine sıra gelmekteydi.

Yukarıda, vakıfların hukukunu koruyan "*vakfiye, berat, ilam ve hüccet*"'lerin mahiyeti, tertibi, teknik özellikleri, muhtevası gibi konular üzerinde ayrı ayrı durduk. Bundan sonra akla şu sorular gelmektedir; "*Vâkıf*"ın "*Mevkuf*"u (ayın) belirleyip "*vakfiye*"yi de tanzim ettirdikten sonra bu vakıf nasıl hukukîlik kazanıyordu ? Hangi bürokratik yollar izlenerek "*Tescil*" ediliyordu, "*Tescil*" için yer ve zaman nasıl tesbit ediliyordu ? Vakfın "*Lüzum ve Sıhhati*" ne karar vermek için "*Yargılama*" 'da nasıl bir yol izleniyordu ? Osmanlı vakıf bürokrasisinde bu soruları, bir tek cevâp ile cevâplandırma imkânı yoktur. Vakıfların genellikle, mahkemede veya, vâkıfın evinde vâkıf tarafından veya vâkıfın vekili tarafından mahkemede veya evde veya vâkıf'ın varisleri tarafından veya vâkıf'ın vasiyet ettiği kişi tarafından tescil ettirildiklerini görmekteyiz. Arşivlerde bu uygulamalarla ilgili çeşitli örnekler bulmak mümkün olmaktadır.

a- Vakıf veya Vâkıf'ın Vekili Tarafından Mahkemede Kurulup Tescil Ettirilen Vakıflar

Vâkıf, vakfedeceği canlı hayvan ve eşya gibi *menkûl* mallar ile dinî ve sosyal yapılar gibi *gayr-ı menkûl* mallarını belirler. Sonra bunların

yaşatılması, *gayr-ı menkûl* malların zamanı gelince bakım ve onarımlarının yapılması, çeşitli masrafların karşılanması için gelir getirecek ev, dükkân gibi gelir kaynaklarını belirler. Budan sonra vakfın nasıl idare edileceği, gelirin neler olduğu, gelirden vakfı yönetecek "*Mütevelli*" ile vakıfa hizmet verecek "*ehl-i mürtezika*" "*vazife*"lerinin (ücret) aylık ve yıllık esasına göre ne kadar olacağı, masraf çıktıktan sonra "*galle*" nin (gelir) nasıl değerlendirileceği, insanlara ne gibi hizmetlerin verileceği, özel şartların neler olacağı "*tağyir*" ve "*tebdil*" edilip–edilmeyeceği vb. gibi özel şartları da ayrı ayrı belirler Bundan sonra mahkemeye müracaat eden *vâkıf*, vakfın uygun bir günde "*tescil*" edilmesini ister Bu isteği kabul eden mahkeme, Kadı (veya Naip), Başkâtip, Kâtipler, Mukayyit gibi mahkeme halkı ile daha önceden haberdar edip çağırdığı (Vâkıf da yakınlarını çağırabilir) "*Şuhudü'l-hal*" üyelerinin de hazır bulunduğu bir oturma, *vâkıf'* ı dinler "*Vakıf*", vakfettiği *menkûl ve gayri menkûl* malları, gelirlerini, hizmet verecek görevli ücretlerini, özel şartlarını, tayin ettiği mütevelliyi belirterek kendisinin tanzim ettirdiği vakfiyeyi veya mahkemenin tanzim ettiği vakfiyenin "*tescil*" edilip vakfın "*Lüzum ve Sıhhati*" ne hükmedilmesini ister. Bu isteği değerlendiren mahkeme, vakfedilen mal ve şartlarında İslâm Hukukuna aykırı bir durum yoksa "*tescil*" ine karar veriyordu. Bundan sonra vakfiyenin bir sureti "*Evkaf Defteri*" ne yazılmak üzere İstanbul'a gönderilirken, bir sureti de "*Kadı Sicili*" ne (Sicil-i Mahfuz veya Sicil-i Mahfuz defterlû) yazılıp, tasdik ve mühürlü asıl nüsha da *vâkıf'* a veriliyordu. Bu uygulama ile yeni kurulan vakıf hukukîleşmiş olmaktaydı. Arşivlerde bu uygulama ile ilgili çeşitli örnekler bulmamız mümkün olmaktadır. Mesala ; Ocak 1831 (Recep 1246) tarihinde, Harput'ta, Çöteli Zâde el–Hac İbrahim Ağa bin Mehmet Ağa, Meydan mahallesinde kendi mülkü üzerinde 17 hücresi (oda), 1 kütüphanesi, 1 dershânesi, olan medrese yaptırıp vakfeder. Sonra bu eserin yaşatılması ve masraflarının karşılanması için, Yeni Han adıyla yaptırdığı bir çok odası olan çift kapılı hanı, Saraçlar Çarşısında satın aldığı ve bir çok odası olan başka bir hanı İğıki ve Pekinik köylerindeki değirmen ve boyâhane hisselerini, Çakıcular Çarşısında ortak bina ettiği 15 dükkândan 7,5 'ini, Han önünde müşterek inşa ettiği 8 dükkânın 4'ünü, Han pınarında 4,5 dükkânı, başka dükkân hisselerini, Eskiciler Çarşısında 6 dükkânı, Meydan Mahallesinde bir çok odası olan *taşralı ve haremli* (avlulu haremlilik ve selamlılık) mülk evinin gelirlerini de bu esere vakf eder. Çöteli-Zâde Hacı İbrahim Ağa, bundan sonra bu gelir kaynaklarının mütevelli eliyle kiraya verilip işetilmesini, elde edilen "*akar*" dan (gelir ,galle) Müderris Efendiye aylık 50'şer guruş, Hafız-ı Kütüp Efendiye aylık 10'ar guruş, medrese hücrelerinde ilim tahsil eden talebelere aylık 7,5 guruş, medrese kapıcısına aylık 2,5 guruş vb. gibi verilmesini, kalan "*galle*" nin nasıl sarf edileceği, vakfın özel şartlarının olduğu vb. gibi konuları ayrı ayrı tesbit ettikten sonra, Harput Fetva Emini (müftü) el-Hac Ahmet Efendi ibni Mehmet Salih Efendi'yi "*Mütevelli*" tayin eder. Daha

sonra Harput mahkemesine müracaat ederek vakfının tescil edilmesini ister. Çöteli-Zâdenin bu isteğini değerlendiren mahkeme, tespit ettiği günde, mahkeme erkânı ile Harput Müftüsü Hacı Ahmet Efendi, Hacı Yunus Efendi, Hacı Hasan Efendi, Çöteli-Zâde Hacı İshak Efendi, Germili Ağası Hacı Ömer Ağa, Nehâri-Zâde Hacı Hafız Efendi, Hüseynikli Kâtip Vasıf Efendi, Vakfiyeyi yazan Hacı Salih Efendi, Etmekçi-Zâde Hafız Mahmut Efendi'den oluşan 9 kişilik "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin hazır bulunduğu bir oturumda, Vâkıf Hacı İbrahim Ağa'nın, dışarıda Hacı Salih Efendiye tanzim ettirdiği vakfiyeyi değerlendirir. Vakfiyede İslâm Hukukuna mugayir bir durumun olmaması, yapılan hayrın yerinde olması nedeniyle vakfın "*Lüzum ve Sıhhati*"ne hükmederek "*Tescil*" eder. Vakfiyenin İstanbul'a gidecek suretiyle *Sicil*'e yazılacak sureti çıkarıldıktan sonra, "*tastik ve tescili*" olan aslına "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin adları yazıldıktan sonra vâkıf Çöteli-Zâde Hacı İbrahim Ağa'ya verilir[117] Bu örnekte açıkça görüldüğü gibi, insanlığın hizmetine sunulan vakıf eser, gelir kaynakları ve vakıfın hukukunu korumak için dışarıda tanzim ettirilen vakfiye, Harput mahkemesinin tesbit ettiği özel bir oturumda yargılandıktan sonra, "*lüzum ve sıhhatine*" ne hükmedilerek "*tescil*" edilmiştir. Bazı tescillerde, bu uygulamanın dışına çıkılarak bütün işlemin vekil tarafından da yapıldığı görülmektedir.

Vakfını kurup, gelir kaynaklarını, görevlerini, görevli ücretlerini, vakfının özel şartlarını belirleyip vakfiyesine tanzim ettiren (dışardan bir kimseye veya mahkemeye tanzim ettirilebilir) bazı kadın veya erkek vâkıflar, mahremiyet (kadınlar için), sağlık, yaşlılık, sakatlık vb. gibi sebeplerden dolayı tescil için mahkemeye bizzat gitmek yerine, şahitliği geçerli[118], iki şahit huzurunda tayin edip mahkemeye gönderdikleri vekilleri vasıtası ile tescil işlemini yaptırabiliyorlardı. Mesela; Mart ortaları 1831(Evâil-i Şevval 1246) tarihinde H arput'ta Çöteli-Zâde el-Hac İbrahim Ağa'nın teyzesi olan Haciye Ümmü Gülsüm binti Eyüp Ağa adlı hayır sahibi kadın, damadı Hacı İshak Ağa ile Harput'ta bulunan Zahiriye Medresesine mutassıl (bitişik)10 hücresi,1 dershânesi ve 1 mektebi olan medrese yaptırıp vakfeder. Bu eserin masraflarını karşılamak için, İshak Ağa ile müştereken satın alıp sahip oldukları yine Harput'ta ki Cedid Han civarındaki 1 dükkânı, Bedesten yanındaki 3 dükkânın nısıf hissesini, Kövenk köyündeki boyahânede bulunan 10 hisseden 4,5 hissesini vakfeder. Bundan sonra bu gelir kaynaklarının *mütevelli* eliyle icara verilmesini, elde

---

[117] **Harput Ş.S.**; D. 398, s. 134, B. 135.

[118] Osmanlı hukuk sistemi içinde, yalancılığı ile bilinen yalancı şahitlik yaptığı tesbit edilen, pezevenkliği (kadın ticareti) kendine meslek edinen, düzeni bozan huy ve fiilleri kendine meslek edinen kimselerin şahitliği geçerli sayılmamaktadır. (Bkz. Rifat Özdemir, "*Çeşitli Osmanlı Kanunnâmelerinin Mukayesesi ve Uygulanması Üzerine Bazı Bilgiler*", **19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,** Sayı, 3, Samsun, 1988, s. 125-151).

edilen *nemadan* medrese ve mektepte görev yapan müderris'e aylık 15 guruş, her hücrede kalan talebelere aylık 60 para, mektepte görev yapan *Sıbyan muallimine* senelik 6,5 kile buğday, medresede görev yapan Bevvab'a (kapıcı) aylık 1 guruş verilmesini şart koşar. Sonra kalan *galle*'nin mütevvelice muhafaza edilip binaların tamir ve termim masraflarında kullanılmasını, artan *akar*'ın yine bir başka hayırda kullanılmasını, görevliler dışında kimseye bir nesne verilmemesini, görevli tayin ve azlinin mütevelli elinde olmasını, vakfın tağyir ve tebdil edilmemesi gibi özel şartları belirledikten sonra oğlu el-Hac Ömer Ağa'yı *mütevelli* tayin eder. Bu şekilde vakfını oluşturan Vâkıfe Ümmü Gülsüm Hatun, oğlu Hacı Ömer Ağa'yı vekil tayin edip, Harput Mahkemesine gönderir ve vekil Hacı Ömer Ağa da mahkemeden, vakfın ve vakfıyenin (vakfiye mahkemece tanzim edilmiş olmalıdır) tescil edilmesini ister. Mahkeme, mahkeme heyeti ile Harput müftüsü Hacı Ahmet Efendi, Hacı İbrahim Ağa, Hacı Abdulhalim Efendi vb. gibi birçok kişiden oluşan "*Şuhûdü'l-Hal*" üyelerinin de hazır bulunduğu bir oturumda vakfı tescil edip İstanbul'a gidecek süret ile *Sicil*'e kaydedilecek suretleri yazdıktan sonra, tasdikli olan asıl nüshayı vekile vererek işlemi tamamlar[119] Bu örnekte de görüldüğü gibi, vakfını kuran vâkıfe, bizzat mahkemeye gidip vakfını tescil ettirmek yerine, tayin ettiği vekili vasıtası ile sonuca ulaşma yolunu seçmiştir. Bu örnek, vakıf hukukunda, vekâlet kurumunun ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından da ayrı bir önem arz etmektedir.

b- Vâkıf veya Vâkıfın Vekili Tarafından Evde Kurulup Tescil Ettirilen Vakıflar:

İnsanların yararını dinî ve sosyal yapılar inşa ettirilip, buraların yaşaması için ev, dükkân, değirmen vb. gibi gelir kaynaklarını da belirleyip vakfeden hayır sahibi vâkıflar olduğu gibi, bu yolu izlemeden, kurduğu vakfı kendisi veya vekili tarafından kendi evinde tescil ettirme yoluna giden vâkıflara da rastlanmaktadır.

Kadın veya erkek vâkıflardan bazıları cami, mescit, medrese, mektep, çeşme, köprü gibi hayır kurumları inşa ettirdikten sonra, bunların masraflarını karşılamak için ev, konak, dükkân, değirmen, boyahâne gibi gelir getiren kaynakları da belirliyorlardı. Bundan sonra gelirlerin nereye harcanacağı, görevli ücretlerin neler olacağı, özel şartların neler olduğu, kimi mütevelli tayin ettiğini belirleyip, kendi tanıdığı bir kimseye veya mahkemeye vakfiyesini de tanzim ettiriyordu. Bu ön şartları yerine getiren vâkıf veya tayin ettiği vekili, mahkemeye müracaat edip, vakfın evinde tescil edilmesini istiyordu. Bu isteği değerlendiren kadı (veya Naib), Naib veya kâtiplerden birisini görevlendirerek mahkemenin vâkıfın evinde akd

---

[119] Harput ŞS. ; D.398, s 38,B 75; s.130 ,131,132,133,134, B. 176,177,178,179,181, 182,183,184,185,192,193, vd. Benzer uygulamalar görülmektedir.

edilmesini istiyordu. Sonra tespit edilen günde, önceden haberdâr edilen "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin de hazır bulunduğu bir oturumda, vakfı değerlendirip, eğer herhangi bir pürüz yoksa tescil işlemini gerçekleştiriyordu. Mesela; 21 Mayıs 1820 (8 Şaban 1235) tarihinde, Ankara'da Öksüzce Mahallesinde oturan Seyyit Abdulhâdi Efendi'nin teyzesi Şerife Zâhide binti Seyyit Üveys Efendi adlı vâkıfe kadın aynı mahallede 3 hücresi (oda), 1 dershânesi, 1 kenefi olan medrese yaptırıp vakf eder. Bu eserin ihtiyaç duyduğu tamir masrafları ile görevlilerin ücretlerini karşılamak üzere, birçok dükkân, bezirhane, kârhâne, konak, ev eşyası gibi gelir getiren bina ve eşyayı da vakfeder. Bu işlemden sonra, binaların icara verilmesini, hasıl olan "*galle*" den, medresede fende mahir olup görev yapan "*müderris*"e aylık 5 guruş, 3 hücrede kalan talebelere aylık 60 para, mütevelliye aylık 2 guruş verilmesi, Mekke ve Medine'ye birer İstanbul Zer-Mahbub Altını gönderilmesini, ayrıca bu iki şehir Şeyhlerine her sene "*Surre*" (maddi yardım) gönderilmesi, tamir ve termim için yıllık 300 guruş ayrılması, Koyun Pazarı Câmiine her sene 1 kıyye şem-i asel (bal mumu) alınması, görevlilerin atama ve azlinin mütevelli elinde olması, vâkfın tağyir ve tebdil edilmemesi vb. gibi özel şartları tesbit eder. Sonra vâkıf Şerife Zahide Hanım, el-Hac Ali Ağa İbni Yusuf Kethüda ile Osman bin Abdullah adlı kişilerin şehadeti ile Müderris Süleyman Efendi Zâde es-Seyyit Mehmet Alim Efendi'yi "*vekil*" tayin eder. Vekil Seyyit Mehmet Alim Efendi, vakfa, Abdulgani-Zâde es-Seyyid Mehmet Esat Efendi'yi "*mütevelli*" tayin ettikten sonra, Ankara mahkemesine müracaat ederek, kurulan vakfın, Vâkıf Şerife Zâhide Hanımın evinde tescil edilmesini ister. Bu isteği değerlendiren mahkeme, tesbit edilen günde, önceden haberdar edilmiş "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin de hazır bulunduğu bir oturumda, vakfı ve tanzim edilen vakfiyeyi (mahkemece tanzim edilmiş olmalıdır) değerlendirir. Mahkemeden gönderilen Nâib veya Kâtiplerden birisinin başkanlığında Başkâtip ve Bedesten Şeyhi'nin de içinde bulunduğu 19 kişilik "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin hazır bulunması ile akd edilen mahkemede, vekil, vakıf ve vakfiye hakkında bilgi verdikten sonra, İslâm hukukuna mugayir bir durumun olmaması nedeniyle "*tescil*" edilmesine karar verilir. Vakfiyeye "*Şuhudü'l-Hal*" üyelerinin de adları yazıldıktan sonra, İstanbul için bir suret çıkartılır, bir suret de *Sicil*'e yazıldıktan sonra aslı vâkıf vekiline verilerek, "*tescil*" işi sona erdirilir[120] "*Ankara Şer'iyye Sicili*"nde bulduğumuz bu vakfiyeyi, daha sonra "*Vakıflar Arşivi*"nden araştırdık. Vakfiyenin, tescilinden bir gün sonra, yani 22 Mayıs 1820 (9 Şaban 1235) tarihinde İstanbul'da bulunan "*Evkaf Defteri*"ne kayıt edilerek en son bürokratik işlemden geçirildiği görülmektedir[121] Bu örnekte görüldüğü gibi, vâkıfe,

---

[120] **Ankara ŞS.**; 220/40.

[121] **VA.**; D. 580, s. 199, sr. 92, Ankara ile İstanbul arsının 450-500 km olduğu düşünülürse, bu vakfiye suretinin bir günde İstanbul'a gitmesi, Evkaf Defteri'ne kayıt edilmesi imkânsız gibi

vakfını tayin ettiği vekil vasıtasıyla evinde tescil ettirmiştir. Bu uygulama, Osmanlı devletinin reayaya hukukî, idarî, beledî ve bürokratik hizmetleri devlet kurumlarında sunabildiği gibi, vatandaşın ayağına kadar da götürebildiğini açıkça göstermektedir. Yine bu örnekler, iyi bir vekâlet ve avukatlık hizmetlerinin olduğunu göstermektedir. Böyle bir uygulamayı zamanına göre başarılı bulmak gerekmektedir.

c- Vâkıf'ın Vasiyeti Üzerine Ölümünden Sonra Kurulup Tescil Ettirilen Vakıflar

Bazı hayır sahipleri, çeşitli nedenlerle gençlik veya sağlıklı olduğu yıllarda kuramadıkları vakfı, ömrünün sonlarına doğru kurmak istiyorlardı. Ancak yaşlılık veya erken ölüm nedeniyle bunu yapamayacağını anlayınca, tespit ettiği *menkul* veya *gayr-i menkul* mallarının ölümünden sonra vakf edilmesini veya nakit olarak bıraktığı bir miktar para ile dinî ve sosyal eserler inşa edilip vakf edilmesini, buralara gelir kaynakları bağlanmasını veyahut ta nakit paranın *şer-i hat* (% 8, 10, 12, 15, 20 gibi nispetlerle kiraya verilmesi) ile *istirbah* edilmesini, elde edilen *rıbh* (gelir, kâr, nemâ) ile muhtaçlara yardım edilmesi gibi şartlarla varislerine veya güvendiği bir kimseye vasiyette bulunuyordu.

Ölüm olayından sonra harekete geçen varisleri, vasiyet doğrultusunda insanların hizmetine sunulacak cami, mescit, medrese, mektep gibi yeni binalar yapılacaksa, onun yerini tesbit edip inşaatın yapılması için mahkemeye müracaat edip izin istiyorlardı. Mahkemenin gerekli olan izni verip, teknik hizmetleri yürütmek üzere *şehir mimar* ve *usta*'larını görevlendirmesi ile inşaat başlıyordu. Bundan sonra yapılan binanın masrafları ile *ehl-i mürtezika* denilen vakıf görevlilerini ücretlerini karşılamak üzere ev, dükkân, han, değirmen, boyahâne gibi gelir getiren kaynakların inşası veya satın alınmasına sıra geliyordu. Bu tesbitin arkasından vakfın özel şartları da tesbit edilip vakfiyenin tanzim ve tesciline sıra geliyordu. Böylece, ölümden sonra vasiyet üzerine bir vakıf kurulmuş oluyordu. Osmanlı vakıf sistemi içinde, bir çok vakfın bu şekilde tesis edildiğini görmekteyiz. Meselâ; Ekim 1749 (Zilkâde 1162) tarihine yakın bir tarihte Ankara'nın Kale Mahallesinde oturan ve Kuzzattan olan Abdulkerim-Zâde es-Seyyd el-Hac Sun'ullah Efendi hayatta iken vakıf kurmak ister ama buna muvaffak olamaz. Hayatının son günlerinde malından 5000 guruş para ayırıp yine kuzattan olan oğlu Mehmet Şakir Efendi'ye teslim edip, bunun bir *akar*'a tebdil edilmesini vasiyet eder. Babasının ölümünden sonra harekete geçen oğlu Mehmet Şakir Efendi, Ankara'daki İmaret Mahallesinde bulunan Karaca Bey Hamamı Külhanına bitişik arsayı satın alıp 1 dershânesi, 6 hücresi olan ve adını *Suniyye* koyduğu bir medrese yaptırır.

---

görülüyor. Osmanlı bürokrasisi üzerinde çalışırken buna benzer çok örnek bulduk. Bu konu, ayrıca incelenmeye muhtaç gözükmektedir.

Bundan sonra paranın kalanı ile Ankara'nın *Müneccim* Semtinde Muslu Paşa-Zâde Hanı ile bilinen 60 odalı *tahtani* ve *fevkâni* özelliğe sahip mülk han ile ayrıca 7 dükkân 1 kâhvehâne daha satın alıp, gelirini medreseye vakfeder. Vakfın kuruluşunda *Vasi-yi Muhtar* durumunda olan Mehmet Şakir Efendi, medresede görev yapan fende mahir bir müderrise yevmi 33 sağ akçe, talebelere yevmi 3'er sağ akçe verilmesini, han ve dükkânların tamiri için yevmi 19 sağ akçenin muhafaza edilmesini, vakfın tağyir ve tebdil edilemeyeceği gibi şartları tesbit ettikten sonra, müderris Recep Efendi-Zâde Feyzullah Efendi'yi *Mütevelli* tayin eder. Bu tesbitten sonra mahkemeye müracaat eden *Vasi-yi Muhtar* Mehmet Şakir Efendi, vakfın tescil edilmesini ister. Bu isteği değerlendiren Ankara mahkemesi, tesbit ettiği özel oturumda vakfı ve vakfiyeyi (vakfiyeyi mahkeme hazırlamış olmalıdır) inceledikten sonra *tescil* eder. İstanbul ve *sicil* için sureti alınan asil vakfiye tasdikli olarak *Vasi-yi Muhtar* Mehmet Şakir Efendi'ye verilir[122] Bu işlemden sonra, Vâkıf Sun'ullah Efendi'nin vasiyeti yerine getirilerek vakıf kurulmuş olur. Benzer bir örneği de eski Manisa Ayanı Kara Osman Oğlu Ömer Ağa'nın vakfında görmekteyiz. Ömer Ağa Aralık sonları 1812 (Evâsıt-ı Zilhicce 1227) tarihinde Bergama'da öldükten sonra oğlu Mehmet Ağa Bergama'da Cami, Medrese ve sebil yaptırıp vakf eder. Bu kurumların yaşaması için ev, bir çok dükkân, mağaza, yağhane, fırın,değirmen, bağ, bahçe, zeytin ağaçları gibi birçok gelir kaynaklarını da tesbit edip vakf ettikten sonra gelirlerini buraya bağlar. Arkasından gelirin nasıl sarf edileceği, *ehl-i mürtezika* ücretlerinin miktarını, atama ve azillerinin mütevelliye ait olacağı Vakfın tağyir ve tebdil edilemeyeceği gibi özel şartları da belirledikten sonra kendini mütevelli tayin eder. Sonra Bergama mahkemesine müracaat ederek vakfın tescil edilmesini ister. Mahkeme, tesbit edilen günde, tanzim ettiği vakfiyeyi değerlendirerek vakfı tescil edip, bir suretini İstanbul için, bir suretini *Sicil* için çıkardıktan sonra aslını tasdikli olarak mütevelliye vererek işlemi tamamlar[123] Bu örneklerde görüldüğü gibi, Osmanlı vakıf ve idare sistemi içinde vakıf kurma ve hayır yapmanın yolları ölümle kapanmamaktadır. Sağlığında istediği hayır ve vakfı yapamayan kimseler, vasiyetleri üzerine ölümlerinden sonra da bu isteklerine kavuşabiliyorlardı. Bu yöntemi, insanlara hizmet ve hayır yapmadaki kolaylık açısından iyi ve başarılı bir uygulama olarak görmek gerekmektedir.

---

[122] **VA.**; D. 1964, s. 203-205, 322; **Ankara ŞS.**; 184/124; 192/152; 202/507; 218/283; 219/194; R. Özdemir **age.**, s 54-55.

[123] M. Aktepe; **agm.**, s. 57-66, Ömer Ağa adına, biri 6 Nisan 1814 (15 R. Âhir 1229), diğeri de 25 Kasım 1817 (15 Muharrem 1233) tarihlidir; İnci Kuyulu; **Kara Osman Oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler**, Ankara, 1992, s. 79, 145, 156, 160, 161, 167, vd.

d. Kurulan Vakıflara Yeni İlâvelerin Yapılması ve Bu Konuda Takip Edilen Bürokratik Yollar

Osmanlı vakıflarının temel amacı, insanların zaruret duyduğu ihtiyaçları gidermektir Bu amaçla malî durumu iyi olan birçok hayır sahibi ihtiyaca göre, dinî, malî, beledi, askerî, eğitim ve sağlık gibi amaçlara yönelik binalar inşa ettirip vakf ederken, onların yaşaması için ev, dükkân, han, boyahâne, imalathâne, mağaza, bağ ve bahçe gibi gelir getiren kaynakları da tespit edip vakf ediyorlardı. Kurulan vakıflar bina ve gelir kaynağı açısında tahlil edildiği zaman, çok kere aynı seviyede olmadıkları, vâkıfın ekonomik durumuna göre bazıları insanların bir çok ihtiyacına cevâp verecek şekilde kurulurken, bazıları da mahdûd imkânlarla kurulabilmekteydi. Bunun başlıca sebebi, vâkıfın ekonomik durumu ile ilgili olduğu gibi, bazı insanların bu işe fazla yatkın olmaması ile dünya malından kopamamasından kaynaklanıyordu. Zamanla nüfusun artması, insanların istek ve ihtiyaçlarının hem çoğalması hem de değişmesi sonucunda bir ihtiyaç beliriyordu. Genellikle bu ihtiyaç, mevcut vakfın vâkıfı tarafında yeni ilâvelerin yapılması veya başka bir hayır sahibinin mevcut vakıfa ek bina ve gelir kaynakları tahsis etmesi, veyahut ta ihtiyaca göre ayrı bir vakıf kurulması şeklinde karşılanıyordu. Eğer ihtiyaç mevcut vakfın vâkıfı tarafından karşılanacaksa, vâkıf veya iki şahit huzurunda tayin ettiği vekili, mahkemeye gidip, gerekli açıklamayı yaptıktan sonra ihtiyacın ne olduğunu, vâkıfın vakfına neler ilâve ettiğini, vakfiyede bulunan bazı şartların nasıl değişmesi gerektiğini belirtip, bu isteğin mahkemece kabul edilip tescil edilmesine, tanzim edilerek "*Hüccet-i Şer'iyye*" 'nin kendine verilmesini istiyordu. Mesala; 1831 (1247) tarihinde Harput'ta oturan Hüseyin Ağa bin Ali Ağa, iki şahit huzurunda Seyyid el-Hac Abdülhalim Efendi'yi vekil tayin ederek Harput mahkemesine gönderir. Mahkemeye gelen Hacı Abdülhallim Efendi, "*müvekkillem Mezraa denilen yerde (Elazığ'ın bugünkü yeri) acı su adıyla bir çeşme ve su yolları yaptırdı. Buranın ihtiyaç duydukça masraflarını karşılamak, Harput'a bağlı Pekinik adlı köydeki camiye her sene "berat döktürülmesi" ni (cami vakfiyesinde tespit edilen ücretin ödenmesi) ayrıca aynı camide imam ve sıbyan muallimi olanlara ücret ödenmesi hususunu belirterek vakf etti. Buraların masraflarını karşılamak için Mornik karyesinde bulunan Boyahâne gelirinin ¼ hissesini, Sürsürü karyesinde (köy) bulunan boyahânenin icar gelirinin tamamını da vakf etti. Nehari-Zâde el-Hac Hâfız Ahmet Efendi "mütevelli" dir. Bu vakfın tescilini talep ederim*" der. Harput mahkemesi bu talebi değerlendirdikten sonra, vakfı ve tanzim edilen vakfiyeyi, tespit edilen özel bir oturumda tasdik ve tescil eder[124]

[124] **Harput ŞS.**; D. 398, s. 131, B. 177.

Vakfiyenin tescilinden yaklaşık iki sene sonra yani Mayıs 1883 (Muharrem 1249) tarihinde, Vâkıf Hüseyin Ağa b. Ali Ağa, iki şahit huzurunda Hacı Ahmet Efendi b. Seyyid Mehmet Said Efendi'yi kendine vekil tayin edip Harput mahkemesine gönderir. Vekil Hacı Ahmet Efendi mahkemede; müvekkilim, bundan iki sene önce acı su çeşmesi yaptırdı. Bu çeşme ile Pekinik köyü camiine Mornik ve Sürsürü köylerindeki boyahânelerin gelirlerini vakf etti. Şimdi, Sürsürü karyesindeki boyahânenin icâr gelirinden masrafları karşılandığı gibi, Harput'ta bulunan Ağa Camii imamlarına senelik 20'şer guruş verilemesini, imamların da aynı caminin avlusunda medfun pederi Ali Ağa ve diğer müminlerin ruhu için Pazartesi ve Cuma akşamları "*Yasin-i Şerif*' okuyup hediye etmelerini şart koştu. Bu şartların kabul edilip tanzim edilen "*Hücett-i Şer'iyye*" nin tarafıma verilmesini taleb ederim" der. Vekilin bu isteğini değerlendiren mahkeme, tesbit edilen özel oturumda değişiklik ve ilâve talbini kabul ederek istenilen "*Hücett-i Şer'iyye*" yi verir[125] Burada açıkça görüldüğü gibi, tespit edilen ihtiyaç üzerine vâkıf, iki sene önce tescil ettirdiği vakıf şartlarını, iki sene sonra tebdil ederek, yeni ilâveler getirmiş ve bu değişiklik te mahkeme tarafında kabul edilerek yeniden tescil edilip "*Hüccet*" verilmiştir.

Osmanlı vakıf sistemi içinde buna benzer örnekler oldukça fazladır. Meselâ; Bursa'da bulunan Emin Sultan Hazretlerinin adına kurulan vakıf külliyeye, ihtiyaç üzerine bir çok hayır sahibinin yaptığı ilâve vakıflar yanında 1470 tarihinde Fatih'in yaptığı ilâve vakıflar[126], Emevi Halifesi I. Velid zamanında 705-715 m. tarihlerinde inşa edilip vakıfları kurulan Ümeyye Camiine, Yavuz Sultan Selimi'nin 1516 zaferinden sonra yaptığı bir çok ilâve vakıflar[127], Ankara'daki Hacı Bayram Veli ve Taceddin Veli vakıflarının bir çok kişi tarafında yapılan ilâve vakıflar[128], 1493 tarihli Süleyman Paşa Vakfına mütevelli tarafından yeni şart ve ilâvelerin yapılması[129], bu uygulamanın bazı örneklerini teşkil etmektedir. Bu örnekler Osmanlı vakıf sisteminin statik olmayıp, değişken olduğu, zamana ve insanların ihtiyacına göre gelişip değişebildiğini göstermektedir.

---

[125] **Harput ŞS**; D. 398, s. 131; B. 178, s. 132, 133, 134, 135, 136, 137, B. 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 191. Bu vakıflarda da benzer uygulamalar görülmektedir.
[126] H. B. Kunter; "*ESV*"., **VD**. C. IV, .s. 39-65.
[127] İ. Ateş; "*SÜCV*"., **VD.**, C. XII, s. 27-90.
[128] **Ankara ŞS**; 175/170; 177/113, 280; 180/92; 191/177, 228/148; 239/127, 64; **VA.**; D. 485, s. 312.
[129] A. Şener; "*ESPV*" **VD.**, C. XI, s. 7-18.

3. Nakit Paraların Vakfında Takip Edilen Bürokratik Yollar

Osmanlı vakıf sistemi içinde, *menkûl* ve *gayri menkûl* vakıfların verdiği hizmet yanında, *nakit para* vakıflarının da hizmet verdiği görülmektedir.

İslâmın ilk yıllarında genellikle *gayri menkûl* mallar vakf edilirken, İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'in "*İçtihat*" ları ile *menkûl* mallar da vakf edilmeye başlandı. Daha sonra İmam Züfer'in "*İçtihat*"ı ile *nakit paralar* da vakf edilecek mallar listesine girdi. Nakit para vakıfları, kullanılabildiği sürece bir anlam taşıyordu. Paralar kullanılamaz veya "*Riba*" uygulamasından kurtarılacak bir çözüm bulunamazsa atıl vaziyette kalacaklar demektir. İşte bu dinî ve hukukî problemi *İmam Ebu Yusuf* çözdü. *Ebu Yusuf*, "*muamele-i şer'iyye*" (halk arasında hile-i şer'iyye) yöntemi ile bu ihtiyacı karşılama cihetine gitti.

"*Muamele-i Şerr'iyye*", borç alacak bir kimsenin bir eşyasını, borç alacağı para karşılığında satın alıp, alınacak "*kâr*" (gelir, rıbh) miktarını da ekleyerek, tekrar o kişiye "*vadeli*" olarak satılması veya borç alacak kimseye, istediği borcu verdikten sonra vakfa ait (veya kişiye ait) bir eşyayı (Osmanlı döneminde daha çok, çuha, kılıç, saat ve kitap idi) alınacak "*kâr*" karşılığı olan bir para kadar bedelle bir sene vade ile satılması, satılan bir malın üçüncü bir kimseye hibe edilmesi, üçüncü kişinin de aynı vakfa (veya kişiye) hibe etmesi şeklinde uygulanan işlemin adıdır. *Ebu Yusuf*'un bu görüşünü *Hanefi, Şafiî* ve *İmâmı* imamları kabul edip onaylarken, *Malîki, Hanbeli* ve *Zeydi* imamları ise reddedip karşı çıkmaktadırlar.

Ebu Yusuf, bu sistemi vaaz ettikten sonra, vakıf paraların (mülk paralar da olabilir) "*Şeriat*" denilen onu onbir veya onu onbir buçuk (% 10, % 15 oranı) nispetinde bir kârla işletilmesini (bazı uygulamalarda bu nispetin zekât nisabı olan % 2,5'a kadar düştüğü, bazen de % 8, % 10, % 11, % 12, % 13, % 16 % 20 nispetlerinde seyrettiği de görülmektedir), en son % 20 nispetinden fazla alınan "*kâr*" ın (nema, güzeşte, fayda, rıbıh, galle, hâsıl, semen gibi isimler de kullanılıyordu) "*Riba*" (katlanmış fâiz) hükmüne gireceğini belirtmektedir. *İmam Yusuf*'un vaaz ettiği bu sistem *Hanefi* Fıkhını uygulayan *Selçuklu* ve *Osmanlı* "*Ümera*" ve "*Ulema*" sı tarafından kabul edilip uygulamaya konuldu. *İbni Kemâl, Ebu's-Suud Efendi* ve *Ali Efendi* gibi bir çok Şeyhülislâm bu sistemi doğru, câiz ve kullanılmasının yerinde olduğu doğrultusunda "*Fetva*" lar verdiler[130]

---

[130] Ö. N. Bilmen, **age.,** C. 4, s. 300-303; Ö. L. Barkan-E. H. Ayverdi, **İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri**, İstanbul, 1970, S. XXXV-XXXVII; N. Çağatay, "*ORPV*" **VD.**, C. IX. s. 39-66; M. Akdağ, **age.**, C. 2, s. 254; A. Akdündüz; **age.**, s. 151-167; İmam Ebu Yusuf; **Kitabû'l–Haraç**, (Çev. Ataullah Efendi, Sadeleştiren; İsmail Karakaya, Ankara 1982, s. 226-

Bu hukukî zeminin oluşmasından sonra , Selçuklu ve Osmanlı hayırseverleri, *menkûl* ve *gayr-i menkûl* mallarını vakıf yöntemi ile insanların hizmetine sunarken, nakit paralarını da sunmaya başladılar

Osmanlı dönemi *nakit para* vakıfları, *menkûl* ve *gayri menkûl* vakıflarında olduğu gibi, idarî, malî, askerî , eğitim ve sağlık hizmetlerine yönelmesi yanında, hasta ve sakatların tedavi ve bakımı, mahalle ve şehirlerde ekonomik gücü olmayanların "*Avârız* ve *Nüzül*", "*Salyâne*","*Divânî*", "*Örfi*" *ve* "*Şakka*" türünden resimlerin (vergi) devlete ödenmesi, kredi kaynağına ihtiyacı olan müslüman veya zimmî esnaf, zenaatkâr ve tüccarlara nakit para temin edilmesi, tamir için kaynak bulamayan vakıf, dinî ve sosyal yapılara maddi destek sağlanması, mahalle veya şehirlerde hizmet veren çeşme, suyolu, yol, köprü, kaldırım, aydınlatma vb. gibi çok çeşitli amaçlara da yönelmiş gözükmektedir.

Belirttiğimiz bu konularda (başkaları da olabilir) insanların ihtiyaçlarını tespit eden hayır sahipleri, kendi mallarından bir miktar *nakit parayı* bu hizmete ayırıp vakıf ediyorlardır. Sonra bu paranın nasıl kullanılacağı, kimlere verileceği, kimlerin ne oranda istifade edeceği, "*muamele-i şer'iyye*" ile "*istirbah*" (kiraya verme) edilirken yüzde (% 10, 11, 12 , 15 , 20 gibi) kaç "*rıbh*" (kâr, gelir, güzeşte, nema, galle, hasıl da deniyordu) alınacağı toplanan "*rıbh*" ın nerede ve nasıl kullanılacağı, muhasebesinin nasıl tutulup, kimler tarafından kontrol edileceği, başka özel şartlarının neler olduğu gibi temel şartları tespit ettikten sonra güvendiği bir kimseyi "*mütevelli*" diğer bir kimseyi "*Nâzır*" bir başkasını "*Kâtip*" olarak tayin ediyordu. Bu tespit ve karardan sonra kurulan vakfın, tasdik ve tesciline sıra geliyordu. Bu amaç için vâkıf kendisi veya iki kişi huzurunda tayin ettiği "*vekil*" ni bulunduğu şehrin mahkemesine göndererek, vakıf ile tanzim edilen vakfiyenin (vâkıf tarafında veya mahkeme tarafında tanzim edilebilir) mahkemede veya vâkıfın evinde tescil edilmesini istiyordu. Bu isteği değerlendiren mahkeme, önceden haberdar ettiği "*Şuhudül'l-Hal*" üyeleri ile mahkeme erkânının toplandığı özel bir oturumda "*tescil*" ederek karara bağlıyordu. Vakfiyenin, İstanbul ve *Sicil* için suretleri çıkartıldıktan sonra aslı vâkıfa verilerek işlem tamamlamış oluyordu. Bu uygulamadan sonra nakit para vakıfları hukukîlik kazanmış oluyordu. Arşivlerimizde bu konulara ışık tutan çok çeşitli

---

231; M. Ertuğrul Düzdağ; **Şeyhulİslâm Ebu's Suud Efendi'nin Fetvaları**, İstanbul, 1972, s. 161-162; Salih b. Ahmet el-el-Kefevî; **Şeyhulİslâm Ali Efendi'nin Fetvaları**, (Sadeleştiren; Nevfel Dinç), C. I, İstanbul, 1985, s. 268-299; R. Özdemir; **age**., s. 68-69, 241-242; R. Özdemir; "*ANAV*"., **TSİTK**., s. 733-754; Bu makalemizde, nakit para vakıflarının hukukî boyutu, paraların kredi şeklinde işletilmesi, değişik oranlarda alınan "**rıbıh**" bu konuda Osmanlı mahkemelerinin takip ettiği bürokratik yollar arşiv vesikalarına dayanılarak ayrı ayrı açıklanmıştır.

örnekler bulmamız mümkün olmaktadır. Mesalâ; 5 Nisan 1834 (25 Zilkâde 1249) tarihinde, aslen Kastamonu'lu olup Ankara'da Hakimlik (Nâiblik) yapan, Eşraf-ı Kuzzattan es-Seyyid Hasan Tahir Efendi, Ankara'nın *Bazar-ı Ganem* mahallesindeki boş arsası üzerine *Sıbyan Mektebi* yaptırıp vakf eder. Seydit Mehmet Efendi'yi de *Sıbyan Muâllimi* tayin edip öğretime başlatır. Bu mektebin tamir masrafları ile muallimin ücretini karşılamak için ev, dükkân, değirmen, bağ ve bahçe gibi *gayr-i menkûl* gelir kaynakları vakf etmek yerine, kendi malından 800 guruş vakf eder. Sonra bu paranın "*Muamel-i Şer'iyye*" usûlü ile "*Şer'i hat*" olan % 10, 15 ve % 20 nisbetlerinde ihtiyacı olanlara "*İstirbah*" edilmesini, elde edilen "*Rıbıh*" ın mütevelli elinde toplanıp, gerektikçe tamir işlerinde kullanılmasını, "*Sıbyan Muallimi*"ne (ilkokul öğretmeni) aylık 10 guruş "*vazife*" (ücret) verilmesini, öğrencilerin yevmî "*üç ihlas, bir fatiha*" okuyup, babası ruhuna hediye etmelerini, vakfın değiştirilmemesini, hayatta oldukça kendisini "*mütevelli*" olacağını belirttikten sonra vakfını Ankara mahkemesinde tescil ettirerek hukukîleştirir[131]. Bu örnekde görüldüğü gibi, eğitim amacı ile yapılan Sıbyan Mektebinin tamiri ile "*Sıbyan Muallimi*" nin ücreti nakit para vakfı ve "*İstirbah*" yöntemi ile karşılanmaya çalışılmıştır. Benzer bir uygulamayı da Harput'da (Elazığ) görmekteyiz. 27 Ekim 1824 (4 R.Evvel 1240) tarihli bir "*Mürasele-i Şer'iyye*" de, Harput'a bağlı *Kesrik* köyünde oturan ve daha önce vefat eden Hacı Hüseyin Efendi, sağlığında köyün yakınındaki çayın kenarındaki çeşmenin su yolunu gerektikçe tamir etmek amacıyla 300 guruş vakf eder. Bu paranın, "*Muamele-i Şer'iyye*" usulu ile "*Şer'i hat*" üzerinden "*İstirbah*" edilmesini, elde edilen "*Rıbıh*" (kâr, nema, gelir) ile su yolunu gerektikçe tamir edilmesini şart koşup, Ömer Beşe'yi de "*mütevelli*" tayin eder. Fakat daha sonra "*mütevelli*" Ömer Beşe de ölür. Köy halkı, Harput mahkemesinden, bu vakıf para için vâkıfın akrabası olan Monla Mehmet b. Mustafa Efendi'nin "*mütevelli*" tayin edilmesini, "*nema*"sı (rıbh, kâr) ile 500 guruşa çıkan paranın, 200 guruşu ile su yolu tamirine izin verilmesini, bu amaç için ellerine "*mürasele-i şer'iyye*" verilmesine talep ederler. Bu talebi kabul eden mahkeme hem mütevelli tayini hem de su yolu tamirine izin verildiğini gösteren "*mürasele-i şer'iyye*" yi (resmi yazı) yazar [132] Burada görüldüğü gibi, bir çeşmenin yaşatılması ve mecraasının tamir edilmesi amacı ile nakit para vakf edilip "*Şer'i hât*" ten "*istirbah*" edilmiştir.

Bunların dışında, malî, beledî, hayrî ve sosyal nitelikli çeşitli para vakıflarını da görmekteyiz. Mesala; XIII. Yüzyıl başlarından XIX. yüzyıl

---

[131] **Ankara ŞS.**; 235/13.

[132] **Harput ŞS.**; D. 398, s. 143, B. 223.

ortalarına kadar geçen süre içinde, Ankara'da, fakir kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak, "*Avârız, Nüzül, Salyâne* ve *Şakka*" gibi vergi borçlarını ödemek, ihtiyacı olan müslim ve zimmî esnaf, zenaatkâr ve tüccârlara kredi temin, etmek bazı mahallelerdeki dinî ve sosyal yapılarda görev yapan imam, müezzin, müderris, sıbyan muallimi gibi görevlilere ücretlerini ödemek, vakıf dinî ve sosyal yapıların tamiratına yardım etmek, çeşme, su yolu ve kaldırımların tamir ve aydınlatılmasına katkıda bulunmak gibi çok çeşitli amaçlara yönelik olarak *Hatuni*, *Hacı Bayram* ve *Ahir Hacı Murat* vb. gibi 10 tane mahallesinde "*nakit avarız vakıfları*" adı altında para vakıfları kurulup, "*Şer'i hat*" le ihtiyacı olanlara "*istirbah*" edildiklerini görmekteyiz[133] Anadolu'nun ortasında bir şehir olan Ankara'da gördüğümüz bu uygulamayı, güneyinde bulunan Antakya'da da görmekteyiz. Mayıs başları 1709 (Evâsıt-ı Safer 1121) tarihli bir vakfiyede, Antakya'nın *Habibü'n Neccar* mahallesinde oturan Ayşe binti Mehmet adlı vâkıfe kadın, Antakya mahkemesine gelerek şöyle der: "Aynı mahallenin *Rikâbiye Bölüğü* denilen "*Koltuk mahalle*" sinde bulunan sütunlu, odalı, kiremitle örtülü "*asma altı*", ağaçları, kuyusu ve kenefi olan mülk evimi aynı mahallenin "*Avârız Resmi*"ni ödemek üzere vakf ettim. Ev, her sene kiraya verilecek, elde edilen icar geliri "*Şer'i hat*"le "*İstirbah*" edildikten sonra mahalleye isabet eden "*resim*" ler ödenecek. Bu şekilde vakfımın tescilini istiyorum" Mahkeme bu isteği kabul edip tescilini yapar[134] Burada görüldüğü gibi, mahallenin "*Avarız resmi*"ni ödemek üzere ev vakf edilmiştir. Ancak vakfiye şartı olarak, kira bedelinin işletilmesinden sonra vergilerin ödenmesi istenmektedir.

Hayır severler tarafından yapılan bazı para vakıfları, "*Tekke* ve *Zaviyeler*" de barınan "*Dervişler*" ile buralara uğrayan "*ayende* ve *revende*" nin (gelip-gidenler) ihtiyaçlarını karşılamaya da yönelebiliyordu. Yapılan bazı vakıflarda bunların da örneklerini bulmaktayız. Ankara'da bulunan "*Hacı Bayram Veli Tekkesi*" ne nakit paraların vakf edilmesi yanında, 1799 ve 1836 tarihlerinde, "*Taceddin Veli Dergahı*" na, Hacı Bayram Veli Şeyhi'nin 760 guruş, Ankara mutasarrıfı Vezir İzzet Paşa'nın aylık 200 guruş (yıllık 2400 guruş) nakit para vakf ettikleri görülmektedir[135]

Bu örneklerden anlaşıldığı gibi, *nakit para vakıfları* çeşitli amaçlara yönelmişlerdir. Kuruluş ve hizmet açısından, *menkûl* ve *gayr-ı menkûl*

---

[133] **Ankara ŞS.**; 175/40; 177/202; 218/114; 234/22 vd.; R. Özdemir; "*ANAV*" **TSİTK.**, s. 733-753; R. Özdemir; **age.**, s. 240-242.

[134] **Antakya ŞS.**; D. I , s. 45, B. 120.

[135] **Ankara ŞS.**; 191/177; 239/127; 175/170; 177/113, 280; 178/127; 179/220.

vakıfları bürokratik kurallarına benzemektedirler. Onlardan ayrıldıkları yön ise, "*Şer'i hat*" le "*istirbah*" edilmeleridir.

Osmanlı vakıf sistemi içinde, tespit edilen binlerce "*nakit para vakfi*" nın olduğu bilinmektedir. Bunlardan 1069 tanesinin paraları birleştirilerek 1954'de Vakıflar Bankası kurulmuştur. Bankanın 50 milyon lira (şimdi daha fazla olmalıdır) sermayesi vardır. Bunun % 55'i Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait olup, karşılığı olan 27.500.000 TL. bankaya ödenmiştir [136] Bu yeni uygulama ile para vakıflarının yeni boyutlar kazandığı, çok çeşitli amaçlar için sarf edildiği, yeni tercih , anlayış ve felsefelerle kullanıldıkları da malumdur.

4- Kurulan Vakıflardan Rücu ve Osmanlı Mahkemelerinin Tutumu

İslâm hukukçularına göre, hangi malların vakf edileceği, hangi malların vakfının câiz ve sahip olup-olmadığı konusu tartışmalıdır. Özellikle İslâmın ilk yıllarındaki uygulamalar ile ortaya koyduğu özel delillere dayanan *İmam-ı Azam* daha çok "*gayrı menkûller*" ın vakfına cevaz verirken, *İmam Şafii*, *İmamı Malîk*, *İmam Hanbeli*, *İmam Yusuf*, *İmam Muhammet*, *İmam Züfer*, *Zeydi* ve *Caferi İmamları* gibi bir çok imamda "*gayrı menkûller*" yanında, "*menkûl*" ve "*nakit paralar*" ın da vakf edileceği bir konusunda "*içtihat*" etmiş olduklarını yukarıda belirtik.

İnsanlara hizmet amacıyla kurulan bir vakfın, hukuken ve hükmen tam olması, değişemez şekilde hukukîlik kazanması için "*vâkıf*" ne "*mevkuf*" un istenilen şartlara (âkil, bâliğ ve hür olma, mahar olmama, mülkiyet, malumiyet ve mütvakkim şartları) hâiz olması, hukukîlik, kazanması için de yetkili bir "*kadı*" nın "*lüzum ve sıhhatti*" ne kara verir. "*Tescil*" etmesi gerekmektedir. İslâm hukukunun koyduğu kuralların uymadan yapılan vakıftan, toplam mirasın 1/3 ünü geçen vakıftan, yetkili kadı tarafında yargılanıp "*lüzum ve sıhhati*"ne karar verilerek "*tescil*" edilmeyen vakıf dan vb. rücü (dönmek) etmek câiz sayılmıştır[137] Kuruluşundan beri, Osmanlı vakıf sistemi bu hükümlere uygun olarak kurulup yaşatılmaya çalışılmıştır.

İnsanların ihtiyaç duyduğu bir eksikliği gidermek için, harekete geçen hayır sahibi camii, mescit, mektep, medrese, çeşme, su yolu, köprü vb. dinî ve sosyal yapıları inşa ettirip, buraların ihtiyaçlarını karşılamak için ev, dükkân, han değirmen, boyahâne, bağ ve bahçe gibi gelir getiren *gayri menkûlleri* tespit ettikten sonra vakf ederse, genellikle bütün "*müçtehit*" lere

---

[136] Hasan Güneri; "*Vakıf İşletmeleri*", **Vakıflar Dergisi**. C. XI. Ankara, 1977, s. 25-47.

[137] Bu konuda dipnot 9 ve 11 da uzunca bilgi verilmiştir

göre ihtilafsız bir vakıf kurmuş oluyordu. Ama bu hayır sahibi, köle, cariye, canlı hayvan, giyim-kuşam eşyası, ev eşyası, zenaat aletleri gibi *menkûl* mallar ile *nakit paralar* vakf ederse, işte o zaman, başta *İmamı Azâm* olmak üzere bazı "*müçtehitler*" in ihtilafı ile karşılaşıyordu. *Hanefi Fıkıhı* uygulayan Osmanlı vakıf sistemi içinde, bu engeli aşmak için bazı yargılama usullerinin geliştirildiğini görmekteyiz.

İhtiyaca göre "*menkûl*" ve "*nakit para*" larını, ihtilaflı olan bazı "*gayr-ı menkûlleri*" ni vakf eden hayır sahibi (gayri menkûl, menkûl ve nakit paralar hepsi bir arada da vakf edilebilir) mevkufun (ayn, mal) özelliklerini, ne şartla vakf ettiğini nasıl kullanılacağını, gelir çeşitlerini, gelirlerin nerelerde ve ne miktarda kullanılacağını, çalışacak görevli sayısı ve ücretlerinin ne olacağı, özel şartlarının neler olduğu gibi hususları tespit ettikten sonra vakfiyeyi tanzim ettirip, güvendiği kimseyi *mütevelli* tayin ederek işlemin büyük kısmını tamamlamış olur. Bundan mahkemeye giderek, kurduğu vakfı ve özelliklerini anlatarak "*tescil*" edilmesini ister. *Hanefi Fıkıhı*'na göre karar veren Osmanlı kadısı (veya nâibi), kurulan "*menkûl*" veya "*nakit para*" vakfının *İmam-ı Azam*'a göre câiz olmadığını beyan eder. Bunun üzerine, "*vâkıf*", "*...kurduğum vakıf, İmam-ı Azam Ebu Hanife kavline göre sahih değildir. Vakıf'dan rücu' ediyorum. Tayin ettiğim mütevelli malımı versin*" diyerek "*mütevelli*" den davacı olup malını ister. Vâkıf'ın isteğini dinleyen "*mütevelli*", "*mütevellisi olduğum vakıf İmam–ı Azam kavline göre sahih değildir. Ancak İmameyn (İmam Yusuf ve İmam-ı Muhammet) ve İmamı Zufer ve diğer (İmam Şafii, Malîki, Hanbeli, Zeydi ve Caferi vb. imamlar) imamların kavillerine göre câizdir. Bu vakıftan rücu' edilemez. Vakıfın "lüzum ve sıhhati" ne hükm edilip "tescil" edilmesini talep ediyorum*" diyerek, mahkemenin isteği doğrultusunda karar verip "*tescil*" işlemini tamamlamasını ister. Mahkeme, "*vâkıf*" la "*mütevelli*" nin bu şekli "*rücu*"" ve "*tescil*" beyanlarını dinledikten sonra, "*mütevelli*" nin beyanını haklı bularak, kurulan vakfın "*lüzum ve sıhhati*" hükm edip, "*tescil*" edilmesine karar verir. Bu şekli yargılama usulü, kurulan vakfı şüpheden arındırmak, *İmam-ı Azam* dışındaki "*müçtehid*" lere göre "*sıhhat*" bulduğunu "*tescil*" etmek, "*sıhhat*" bulan vakfın ebediyyen "*haps*" olduğunu "*tescil*" etmek gibi mülahazalara dayanmaktadır. Kurulan bir çok Osmanlı vakfında, benzer uygulamaların icra edildiği görülmektedir. Meselâ; 1750 (1164) tarihinde, Ümmü Gülsüm Hatun'un İstanbul'daki Balaban Ağa Mescidi'ni aydınlatmak üzere, senelik 10 kıyye (1282 x 10=12.820 grm.) zeytin yağı, bunun için iki ev bir bahçe vakf ettiği zaman aynı usulün tatbik edildiğini[138], 1812 ve 1814 tarihlerinde, Kara Osmanoğlu Mehmet Ağa tarafından, babası Hacı Ömer Ağa adına Bergama'da camii, medrese ve sebil yaptırılıp, gelir kaynağı olarak ev dükkân, değirmen, bağ, bahçe ve zeytin ağaçları tespit edildikten sonra vakf edilir. Bu vakfiyenin tescilinde aynı usulün tatbik

[138] M. Cunbur; **ag.m.**, s. 207-213.

edildiğini görmekteyiz[139]. Yine 1816 (1231) tarihinde Toygar-Zâde'nin Ankara'da kurduğu vakfın tescilinde[140], 1840 tarihinde Seyyid Abdulah Efendi'nin yine Ankara'da kurduğu kütüphane, kitap, mankal, leğen, ibrik, kürk, iki dükkân ve bir bahçe gibi *mevkuf*'a dayanan vakfın tescilinde aynı usulün tatbik edildiğini tespit etmekteyiz[141]. Bu iki şehirde gördüğümüz uygulamaları başka Osmanlı şehirlerinde de görmemiz mümkün olmaktadır. Mesala; Nisan ortaları 1664 (Evâsıt-ı Ramazan 1074) tarihinde, Harput'ta oturan Ahmet Çelebi b. Hacı Musa Efendi'nin 5 dükkânını vakf ettiği zaman aynı yolu izlediği[142], yine 20 Kasım 1664 (Gurre-i C.Evvel 1075) tarihinde Harput'a bağlı Mola kendi karyesinde oturan Ümmühan b. İsmail Bey adlı vâkıfe hatunun, Kesrik köyünde bulunan ev ve değirmenini vakf ettiği zaman aynı şekilde davrandığı[143], yine mart ortaları 1831 (Evvâil-i Şevval 1246) tarihinde, Harput'ta oturan Ümmü Gülsüm Hatunun dükkân, değirmen ve boyahâne, mevkufuna dayanan vakfını tescil ettirirken bu yolu izlediği görülmektedir[144]. Aynı şekilde mayıs başları 1709 (Evâsıt-ı Safer 1121) tarihinde Antakya'nın Habibü'n-Neccar mahallesinde oturan Ayşe binti Mehmet adlı kadın, kendi evini "*Rikabiye Bölüğü*" adlı "*koltuk*" mahallenin "*Avârız resmi*" ni ödenmek üzere vakf ettiği zaman aynı bürokratik yolu izlediği görülmektedir[145]

Bu örneklerden anlaşıldığı gibi, *Hanefi Fıkhı* uygulayan Osmanlı kadıları (veya Naibleri), yeni kurulan vakıflarda mümkün olduğu kadar bu fıkhın otoritesi olan İmam-ı Azam'ın görüşlerine itibar ederken, özellikle "*menkûl*" ve "*nakit para*" vakıflarında *İmâmeyen* ve diğer İmamların görüşlerine itibar etmektedir. Bu usulle, hem vakfın "*lüzum ve sıhhati*"ne hükm etmekte, hem de vakfın kuruluş ve sıhhatindeki şüpheleri kaldırmış olmaktadır. Bu yargılama usulü ile her çeşit "*mevkuf*"un vakıf olabileceğini, kurulan vakıfların çeşitli "*müçtehit*" lere göre "*tescil*" edilmesinin mümkün olduğunu gösterdiği gibi, hayır yapma ve sosyal dayanışmanın önündeki hukukî ve bürokratik engelleri de kaldırmış oluyordu. İnsanların ihtiyacını karşılama ve problemleri çözme açısından başarılı bir uygulama olarak telakki etmek gerekmektedir.

5 Vakıfların Tağyir ve Tebdilinde Takip Edilen Bürokratik Yollar

"*Menkûl*", "*gayr-ı menkûl*" ve "*nakit para*" "*mevkuf*" larına dayanan vakıflarda, "*tağyir ve tebdil*" konusu genellikle iki şartta bağlanmaktadır. Bunlardan birincisi, vâkıfın, vakfiyeye yazdırdığı şekli ile vakıf eserlerin

---

[139] M. Aktepe; **agm**.., s. 57-66.
[140] **Ankara ŞS**.; 217/42; **VA**.; D. 631, s. 37, sr. 20.
[141] **Ankara ŞS**.; 247/86, 87; **VA**.; D. 581-1, s. 239, sr. 241.
[142] **Harput ŞS**.; D. 368, s. 3, B. 10.
[143] **Harput ŞS**.; D. 368. s. 145, B. 336.
[144] **Harput ŞS**.; D. 398, s. 38, B. 75.
[145] **Antakya ŞS**.; D. 1, s. 45, B. 120.

özellik, fonksiyon, gelir kaynakları ve amaçları açısında "*tağyir* ve *tebdil edilemez*" hükmü ile bağlı olanlar, ikincisi ise bu hükmü daha yumuşak tutup ihtiyaca göre "*mütevelli*" izni, bölge kadı ve valilerinin isteği ile ihtiyaca göre değiştirilebilen şartlara sahip olan vakıflardır.

Birinci özellik daha çok "*zürri vakıf*" denilen evlatlık vakıflarda görülürken, ikinci özellik hem "*zürri*" hem de "*amme*"ye hâdim vakıflarda görülmektedir.

İnsanlara yardım amacı ile kurulan bir vakıf, zaman içinde insanların ihtiyaç ve isteklerini karşılamakta uzaklaşırsa veya kurum ve malî kaynakları açısında ekonomik ömrünü tamamlamışsa veyahut da bazı değişiklik ve ilâvelerle daha iyi hizmet verecek duruma gelebilecek ise, o takdirde mütevellinin istek ve izni, mahkemenin izni ve onayı ile gerekli olan değişiklik ve ilâveler yapılabiliyordu. Bu gibi durumlarda, vâkıf, "*tağyir*", "*tebdil*" ve ilâve hakkını "*mütevelli*" ye vermişse, "*mütevelli*", eğer kadı (veya naib) veya beldenin valisine vermişse bu makamlar mahkemeye mürâcaat ederek gerekli değişiklik ve ilâvelerin yapılmasına izin verilmesini istiyorlardı. Bu isteği değerlendiren mahkeme, vakfiye şartlarına ters düşen bir durum yoksa, istek hukuken câiz ise, istek yerine getirildiği zaman hem vakıf hem de insanlar bundan istifade edecekse kabul edip, tanzim ettiği "*Hüccet-i Şer'yye*" ile buna izin veriyordu. Bu "*Hüccet*" i alan "*mütevelli*" veya diğer görevliler gerekli olan değişiklik veya ilâveleri yaparak insanlara daha iyi hizmet sunmaya çalışıyorlardı. Tesbit edebildiğimiz bir çok vakıfta bu tür uygulamaları görmekteyiz. Meselâ; 1470 tarihinde, Bursa'daki Emir Sultan Vakfına yapılan ilâveler[146], 1493 tarihinde, Edirne'de kurulan Süleyman Paşa Vakfına, mütevellinin yaptığı değişiklikler[147], Ankara'da bulunan Hacı Bayram Velî ve Taceddin Velî Vakıflarına değişik tarihlerde yapılan ilâveler bunlara birer örnektir[148] Yine 1685 tarihinden sonra Ankara'da ihya edilen Şeyhülislâm Ankaravî vakfı ve vakf eserleri[149] ile Karaca Bey Vakfında yapılan değişiklikler[150] benzer örnekleri oluşturmaktadır.

Zaman zaman meydana gelen zelzele, sel ve yangın gibi tabii afetler de vakıflarda değişikliklere sebep olmaktaydı. Bir çok vakfın bu tabii sebeplerden dolayı değiştiği de görülmektedir. Meselâ; 1831 tarihinde, Harput'ta, Vâkıf Hüseyin Ağa tarafından tanzim edilen vakıf şartlarının iki sene sonra yani 1833 tarihinde yine kendisi tarafından değişikliğe tabi

---

[146] H. B. Kunter; "*ESV*"., **VD**., C. IV, s. 39-65.

[147] A. Şener; "*ESPV*" **VD**., C. XI, s. 7-18.

[148] **Ankara ŞS**. ;187/149; 218/307; 219/7; 220/181; 228/171; 191/177; 239/127 vd.

[149] R. Özdemir; **age**., s. 55-57.

[150] **VA**.; D. 1964, s. 365, sr. 294; D. 1760, s. 148, sr. 103; D. 1757, s. 136-137; D. 1766, s. 221; R. Özdemir; **age**., s. 68-69.

tutulduğunu[151], yine 1669 (1080) tarihinde Harput'ta oturan bir Hatunun, vakıf değirmeni zaman içinde tahrip olup yıkılınca, arsası, vakıf binası 99 yıllığına mülk (her 3 yılda bir sözleşme yenilenecek) olmak kaydıyla "*Hukr*"e şartına değiştirildiğini[152], 1822 (1238) tarihinde (bu tarihten birkaç sene önce olabilir) Antakya'da olan umûmî zelzelede bir çok vakıf eser yıkılınca, mütevelliler mahkemeye mürâcaat edip arsa mülkiyeti vakfa, bina mülkiyeti özel mülkiyete ait olmak üzere vakıf eserlerini "*Hukr*" (vakıf mal mülkiyetinin, genellikle belirli bir süre (bu süre genellikle 3 senedir) özel mülkiyete geçmesi) ettikleri, bu usulle bir çok vakfın değişikliğe tabi tutulduğunu görmekteyiz[153] Bu örneklerden anlaşıldığı gibi, insanlara hizmet amacıyla kurulan vakıflar, zaman içinde hizmet veremez duruma gelirlerse, ekonomik ömürlerini tamamlamışlarsa, çağa göre insanların ihtiyaç ve isteklerini bir başka şekilde hizmet vermeleri icap ediyorsa, o takdirde vakfiye şartları ve vakıf hukukuna ters düşmeyecek şekilde, mütevelli veya beldenin kadısı veya valisi tarafından verilen izinle "*tağyir ve tebdil*" edilmeleri mümkün oluyordu. Osmanlı idareci ve hukukçularının takip ettiği bu uygulama, vakıfları statik olmaktan çıkardığı gibi, her asırda hizmet verebilen, zamana ayak uydurabilen çağdaş kurumlar durumuna getirmekteydi.

IV-Kurulan Vakıfların Yaşatılmasında Devlet Bürokrasisinin İşleyiş Tarzı

İnsanlara hizmet veren vakıfların kurulması kadar yaşatılması da büyük önem arz etmektedir. Vakıfların yaşatılmasında iki otoritenin etkili olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi "*mütevelli*" , ikincisi de "*Kadı*" veya "*Nâib*" dir.

Vakıf kaynakları yönetmekle mükellef olan "*mütevelliler*", yönettikleri "*nakit para*" vakıflarına ait olan "*mevkuf*"ların (para, mal) işletilmesi, gelir ve gider defterlerinin tutulması, zaman içinde ortaya çıkan malî problemlerinin çözülmesi, gerekirse başka hizmetlere yöneltilmesi gibi temel görevleri yerine getirmekle yükümlüdürler. Eğer "*mevkuf*" köle, cariye, canlı hayvan, giyim eşyası, mobilya, mutfak eşyası, kitap, zenaat ve ziraat aletleri gibi "*menkûl*" ise, bunların beslenmesi (canlılar için), kullanılması, korunması, yıllık kontrol ve sayımlarının yapılması, gerekirse tamir ve bakımlarının yapılması, ihtiyaca göre başka hizmetlere kaydırılması işlerinden yine "*mütevelliler*" sorumlu idiler. Eğer hizmet veren "*mevkuf*" cami, mescit, mektep, medrese, han, hamam, dükkân, çeşme gibi "*gayr-ı*

---

[151] **Harput ŞS**. ; D. 398, s. 131, B. 177; s. 132, 133, 134, 135, 136, 137, B. 178, 179, 180, 181, 185, 189 vd.

[152] **Harput ŞS**.; D. 362, B. 297.

[153] **Antakya ŞS**.; D. 19, B. 106, 118, 119, 120, 121, 130, 135, 138, 142, 143, 146, 147, 189, 205, 206, 211; D. 21, B. 129 vd.

menkûl" eserler ise bunların işletilmesi, ihtiyaç duydukça tamir edilmesi, gelir ve gider hesaplarının tutulması, ihtiyaca cevâp vermeyenlerin değişikliğe tabi tutulması, tabii afetlerle zarar görenlerin yenilenmesi veya *tebdil* edilmesi gibi görevlerden yine "*mütevelliler*" sorumlu idiler.

Mütevelliler, ilgisizlik, hastalık, sakatlık, kaybolma ve ölüm gibi nedenlerle bu görevleri yapmazlar veya yapamazlarsa hemen o şehrin "*Kadı*" veya "*Nâib*" leri bu görevi üstlenirler veya üstlenmek zorundadırlar. Osmanlı adliye sistemi içinde, bu hizmetler kadıların görevleri arasında sayılmaktadır.

"*Nakit para*" vakıflarını idare eden "*mütevelli*" ler, hizmete sundukları paranın nerede, nasıl ve ne miktar "*rıbıh*" ile kullandırdıkları, yıllık "*nema*" nın ne kadar olduğu konusunda tuttukları "*Muhasebe Defterleri*" mahkemeye sunup, gelir ve gider muhasebesinin yapılmasını isterlerdi. Bu isteği değerlendiren mahkeme, uygun bir günde yapılan oturumda muhasebeyi görüşüp karara bağlardı. Karar sonucunda "*Muhasebe Defteri*"nin bir sureti "*Kadı Sicili*" ne yazılırken, bir sureti de "*Hüccet*" şeklinde "*mütevelli*"ye veriliyordu. Meselâ; XVIII ve XIX. yüzyıllar içinde Ankara'da tesbit ettiğimiz *Hacı Bayram, Ahi Hacı Murat* ve *Hatûnî* mahalleleri vb. gibi 10 tane "*Nakit Avârız Vakıfları*" nın hemen hemen her sene *Muharrem* ayında muhasebesinin yapıldığını[154], 1709 (1121) tarihinde, Antakya'da Ayşe Hatun tarafından kurulan "*Avârız Vakfı*" nın[155], XIX. yüzyılın başlarında Antalya'da gördüğümüz "*Para Vakıfları*" nın[156] Karahisar-ı Sahip (Afyon)[157] ve Trabzon'da kurulan "*Para Vakıfları*"nın[158], 1824 tarihinde Harput'tan Hacı Hüseyin Efendi tarafından kurulan "*Para Vakfı*" nın [159] mahkemeler tarafından muhasebelerinin yapılıp denetlendiklerini görmekteyiz.

İnsanlara hizmet eden vakıf, giyim-kuşam, kullanım eşyası ve kitap gibi "*menkûl*" değerlerden oluşuyorsa, bu değerlerin korunması, tamir edilmesi, gerekirse yenilenmesi, belirli aralıklarla denetlenmesi, tutulan defterlerinin kontrol edilmesi işlerini "*mütevelliler*" yerine getiriyordu. Bu amaçla mahkemeye mürâcaat eden "*mütevelli*", isteklerini açıklayıp kabul edilmesini isterdi. Tamir, değişiklik ve kontrol gibi istekleri kabul eden

---

[154] **Ankara ŞS.**, 175/40; 177/202; 218/114; 234/22 vd.; R. Özdemir; "*ANAV*" **TSİTK.**, s. 733-754; R. Özdemir; **age.**, s. 240-242.

[155] **Antakya ŞS.**, D.1, s. 45, B. 120; s. 42, B. 114; s. 20, B.52.

[156] **Antalya ŞS.**, D. 97. B. 4, 10, 17, 70, 173; D. 16, B. 17, 20, 108, D. 80; Ö. L. Barkan-E. H. Ayverdi; **İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri**, s. 35-37; R. Özdemir; "*ANAV*"., **TSİTK.**, s. 733-754.

[157] **Karahisar-ı Sahip ŞS.**, D.A-66, B. 351; D. A-124, B. 533.

[158] **Trabzon ŞS.**, D. 1922, s. 9-ab.

[159] **Harput ŞS.**, D. 398, s. 143, B. 223.

mahkeme, yazdığı "*Hüccet*"le "*mütevelli*"ye izin veriyordu. Meselâ; 1840 (1256) tarihinde, Ankara'da Seyyit Abdullah Efendi tarafından kitap, leğen, ibrik, kara kâbâni, kütüphane, dükkân ve bahçe gibi "*mevkuf*" değerlere dayalı olarak kurulan vakfın zaman zaman denetlendiğini [160], 1845 (1261) tarihinde Harput'ta, vakfedilen *kur'an-ı kerim'in* denetlendiğini görmekteyiz[161]

Kurulan vakıf, cami, mescit, medrese, han, hamam, ve dükkân gibi "*gayri menkûl*" "*mevkuf*'a dayanıyorsa, bunların işletilmesi, gelirlerinin toplanması, görevlilerinin bulunması, zaman zaman ihtiyaç duydukları tamirat ve tevsiatın (genişletme) yapılması işlerinden "*mütevelliler*" sorumlu idiler. Bunların inşası veya tamiratında, "*mütevelli*", mahkemeye mürâcaat edip, yapılacak inşa ve tamiratın yeri, şekli, kullanılacak malzemenin çeşit, miktar ve fiyatlarının tesbit edilmesi, toplam olarak ne kadar paraya tamir edileceği gibi konuları tesbit edip, "*keşif*" raporunun çıkartılmasını isterdi. Bu isteği değerlendiren mahkeme, "*şehir mimarbaşı*" sı ile imar işlerinden anlayan "*Usta*" ve bir grup "*bi-garaz*" müslümanı iş mahalline gönderir ve istenilen raporun tanzimini isterdi. "*Mimarbaşı*" nın inşaat hakkında tanzim ettiği raporu mahkemeye sunmasından sonra, mahkeme bu rapora dayanarak ya doğrudan kendisi veya merkezden izin alınması gerekiyorsa, yazdığı "*İlam-ı Şer'i*" ile merkeze gönderip izin talep ediyordu. Merkeze gönderilen rapor, "*Evkaf Defteri*", "*Defter-i Cedid*", "*Defter-i Atik*" ve "*Defter-i Köhne*" denilen defterlere bakılarak incelenir, eğer zıtlık yoksa, yazılan bir "*Ferman*"la izin verilirdi. Bu izni alan mahkeme, yazdığı bir "*Hüccet*" le "*Mütevelli*" ye izin verip inşaatı başlatırdı. Meselâ; Ekim sonları 1786 (Gurre-i Muharrem 1021) tarihinde, Ankara'daki Ağa-Zâde Medresesinin "*Müderris*" ve "*Mütevelli*"si Hacı Bayram Tarikatı Şeyhi olan Tayyib Baba Efendi dir. "*Mütevelli*" Tayyib Baba, mahkemeye mürâcaat ederek, medresenin çatı, duvar ve odalarının tamire muhtaç olduğunu beyan edip, izin verilmesini ister. İstek üzerine mahkeme, mahkeme kâtibi Mevlâna Seyyit Mustafa Efendi, *mimarbaşı* ve bina işlerinden anlayanın bir grup insanı medreseye gönderip "*Masraf Defteri*"nin çıkartılmasını ister. Medreseye giden heyet, tahmini olarak ne kadar *hatıl, mismar, kireç, kiremit, tahta* ve *kerpiç* gideceğini, kaç usta ve ırgatın çalışacağını ayrı ayrı tespit ettikten sonra toplam olarak 96 guruş 39 parayı (3879 para) tamir edilebileceğini tespit edip, tanzim edilen defteri mahkemeye sunar. Bu raporu alan mahkeme, İstanbul'a "*İlâm*" yazıp izin almaya gerek görmeden, "*Mütevelli*" ye izin verir[162].

---

[160] **Ankara ŞS**. 247/86, 87; **VA**.; D. 581-1 s. 239, sr. 241.

[161] **Harput ŞS**., D. 398, s. 2; D. 392, s. 15.

[162] **Ankara ŞS**.; 175/201; R.Özdemir; "*ODST*" **TAÇ**., s. 23-29; K. Ozdemir; **age**. ,s. 58.

Bazı uygulamalarda, dinî ve sosyal yapıların inşa veya tamiratında anlaşmazlık olursa, mahkeme bizzat o mahalle giderek gerekli olan keşfi yapardı. Eğer, o yapıda usulsüzlük veya kanunsuz davranış olmuşsa onu düzeltip, binanın basit bir planını da tanzim ettiği "*Hüccet*" in altına çizerdi. Meselâ; 1830 ve 1848 (1246-1264) tarihlerinde Harput'a bağlı Iğıkı köyünde bulunan kilise izinsiz ve kanunsuz olarak tamir edilirken çevresinden anlaşmazlık çıkınca, bunun mahkeme ve mimarbaşı tarafından aynı mahalde keşif edilip, problemin giderildiği, tanzim edilen "*Hüccet*"in altına basit bir plânın da çizildiği görülmektedir[163]

Buraya kadar verdiğimiz örneklerde, tamirat işi vakfın kendi imkanları ile yapılmıştır. Osmanlı şehirlerine cami, mescit, han, hamam, bedesten, çeşme, suyolu, köprü, gibi yapılarla hizmet veren vakıflar, insanların artan ihtiyacını karşılayamazsa, yeterli malî kaynak bulamazsa durum nasıl çözülüyordu? Şeklinde akla bir soru gelmektedir. Bu gibi durumlarda, "*Mütevelli*" mahkemeye müracaat edip "*Masraf Defteri*"ni tanzim ettirdikten sonra, önce vakfın "*galle*"si (akar, nema, gelir) ile İhtiyacı karşılamaya çalışıyordu. Bu yetişmezse, şehirlerde toplanan devlete ait vergi paralarından bir miktar parayı, belirli bir süre içinde taksitle ödemek kaydıyla, "*şer'i hat*" la "*ikraz*" ediyordu. Bazan da, Beylerbeyi veya Sancakbeyi gibi "*ehl-i örf*" mensuplarının yardımı ile şehirdeki "*Avarız-Hane Sayıları*"na, "*Salyâne*" usulüne göre "*tevzi* ve *taksim*" edilen paralarla karşılama yoluna gidiyordu. Mesela; 1790 (1205) tarihinde, Ankara'da hizmet veren Karaca Bey Vakfına bağlı olan cami, türbe, imaret, çeşme, suyolu ve hamam gibi eserler tamirata ihtiyaç duyar. "*Mütevelli*" nin isteği ile mahkemenin tanzim ettirdiği "*Masraf Defteri*"nde, tespit edilen masrafı vakıf gelirleri karşılayamaz. Bunun üzerine "*Mütevelli*"nin isteği, mahkemenin izni ile "*Tekâlif-i Padişahî*"den 3 yıl vadeli 3000 guruş ödünç para alınır. Bu paraya "*şer-i hat*" üzerinden onu onbir (% 10) hesabı üzerinden 300 guruş "*rıbıh*" eklenir ve toplam olarak 3300 guruşa ulaşan paranın, yılda 1100 guruş ödenerek iade edilmesi istenir[164] Benzer bir uygulama da yine Ankara'da görülmektedir. 1818 (1233) tarihinde, Ankara'da, Şeyhülislâm Ankaravi Mehmet Emin Efendi Vakfına bağlı olan cami, mescid, medrese, mektep, 2 hamam, han, dükkân ve 25 çeşme gibi eserler hizmet vermektedir. Fakat bu tarihte bu eserlerin tamirata ihtiyacı belirir. Özellikle çeşme ve su yollarının acilen tamir edilmesi gerekmektedir. *Mütevelli* olan Hacı Bayram Şeyhi Sait Baba, mahkemeye mürâcaat edip, gerekli olan "*Masraf Defteri*"ni tanzim ettirir. Ancak, masrafa yetecek gerekli kaynağı bulamaz. Bunun üzerine Ankara ve Çankırı Mutasarrıfı olan Vezir Seyit Mehmet Sait Galip Paşa devreye girerek, ihtiyaç duyulan 12500

---

[163] **Harput ŞS.**;D. 398, s. 59, 60, B. 113, 114, 115; D. 392, s. 80, B. 1, 2; R. Özdemir; "*ODST*"., **TAÇ**., s.23-29.

[164] **Ankara ŞS.**, 181/12, 13; R. Özdemir, **age**., s. 222-223.

guruş parayı 212 "*Avarız-Hanesi*"ne "*tevzi taksim*" edip "*Hâne*" başına 59 guruş olmak üzere kısa sürede toplayıp, vakfın (dolayısı ile şehrin su ihtiyacını) ihtiyacını karşılar[165] Bu iki örnekte olduğu gibi, vakıflar kendi imkânı ile yapamadıkları tamiratları devletin desteği ile yapma yoluna gitmişlerdir.

Buraya kadar verdiğimiz örneklerden anlaşıldığı gibi, ister "*para*", ister "*menkûl*", isterse "*gayr-ı menkûl*" vakıflar olsun, bunların yaşatılmasında, idâresinde, gelir-gider dengelerinin korunmasında, görevlilerin bulunmasında, gerek görüldükçe tamir edilmelerinde birinci derecede "mütevelli"ler sorumlu idiler. "*Mütevelliler*", yaptıkları hizmetlerde mahkemeye karşı sorumlu idiler. Mahkemenin izin ve onayı olmadan, keyfi davranış veya yönetim hakları yoktu. Bu uygulama, Osmanlı vakıflarının yaşatılmasında devletin keyfiliği devreden çıkartıp, hukuku egemen kıldığını, "*görevli-görev-yetki* ve *murakebe*" zincirini oluşturduğunu, bütün görevlilerin hukuk çerçevesinde birleşip, insanlara hizmet veren vakıf eserleri yaşatmalarının esas olduğunu ortaya koymaktadır. XV. veya XVI. Yüzyılda ihya edilen bir vakıf eserin, yakın tarihe kadar varlığını devam ettirebilmesini bu anlayışta izah etmek mümkündür.

V-Vakıf Hukukunu Koruyan Vakfiye, Berat, İlâm ve Hüccetlerin Muhafaza Şekilleri

Toplumun ihtiyacını karşılayan vakıfların kurulup, yaşatılması kadar, bunların hak ve hukukunu yıllarca korumaya yarayan "*vakfiye*, *berat*, *ilâm* ve *hüccet*" gibi vesikaların da korunup, saklanması büyük önem arz etmektedir. Bugün Osmanlı Arşivlerinde, müzelerde, kütüphane ve bazı kişilerin ellerinde bulunan ve vakıflarla ilgili vesikalara bakıldığı zaman, kullanılan malzeme ve tertip şekline göre değişik şekillerde muhafaza edildikleri görülmektedir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür;

1- Kitâbe Şeklinde Tanzim Edilip Korunan Vakfiyeler

Bu tür vakfiyeler, mermer gibi sert taşlara değişik ebatlarda yazılıp, vakıf eserin giriş kapısı üzerine veya görülebilecek uygun bir yerine konularak muhafaza edilme cihetine gidilmiştir. Kırşehir Alaeddin Cami girişindeki Selçuklu medresesine ait kitâbe (kazındığı için bugün okunamıyor), Mudurnu'daki Yıldırım Beyazıt küllüyesinde bulunan mermer kitâbeler bu usulün bazı örneklerini teşkil etmektedir[166] Bu tür vakfiyesi olan vakıf eserler yıkılmışsa, onlardan bazılarının bugün değişik müzelerde bulunduğu görülmektedir.

---

[165] **Ankara ŞS.**, 219/30,177; 220/178; R. Özdemir; **age.**, s.223-224.
[166] E. H. Ayverdi; **agm.**, s. 79-86.

2- Ahşap Malzeme Yazılıp Koruma Vakfiyeler

Bu tür vakfiyeler, dinî veya sosyal yapıların minber, mihrap gibi göze çarpan yerleri ile uygun düşen kapı girişlerine, pencere alınlarına veya tamamen ayrı bir levha halinde, görülecek yerlere asılmak suretiyle muhafaza edilme cihetine gidilmiştir. Cami, medrese ve bazı zaviyelerde örnekleri görülmektedir.

3- Levha Halinde Tanzim Edilip Korunan Vakfiyeler

Bazı hayır sahipleri, vakfını kurup, vakfiyesini tescil ettirdikten sonra, bunu değişik ebatlarda kâğıt, tahta, metal gibi malzemeler kullanarak *sülüs*, *nesih*, *talik*, *divâni* ve *rika* gibi hatlarla yazdırıp, etrafını da *tezyin* ettirdikten sonra vakıf eserin görülecek uygun bir yerine asarak muhafaza edebiliyordu. Böylece hem vakfın şartlarını herkese teşhir etmiş, hem de muhafaza etmiş oluyordu. Bugün Ankara Etnografya Müzesinde bulunan ve II. Abdulhamit'in İstanbul Mevlevi-Hânesine yaptığı vakıfları gösteren vakfiye bunun güzel bir örneğidir.

4- Kitap Halinde Tanzim Edilip Muhafaza Edilen Vakfiyeler

Kullanım kolaylığından dolayı, bazı hayır sahipleri, vakfiyelerini, çeşitli ebatlarda kitap halinde hazırlattıktan sonra, *ser-levha* kısmı ile iç sayfalarının etrafını, durak yerlerini de *tezhip* ettiriyorlardı. Daha sonra kahverengi veya vişne rengi meşinler üzerine *hatayi*, *rumi*, *şemse* ve *zincir* motifleri kullanılarak ciltlettiriyorlardı. Böylece vakfiye hem kullanım kolaylığı kazanmış , hem de sanatın gücü ile desteklenmiş oluyordu. Fatih'în Topkapı Sarayında bulunan vakfiyesi , Kara Ahmet Paşa Vakfiyesi, Ümmü Gülsüm Hatun Vakfiyesi[167] bu tür uygulamalara birer örnektir.

5- Muhafaza İçinde Korunan Vakfiyeler

Vakıfların hukukunu koruyan bir çok vakfiyenin tomar halinde de tanzim edildiği görülmektedir. Bu usul, eski çağlardan beri Türk geleneğinde var olan belge tanzim ve muhafaza usulüne uygun düşmektedir[168]. Vakfiyesini tomar halinde tanzim ettiren vâkıf, bazen baş tarafı ile etrafını tezyin ettirdikten sonra, *Lâke tezyinli* veya *sedef*, *fildişi*, *kemik* ve *gümüş* kakmalı ahşap kutularda veya gümüş, bakır ve teneke gibi metal malzemeleri kullanarak hazırlattığı muhafazalarda saklama yoluna gidiyordu. Bazen bu malzemelerin yerini *atlas* ve *kadife* gibi bez torbalarda alabiliyordu. Müzelerimizde bunlarla ilgili olarak birçok örnek bulmak mümkün olmaktadır.

---

[167] Ş. Yaltkaya; **agm.**, s. 83-169; M. Cunbur; **agm.**, s. 207-213.

[168] Bilindiği gibi Türkistan ve Çin'de belgelerin tomar halinde tanzim edilip korunması gelenekti

6- Katlanmış Halde Saklanan Vakfiyeler

Bazı vakfiyeler, yukarıda belirttiğimiz usullerin dışında, daha büyük kâğıtlara yazılıp katlanmış vaziyette korunmaya çalışılıyordu. Bu usul Tanzimat'tan önceki vesikalarda pek görülmüyor. Özellikle Tanzimat'tan sonra tazim edilen vesikalarda sıkça uygulanmış gözükmektedir. Arşiv, müze ve kütüphanelerde görülen örneklerde, katlanan kısımlardaki yazıların genellikle tahrip olduğu dikkati çekmektedir. Bunu önlemek için arkasına yeşil bezle yapıştırılma yoluna da gidildiği gözlenmektedir. Esasen bu usulün, Türk geleneği ile de pek fazla ilgisi yoktur.

Arşiv, müze ve kütüphanelerimizde genellikle bu usulle vakfiyelerin korunup saklandığını tespit ettik. İstisnai olarak bunların dışında da korunma şekillerinin olabileceğini belirtmekte fayda vardır.

Sonuç

Buraya kadar Osmanlı devletinde Kadılık kurumu, İslâm hukukunda vakfın yeri, Osmanlı vakıflarının kuruluşu, vakfiyelerin tanzimi, kâğıt, yazı ve dil özellikleri, yargılanma usulleri, yargılamada *Şuhudü l-hal* üyelerinin rolü, vakfiyelerin tasdik ve tescili, vakfiyelerin çoğaltılması ve önemleri, menkûl, gayr-i menkul ve nakit para vakıflarının kuruluşu, kuruluş sırasında kuruluş sırasında takip edilen bürokratik yollar, vakıflardan rücu' , tağyir ve tebdil uygulamaları, kurulan vakıfların yaşatılması, vakıf evraklarının muhafazası gibi konular üzerinde ayrı ayrı durmaya çalıştık. Bu çalışmadan belli başlı şu sonuçları çıkarmamız mümkündür;

1- Osmanlı vakıflarının kurulması, yaşatılması, mürakabe edilmesi, görevlilerin atanma ve azlinde, hak ve hukukun korunmasında mahkemeler birinci derecede görevli idiler.

2-Eski çağlarda Türkistan'da, Mezopotamya ve Anadolu'da var olan vakıf geleneğinin, İslâmda da varlığı görülmektedir. *İmâm-ı Azam, İmam Şafii, İmam Malîk, İmam Hambeli, İmam Yusuf, İmam Muhammed, İmam Zufer* gibi İslâm hukukçuları bu kurumu tamamen hukûkî zemine oturturken, "*menkûl*", "*gayr-i menkûl*" ve "*nakit para*"dan oluşan her malın vakıf edilebileceğini belirtmektedirler. Aynı hukukçular, vakıf kuran "*vâkıf*"ın âkil, baliğ ve hür olması, mahcur olmaması gerektiğini, vakfedilecek "*mevkuf*"un (mal) malum ve mütevakkim bir mülk olması gerektiğini, kurulan bir vakfın hukukîlik kazanabilmesi için, yetkili bir "*Kadı*"nın "*lüzum* ve *sıhhati*"ne karar verip "*tescil*" etmesi gerektiğini kurala bağlamışlardır. "*Şer'-i Şerif*"i uygulayan Osmanlı hukukçu ve idarecileri de aynı yolu izleyerek bu kurumu geliştirmişlerdir.

3-Osmanlı vakıflarının hukukunu koruyan vakfiyeler tahlil edildiği zaman, değişik ebatlardaki mermer, ahşap ve kâğıt gibi çeşitli malzemelere "*Nesih, Talik, Divâni, Siyakat* ve *Rika*" gibi hatlarla yazıldıkları, vakfiye dili

olarak ekseriya Türkçe, Arapça ve Farsça'nın kullanıldığı, mahkeme veya dışarıda tanzim edilen vakfiyelerin "*Hutbeli*" veya "*Hüccet*" tarzında kaleme alındıkları gözlenmektedir.

4-Vakıfların hukûkilik kazanması için yargılanması gerekiyordu. Yargılamada, mahkeme erkânı, vâkıf ve şahitler dışında "*Şuhudü'l-Hal*" üyeleri denilen ve sayıları oturumdan oturuma değişen bir zümre vardı. Bu zümrenin meslekleri, vâkıfın mesleğine göre değişebiliyordu. Vâkıf "*ehl-i örf*" mensubu ise bunların çoğunluğu "*örf*" mensubu, "*ilmiye*" mensubu ise, çoğunluk "*ilmiye*" mensubu, esnaf, zenaatkâr ve reayadan bir kimse ise, çoğunluk bu zümrelerden oluyordu. Bunların isimleri gelişi-güzel yazılma yerine, geleneğe uygun olarak rütbelere göre sıralanıyordu.

"*Şuhudü'l-Hal*" kurumu, Osmanlı devletinin kuruluşundan beri ısrarla korumuştur. Osmanlı mahkemelerinde hizmet veren bu kurum, kararların doğru alınması, verilen kararın *şer'î* ve *örfî* hukuka uyması, yargının açık ve şeffaf olması, verilen kararların suiistimal ve şâibelerinden uzaklaştırılması gibi bir çok fayda sağladığı anlaşılmaktadır. Bu kurum için, Osmanlı yargı sisteminde, adaletin sigortası durumundaydı denilebilir.

5-Yeni kurulan bir vakfın hukûkilik kazanması için, yetkili bir *Kadı*'nın yargılamadan sonra "*lüzüm* ve *sıhhati*" ne karar vermesi gerekmektedir. İster "*Hutbeli*" isterse "*Hüccet*" tarzında tanzim edilmiş olsun bütün vakfiyeler *Kadı* veya *Kadıaskerler* tarafından tescil edilerek hukûkilik kazanmaktadır. Tescil edilen bir çok vakfiyenin resmi yönünü göstermek için, baş taraflarına "*İcaze tevkii*" kaydı yazılmaktadır. Bu kayıtların, zaman zaman birden fazla olduğu da gözlenmektedir.

6-İnsanların ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak kurulan vakıflar, zaman içinde duyulan ihtiyacı karşılayamaz duruma gelirlerse, o takdirde mevcut vakfın vâkıfı veya başka hayırsever tarafından yeni ilâve vakıflar kurularak ihtiyaç karşılanmaya çalışılıyordu. Bu ilâve vakıflar için de vakfiye tanzim edilip tescil edilmesi gerekiyordu.

Vakıfların hukukunu *vakfiye, berat, ilâm* ve *hüccetler* korumaktadır. Vakfiyenin bulunamadığı hallerde, diğer vesikalar birinci derecede vesika durumuna gelmektedir.

7-Osmanlı vakıflarının kuruluş ve tescilinde, statik bir uygulama yoktu. *Menkûl, gayr-i menkûl* ve *nakit paralara* dayanılarak kurulan *vakıflar*, vâkıfların veya tayin ettikleri vekilleri vasıtası ile mahkemede veya *vâkıf*'ın evinde kurulup tescil ettirilebiliyordu. Eğer hayır sahibi sağlığında vakfını kuramamışsa, vasiyeti üzerine vekilleri kurup tescil ettirebiliyorlardı.

Kurulan bir vakıf, zamanla insanların ihtiyacına cevâp veremezse, bu vakfa yeni ilâvelerin yapılması, bazı özel şartlarının *vâkıf* veya mütevelli izniyle değiştirilmesi mümkündü.

8-Hayır sahipleri *menkûl* ve *gayr-i menkûl* mallarını vakf ederek hizmet sundukları gibi, nakit paralarını da vakf ederek hizmet sunabilmektedirler. *İmam Yusuf* ve *İmam Züfer* kavillerine göre kurulup işletilen para vakıfları, aynı usullerle kurulup tescil ediliyorlardı.

"*Şer'î Hat*"le % 10, % 15, % 20 gibi oranlarla "*istirbah*" edilen para vakıfları idarî, malî, beledî gibi amaçlarla kullanıldığı kadar, kredi kaynağı olarak da kullanılıyordu.

9-İslâm hukûku kurallarına uygun olarak kurulan vakıflardan "*rücu*'" câiz değildir. Osmanlı mahkemelerinde menkûl ve nakit para vakıfların tescil edilirken, *vâkıf*'ın, şeklî olarak *rücu'* ettiği, *mütevellinin* bunu kabul etmediği, *İmam-ı Azam* dışında kalan müçtehitlere göre sahih kabul edilip tescil edilmesini istediği, mahkemenin de bunu kabul edip tescil ettiği görülmektedir. Bu uygulama kurulan vakıfta hukûken bir problem olduğu için değil, tam aksine, şüphe ve istifhamları kaldırmak için yapılmaktaydı.

10-Kurulan vakıfların *vâkıf* veya *mütevellinin* izni olmadan "*tağyir* ve *tebdil*"edilmesi câiz değildir. Vakıf eserlerin zamanla tahrip olması, sel, deprem ve yangın gibi tabiî afetlere maruz kalması toplumun daha değişik hizmetlere ihtiyaç duyması durumunda vâkıf veya mütevellinin istek ve izni ile değişikliğe tabi tutulması mümkündü.

11-Vakfın kurulması kadar, yaşatılması da önemlidir. Osmanlı vakıf sistemi içinde faaliyette bulunan nakit para vakıfları ile menkûl vakıflara ait muhasebe ve müfredat defterleri, mütevellilerce tutuluyordu. Bu defterler genellikle mahkeme tarafından her sene kontrol edilip ibra ediliyorlardı.

Gayr-ı menkûl vakıflarının her türlü muhasebe ve onarım hizmetlerinden yine mütevelliler sorumlu idiler. Vakıf eserler tamirata ihtiyaç duyduğu zaman, mütevelli mahkemeye mürâcaat edip, "*Masraf Defteri*"nin çıkartılıp, tamire izin verilmesini istiyordu. Bu izni alan mütevelli, vakfın imkânı varsa vakfın parası ile, yoksa devlete ait vergi paralarından "*Şer'î hat*"le aldığı ödünç paralarla veya şehir "*salyâne*" resmîne yeni ilâveler yapılarak karşılama cihetine gidiyordu. Bu yöntem, büyük bir toplumsal ihtiyacı karşılayan vakıfların, malî sıkıntıya düştüğü anda, devletin onları sübvanse edip kurtardığı, hizmetlerinde devamlılık sağladığı, kaderleri ile baş başa bırakmadığını göstermiş olmaktadır.

12-Topluma hizmet veren vakıflar, "*örfî*" ve "*şer'î*" hukuk tarafından korundukları gibi, devletin Beylerbeyi, Sancakbeyi gibi "*örf*" mensupları, Kadı ve Nâib gibi "*şer*" mensupları tarafından desteklenmekte, çeşitli problemleri de devlet bürokrasisi tarafından çözülmekteydi.

13-Osmanlı vakıfları, hayrî birer kurum oldukları kadar, malî, askerî, beledî ve sosyal boyutlu kurum özelliği de arz etmekteydiler. Vakıfların kuruluş ve yaratılış özellikleri de göz önünde bulundurulacak olursa, statik, çağın dışında birer kurum olmaktan öte, zamanına göre değişken, ihtiyaçlara göre şekil alabilen dinamik kurumlar olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu yönleriyle asırlarca ayakta kalabildiklerini belirtmek gerekmektedir.

KISALTMALAR

age. ;Adı geçen eser.

agm ;Adı geçen makale.

agy. ;Adı geçen yer.

ag.teb. ;Adı geçen tebliğ.

ag.tez. ;Adı geçen tez.

Ankara ŞS ;Ankara Şer'iyye Sicili, arkasından gelen birinci rakam defter, ikinci rakam da belge numarasını göstermektedir.

Antakya ŞS ;Antakya Şer'iyye Sicili, arkasından gelen birinci rakam sicil, ikincisi sayfa, üçüncüsü de belge numarasını göstermektedir.

Antalya ŞS ;Antalya Şer'iyye Sicili, arkasından gelen birinci rakam sicil, ikinci rakam belge numarasını göstermektedir.

ANAV ; "Ankara Hatunî mahallesi nakit avârız vakfının kredi kaynağı açısından önemi" (Rifat Özdemir).

B. ;Belge.

BA. ;Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

Buharî ;Sahih-i Buhari.

C. ;Cilt.

D. ;Defter.

ESPVB. "Edirne Süleyman Paşa Vakfına Ait İki Berat"(Abdülkadir Şener).

ESPV. "Edirne Süleyman Paşa Camii Vakfiyesi " (Abdülkadir Şener).

ESV. ; "Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesi" (Halim Baki Kunter).

FÜSBD. ; Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.

Harput ŞS. ;Harput Şer'iyye Sicili, arkasından gelen ilk rakam sicil, ikinci rakam sayfa, üçüncü rakam da belge numarasını göstermektedir.

HİBV. "Hukûkî ve İçtimâî Bakımından Vakıf", (Ali Himmet Berki).

HSHV. "Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", (İbrahim Ateş).

İVHME. ; "İslâm'da Vakıf Hukukunun Miras Hukukuna Etkisi", (Neşet çağatay).

İVZPV. ; "İslâm'da Vakıf Zağanos Paşa ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyesi", (Ali Hmmet Berki)

Karahisar-ı Sahip ŞS. .; Karahisar-ı Sahip Şer'iyye sicili (Afyon), arkasından gelen birinci rakam defteri , ikinci rakam belgeyi göstermektedir.

MTM. ; "Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesi", (Bahaeddin Yediyıldız).

ODST. ; "Osmanlı Döneminde Dinî ve Sosyal Yapıların İnşası ve Tamiratı Üzerine Bazı Bilgiler", (Rifat Özdemir).

OK. ; "Çeşitli Osmanlı Kanun-nâmelerinin Mukayesesi ve Uygulanması Üzerine Bazı Bilgiler", (Rifat Özdemir).

ORPV. ; "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-fâiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık", (Neşet Çağatay).

ODVK. ; "Osmanlı Dönemi Vakıf Kurumlarının Sosyo-Ekonomik Cephesi Üzerine Bazı Bilgiler", (Rifat Özdemir)

s. ; Sayfa.

S. ; Sayı

SBV. "Sultan Baybars'a İsnad Edilen Bir Vakfiye", (Fuat Köprülü).

SMV. "Sultan Murad Adına Düzenlenmiş Bir Vakfiye ",(Neşet Çağatay).

Sr. ; Sıra.

ŞÜCV. "Şam Ümeyye Camii Vakfiyesi", (İbrahim Ateş).

TAÇ. Türkiye Anıt Çevre ve Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Dergisi.

Tokat ŞS. ; Tokat Şer'iyye Sicili, arkasından gelen ilk rakam defteri, ikincisi ise sayfa numarasını göstermektedir.

Trabzon ŞS: ; Trabzon Şer'iyye Sicili, arkasından gelen ilk rakam defteri, ikincisi ise sayfa numarasını göstermektedir.

TSİTK. V. Milletler Arası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri.

TVİB. "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", (Bahaeddin Yediyıldız)

TVMC. "Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi", (Halim Baki Kunter).

TYV. ; "Torumtay Vakfiyesi", (İsmet Kayaoğlu).

TY. "Tanıtma Yazısı", (Fuat Köprülü).

VA. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, (Ankara).

VD. Vakıflar Dergisi.

VM. ; "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", (Bahaeddin Yediyıldız).

VMHG. ; "Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler", (İsmet Kayaoğlu).

VMHM. ; "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", (Fuat Köprülü).

VKİOP. ; "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", (Ali Himmet Berki).

BİBLİYOGRAFYA

I-Arşiv Vesikaları

1- Ankara Şer'iyye Sicilleri

Sıra No	Şer'iyye Sicillerinin Ait Olduğu Şehir	Kullanılan Sicillerin Numarası	Kullanılan Sayfaların Numarası	Kullanılan Belgelerin Numarası
1	Ankara	4	-	583.
2	"	51	-	506.
3	"	175	-	40,84,161,170,176,
			-	201.
4	"	177	-	113,202,280.
5	"	178	-	127.
6	"	179	-	118,220,255,289.
7	"	180	-	92,231,232.
8	"	181	-	12,13,157.
9	"	182	-	25.
10	"	184	-	124,149,151,187.
11	"	185	-	196.
12	"	187	-	149.
13	"	190	-	144.
14	"	191	-	177.
15	"	192	-	152.
16	"	196	-	219.
17	"	199	-	163.
18	"	202	-	185,356,507.
19	"	208	-	421.
20	"	212	-	148.
21	"	217	-	42,94.
22	"	218	-	283,114,307.
23	"	219	-	7,30,160,177,194.
24	"	220	-	40,41,50,100,103,
				178,181.
25	"	222	-	15,163.
26	"	228	-	148,171.
27	"	230	-	236.
28	"	234	-	22.
29	"	235	-	13.
30	"	239	-	64,127.
31	"	247	-	31,86,87.

2- Antakya Şer'iyye Sicili

32	Antakya	1	20,30,40,42,45,52	52,91,114,120.
33	"	12	-	12,30,31,33,37,92.
34	"	13	-	75,87.
35	"	14	-	99.
36	"	16	-	242,268.
37	"	19	-	106,118,119,120 121,130,135,138, 142,143,146,147, 189,205,206,211, 239.
38	"	20	-	192.
39	"	21	-	11,42,58,59,129.
40	"	22	-	83,115.
41	"	24	-	94,184.
42	"	55	-	282,289,338.

3-Antalya Şer'iyye Sicili

43	Antalya	97	-	4,10,17,70,173.
44	"	16	-	17,20,108.
45	"	80	-	Muhtelif belgeler Kullanıldı.

4-Harput Şer'iyye Sicili

46	Harput	362	105,134	297,388.
47	"	368	3,145	10,336.
48	"	385	1,37	144.
49	"	391	40,63,66,79, 120,121,129, 130,168	120,190,200,250, 369,372,375,395, 400,478.
50	"	392	15,80	1,2.
51	"	398	1,2.3,4.27, 38,49,59,60. 130,131,132, 133,134,135, 136.137,143, 158	16,75,113,114,115, 176,177,178,179, 180,181,182,183, 184,185,186,187, 188,189,191,192, 193,223.

5-Karahisar-ı Sahip (Afyon) Şer'iyye Sicilleri

52	Karahisar-ı Sahib (Afyon)	A-66	-	351.
53		A-124	-	533.

6-Tokat Şer'iyye Sicilleri

54	Tokat	11	22	-
55	"	31	63,64,72,157	-

7-Trabzon Şer'iyye Sicili

56	Trabzon	1922	9-ab	-

8-Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bulunan Evkaf Defterleri

57	Evkaf Defteri	482	308	Sıra No
58	"	485	312	450
59	"	487	1356	-
60	"	580	199	22
61	"	581-1	239	92
62	"	601	206	241
63	"	618	30	270
64	"	631	37	20
65	"	734	114	20
66	"	925	53,56	124
67	"	1757	136,137	7642
68	"	1760	148	-
69	"	1766	221	103
70	"	1964	203,205,365, 366,392,396, 403,405	- 20,293,294,296, 316,317,319,
71	"	2138	1,10	322,323.
72	"	2139	1,10	1
73	-	-		-
			1794 (1208) tarihli Seyyit Mehmet Şerif 8.b. el-Hac Halil Paşa Vakfiyesi (özel arşiv)	
74	-	-	Ahî Nahcivan Vakfiyesi, Ankara Etnoğrafya Müzesi, Envanter No.11842/245.	

9-Başbakanlık Osmanlı Arşivinden Alınan Vesikalar

	Vesikaların Türü	Vesikanın Tarihi	Vesikanın Numarası	Sayfa No
75	Şam Evkaf Defteri	1582 / 990	602	-
76	Şam Evkaf Defteri	1525 / 932	127	188
77	Şam Evkaf Defteri	1548/955	263	32
78	Halep Evkaf Defteri	1519/926	93	237
79	Kudüs Evkaf Defteri	1562/970	342	-
80	Kudüs Evkaf Defteri	Kanuni Devri	427	-
81	Kudüs Evkaf Defteri	1572/1585 (980-990)	522-602	-
82	Bağdat Evkaf Defteri	Kanuni Devri	386	-
83	D.Bakır Evkaf Defteri	1540/947	200	-
84	Harput Evkaf Defteri	1589/998	932	-
85	Karahisar-ı Sahip Evkaf Defteri	Kanuni Devri	438 994	-
86	Kütahya Evkaf Defteri	Kanuni Devri	438-994	-
87	Malatya Evkaf Defteri	1530/937	156	-
88	Medine Evkaf Defteri	1671/1082	802	-
89	Mekke Evkaf Defteri	1682/1093	812	-
90	Tokat Evkaf Defteri	Fatih Devri	15	-
91	Tokat Evkaf Defteri	1485/890	19	-

II- İnceleme Ve Tetkikler

92-AKDAĞ, Mustafa **Türkiye nin İktisâdî ve İçtimâi Tarihi**, C. II, İstanbul,1974.

93-AKGÜNDÜZ, Ahmet **İslâm Hukukunda ve Osmanlı tatbikatında Vakıf Müessesesi**, Ankara , 1988.

94-AKTEPE, Münir ; "*Kara Osman-Oğlu Mehmet Ağa bin Hacı Ömer Ağa*", **Vakıflar Dergisi** ,C. XI, Ankara, 1977, s. 57-66.

95-ASLANAPA, Oktay; **Türk Sanatı**, C.I ,II, Ankara,1990.

96-ATEŞ, İbrahim ; "*Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar*", **Vakıflar Dergisi**, C. XV, Ankara, 1982, s.55-88.

97- ; "*Şam Ümeyye Camii Vakfiyesi*", **Vakıflar Dergisi**, C. XII, Ankara, 1978, s. 27-90.

98-AYVERDİ, Ekrem Hakkı ; "*Mudurnu'da Yıldırım Bayezid Manzumesi ve Taş Vakfiyesi*", **Vakıflar Dergisi**, C. V, Ankara, 1962, s. 79-86.

99-BARKAN, Ömer Lütfi ; "*Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, İstilâ Devirlerinde Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler*", **Vakıflar Dergisi**, C. II, Istanbul, 1974, s. 279-386.

100-BARKAN, Ö.Lütfi-AYVERDİ, Ekrem Hakkı **İstanbul Vakıfları Tahriri**, İstanbul,1970.

101-BERKİ, Ali Himmet ; "*İslâm'da Vakıf ,Zağanos Paşa ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyesi*", **Vakıflar Dergisi**, C. IV, Ankara, 1958, s. 19-39.

102- ; "*Hukukî ve İçtimâi Bakımından Vakıf*", **Vakıflar Dergisi**, C. V, Ankara, 1962, s. 9-13.

103- ; "*Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı*", **Vakıflar Dergisi**, C. V, Ankara, 1962, s. 127-129.

104-BERKİ, Şakir ; "*Vakfın Lüzumu, Faydaları ve Vakıfları Teşvik*", **Vakıflar Dergisi**, C. V, Ankara, 1962, s. 19-21.

105-BİLMEN, Ömer Nasuhî ; **Hukuku İslâmiye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, C. IV, V, İstanbul, 1985.

106-CAFEROĞLU, Ahmet ; "*Türk Teamül Hukukuna Göre İçtimâi Muavenet Müessesesi*", **Vakıflar Dergisi**, C. II, Istanbul, 1974, s.185-195.

107-CUNBUR, Müjgan ; "*Ümmü Gülsüm Hatun Vakfiyesi*",**Vakıflar Dergisi**, C. V, Ankara, 1962, s.207-213.

108-ÇADIRCI, Musa ; "*Tanzimat'ın İlanı Sırasında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarîk-i Llmiyeye Dâir Ceza Kanunnânesi*", **AÜDTCF: Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XIV, Ankara, 1983, s.139-161.

109-ÇAĞATAY, Neşet ; "*İslâm'da Vakıf Hukukunun Miras Hukukuna Etkisi*", **Vakıflar Dergisi**, C. XI, Ankara, 1977, s. 1-6.

110- ; "*Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık*", **Vakıflar Dergisi**, C. XI, Ankara, 1972, s.46.

111- ; "*Sultan Murad Adına Düzenlenmiş Bir Vakfiye*", **Vakıflar Dergisi**, C. XII, Ankara, 1978, s. 7-14.

112-DÜZDAĞ, M. Ertuğrul **Şeyhülislâm Ebu's-Suud Efendi'nin Fetvaları**, İstanbul, 1972.

113-GÜNERİ, Hasan; "*Vakıf İşletmeleri*",**Vakıflar Dergisi**, C .XI, Ankara, 1977, s. 25-47.

114-İmam Ebu Yusuf; **Kitabü'l-Haraç**, (Çev. Ataullah Efendi, Sadeleştiren: İsmâil Karakaya), Ankara, 1982.

115-KAYAOĞLU, İsmet; "*Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler*", **Vakıflar Dergisi**, C. XI, Ankara, 1977, s. 49-55.

116- "*Torumtay vakfiyesi*",**Vakıflar Dergisi**, C. XII, Ankara, 1978, s. 91-112

117-KÖPRÜLÜ, Fuat ; "*Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekamülü*" **Vakıflar Dergisi**, C. II, İstanbul, 1974, s. 1-32.

118- "*Tanıtma Yazısı*", **Vakıflar Dergisi**, C. II, İstanbul, 1974, s. 457-472.

119-KÖPRÜLÜ, Fuat; "*Sultan Baybars'a İsnad Edilen Bir Vakfiye*", **Vakıflar Dergisi**, C. V, Ankara, 1962, s. 1-8.

120-KUNTER , Halim Baki ; "*Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi*", **Vakıflar Dergisi**, C. III, Ankara, 1956, s. 1-11.

121- ; "*Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesi*", **Vakıflar Dergisi**, C. IV, Ankara, 1958, s. 39-65.

122-**Kur'an-ı Kerim** ; **Al-i İmran Suresi**, *Ayet* , 92; **Mâide Suresi**, *Ayet*, 2.

123-KUYULU, İnci; **Kara Osman Oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler**, Ankara ,1992.

124-ONGAN, Halit ; "*Ankara Şer'iyye Mahkeme Sicillerinde Kayıtlı Vakfiyeler*",**Vakıflar Dergisi**, C. V, Ankara, 1962, s. 213-222.

125-ÖZDEMİR, Rifat; **XIX.Yüzyılın ilk Yarısında Ankara**, Ankara , 1986.

126- ; "*Osmanlı Dönemi Vakıf Kurumlarının Sosyo-ekonomik Cephesi Üzerine Bazı Bilgiler*", **Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı, 2, Elazığ, 1987, s. 207-220

127- ; "*Ankara Hatûnî Mahallesi Nakit Avarız Vakfının Kredi Kaynağı Açısından Önemi*, 1785-1802", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri**, İstanbul, 21-25 Ağustos 1989, Ankara , 1990, s. 733-754.

128- "*Osmanlı Döneminde Dinî ve Sosyal Yapıların İnşaası ve Tamiratı Üzerine Bazı Bilgiler*", **Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı (TAÇ) Dergisi**, C. 2, Sayı, 6, (Temmuz, 1987), İstanbul, s. 23-29.

129- ; "*Çeşitli Osmanlı Kanun-nâmelerinin Mukayesesi ve Uygulaması Üzerine Bazı Bilgiler*", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı, 3, Samsun , 1988, s. 125-151.

130-PAKALIN, Mehmet Zeki **Osmanlı Tarih Deyim ve Terimleri Sözlüğü**, C. III, İstanbul, 1971.

131-RUBEN, Walter ; "*Buddihst Vakıfları Hakkında*", **Vakıflar Dergisi**, C. II, İstanbul, 1974, s. 173-185.

132-Salih b. Ahmet el-Kefevî ; **Şeyhülislâm Ali Efendi'nin Fetvaları**, (Hazırlayan;Nevfel Dinç), C. 2, İstanbul, 1985.

133-ŞENER, Abdulkadir ; "*Edirne Süleyman Paşa Camii Vakfiyesi*",**Vakıflar Dergisi**, C. XI, Ankara, 1977, s. 7-18.

134- ; "*Edirne Süleyman Paşa Vakfına Ait İki Berat*", **Vakıflar Dergisi** , C. XII, Ankara, 1978, s. 113-121.

135-TAMER, Vehbi ; "*Fatih Devri Ricalinden İshak Paşa'nın Vakfiyeleri ve Vakıfları*",**Vakıflar Dergisi**, C. IV, Ankara, 1958, s. 107-124.

136-UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; "*Niğde'de Karamanoğlu Ali Bey Vakfiyesi*", **Vakıflar Dergisi**, C. II, İstanbul, 1974, s. 45-80.

137- ; **Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilâtı**, Ankara, 1985.

138-ÜNVER, Süheyl ; "*Mahmut Paşa Vakıfları ve Ekleri*",**Vakıflar Dergisi**, C. IV., Ankara, 1958, s. 65-76

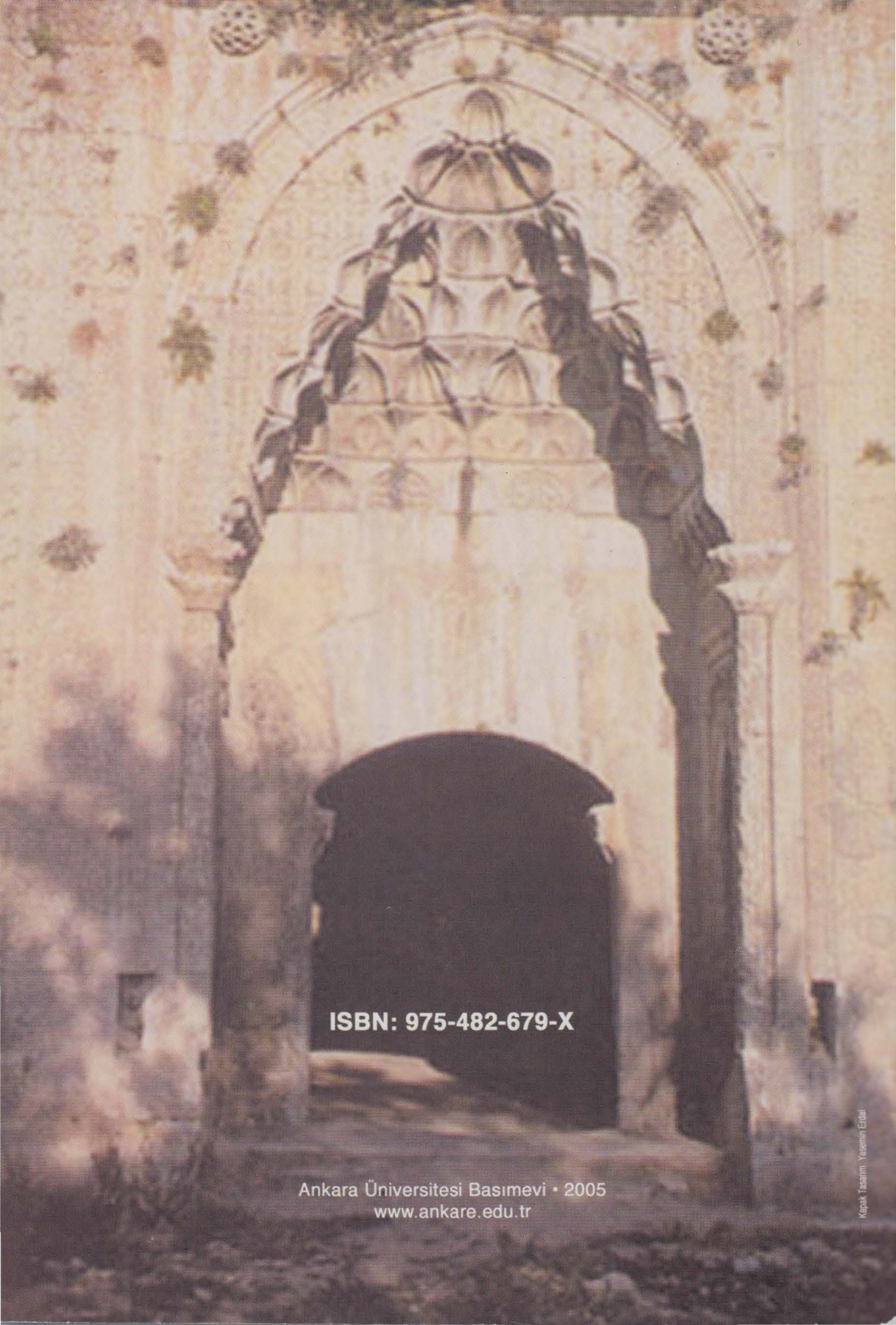
139-YALTKAYA, Şerafettin ; "*Kara Ahmet Paşa Vakfiyesi*", **Vakıflar Dergisi**, C. II, İstanbul, 1974, s. 83-169.

140-YEDİYILDIZ, Bahaeddin ; "*Vakıf Müessesenin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü*" **Vakıflar Dergisi,** C. XV, Ankara, 1982, s. 1-27.

141- ; "*Müessese, Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi*", **Vakıflar Dergisi**, C. .XV, Ankara, 1982, s. 23-53

142 - ; "*XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu*", **Vakıflar Dergisi**, C. XVIII, Ankara, 1984, s. 1-41.

143-ZEYNÜ'D–DİN Ahmet bin Abdül'l –Latifi Zebihi ; **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi**, (Çev: Kâmil Miras), C. 8, Ankara, 1975.

ISBN: 975-482-679-X

Ankara Üniversitesi Basımevi • 2005
www.ankare.edu.tr

Kapak Tasarım: Yasemin Erdal